

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΜΑΙΡΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ
(Α.Μ.: 1012202003009)

Θέμα: «Στέφανος Σαράφης (1890-1957): Η δράση του στην Αντίσταση και η
ένταξή του στη δημοκρατική αριστερά»

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Σωτήριος Ριζάς

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2022

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	3
Εισαγωγή	4
Α' Κεφάλαιο	
Η στρατιωτική και πολιτική πορεία του Στέφανου Σαράφη από την ένταξή του στο στρατό ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	6
1.1. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του και η ένταξή του στο στρατό	6
1.2. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) και η εμπλοκή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	9
1.2.1. Η μάχη του Σαρανταπόρου και η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης	9
1.2.2. Η εποχή του εθνικού διχασμού κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο.....	12
1.2.3. Η προσχώρηση του Στέφανου Σαράφη στο κίνημα Εθνικής Άμυνας.....	14
1.2.4. Από το Μέτωπο στον Μικρασιατικό Στρατό- Η καταστροφή του 1922.....	17
1.3. Το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935	19
1.3.1. Η δίκη, η φυλάκιση και η εξορία του Σαράφη	22
Β' Κεφάλαιο	
Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και η οργάνωση της Εθνικής Αντίστασης	25
2.1. Η εισβολή των Ιταλικών στρατευμάτων στην Ελλάδα	25
2.2. Η εισβολή των Γερμανών και η παράδοση της χώρας.....	28
2.3. Η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα.....	30
2.4. Οι πρώτες ενέργειες αντίστασης στη χώρα.....	31
2.5. Η δημιουργία των αντιστασιακών οργανώσεων Ε.Α.Μ/ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ.....	33
Γ' Κεφάλαιο	
Η ένταξη του Στέφανου Σαράφη στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο.....	36
3.1. Η «Οργάνωση 3 Α» και οι προοπτικές συνεργασίας με το ΕΑΜ.....	36
3.2. Η σύλληψή του από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και η ένταξή του στην οργάνωση.....	38
3.3. Ο Σαράφης ως στρατιωτικός αρχηγός του ΕΛΑΣ.....	41
3.4. Το συνέδριο του Λιβάνου και η συμφωνία της Καζέρτας	47
Δ' Κεφάλαιο	
Η δραστηριότητα του Στέφανου Σαράφη μετά τον πόλεμο	51
4.1. Τα γεγονότα των Δεκεμβριανών	51
4.2. Η συμφωνία της Βάρκιζας.....	52
4.3. Η εξορία του Σαράφη κατά τον εμφύλιο.....	54
4.4. Η μετέπειτα πολιτική πορεία του Στέφανου Σαράφη μετά την εξορία.....	55

4.5.Ο θάνατος του Στέφανου Σαράφη.....	57
Επίλογος.....	60
Πηγές και Βιβλιογραφία	62
Παράρτημα.....	65
Περίληψη	77

Πρόλογος

Η Σύγχρονη Ιστορία αποτελεί πόλο έλξης για οποιονδήποτε καταπιάνεται με το περιεχόμενό της. Ωστόσο, τα ιστορικά γεγονότα της κάθε περιόδου, αναδεικνύονται μέσω των πρωταγωνιστών, των ανθρώπων δηλαδή που έζησαν τα γεγονότα ως αυτόπτες μάρτυρες, βίωσαν κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές αλλαγές ή διαδραμάτισαν, λόγω της θέσης τους, κάποιο ρόλο σε αυτά.

Πολλοί είναι οι μελετητές οι οποίοι έχουν ασχοληθεί με την ανάλυση σημαντικών ιστορικών προσωπικοτήτων που έχουν επηρεάσει με θετικό ή και με αρνητικό ακόμα τρόπο τη λειτουργία της κοινωνίας στις διάφορες περιόδους της ιστορίας. Η προσωπογραφία σημαντικών ανθρώπων αποτέλεσε από τα πρώτα χρόνια της ενασχόλησής μου με την ιστορία, βασικό αντικείμενο των προσωπικών μου αναζητήσεων και μελέτης. Αυτός ήταν και ο λόγος που αποφάσισα να ασχοληθώ με την ανάλυση της προσωπικότητας ενός σπουδαίου αντιμοναρχικού ανθρώπου που διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα πολιτικά και στρατιωτικά δρώμενα της περιόδου 1890-1950, αρχικά ως ηγέτης στο χώρο της Εθνικής Αντίστασης και έπειτα ως εξέχουσα πολιτική φυσιογνωμία στο χώρο της Αριστεράς, τον Στέφανο Σαράφη.

Αναμφίβολα για την πενήκονταετία 1890-1950 έχει γραφεί από εξαιρετικούς επιστήμονες πλήθος βιβλίων που αναλύουν τα ιστορικά γεγονότα με σεβασμό και πλήρη ανταπόκριση στην υψηλή παρακαταθήκη των προγόνων μας. Με εξίσου μεγάλο σεβασμό αλλά και δέος, μελετώντας τα αυτοβιογραφικά βιβλία του Στέφανου Σαράφη, «Ιστορικά Αναμνήσεις», «Ο ΕΛΑΣ» και «Μετά τη Βάρκιζα», αλλά και τις ιστορικές μελέτες που έχουν γραφεί για την εποχή της δράσης του, στην παρούσα εργασία έχει γίνει προσπάθεια να φωτιστεί ολόπλευρα η προσωπικότητα του εξαίρετου αυτού αξιωματικού. Οι ιστορικές μελέτες φυσικά αποτελούν βασική πηγή της εργασίας, συνυπολογίζεται όμως εξίσου και η προσωπική μαρτυρία του Σαράφη, όπως ακριβώς παραθέτει τα γεγονότα που βίωσε ως σύγχρονος της εποχής του.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να ευχαριστήσω τον αξιότιμο Καθηγητή μου κ. Θανάση Χρήστου, Καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και διευθυντή του Π.Μ.Σ. Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας: Νέες θεωρήσεις και Προοπτικές του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, ο οποίος μου εμπιστεύθηκε το θέμα με το οποίο ήθελα να καταπιαστώ και με κατηύθυνε στη μελέτη αυτού.

Εισαγωγή

Ατενίζοντας κανείς την πεντηκονταετία 1915-1965, θα μπορούσε να την χαρακτηρίσει ίσως την πιο ταραχώδη σε ζητήματα πολιτικής αστάθειας, τα οποία ταλάνισαν επί σειρά ετών το ελληνικό κράτος. Αξιοθαύμαστες ήταν οι δράσεις ηγετών και πολιτικών προσώπων που κινούσαν τα νήματα των διαπραγματεύσεων προς όφελος της χώρας μας, ασκώντας ο καθένας διπλωματία ανάλογα με την πολιτική θέση που κατείχε. Η παρούσα εργασία όπως προαναφέρθηκε έχει σαν στόχο να φωτίσει ολόπλευρα την δράση μιας εξέχουσας πολιτικής φυσιογνωμίας, ενός χαρισματικού βουλευτή της Δημοκρατικής Αριστεράς, Στέφανου Σαράφη, ενεργού πολιτικού άντρα την κρίσιμη αυτή πεντηκονταετία.

Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας, αναφέρεται η στρατιωτική και πολιτική πορεία του Σαράφη από την αρχή της σταδιοδρομίας του ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο Σαράφης έχοντας καταταχθεί στο Σύνταγμα Πεζικού των Τρικάλων, γενέθλιου τόπου του, με το βαθμό του Λοχία, έλαβε μέρος στους Βαλκανικούς πολέμους και στην κατάληψη της Θεσσαλονίκης, επιχείρηση την οποία ο περιγράφει ο ίδιος γλαφυρά στο έργο του «Ιστορικές Αναμνήσεις». Στη συνέχεια, ύστερα από την εκδήλωση του κινήματος της Δημοκρατικής Άμυνας του Βενιζέλου, προσχώρησε στο κίνημα του τελευταίου, εγκαινιάζοντας έτσι την πολιτική του πορεία στον χώρο των Φιλελευθέρων. Το κεφάλαιο ολοκληρώνεται με την αποτυχία του κινήματος της 1^{ης} Μαρτίου 1935, τη δίκη του Σαράφη και την εξορία του στον Αδάμαντα της Μήλου.

Ακολουθεί το δεύτερο κεφάλαιο, το οποίο πραγματεύεται την περίοδο του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και την σταδιακή οργάνωση της Εθνικής Άμυνας. Το κεφάλαιο αναφέρεται στα γεγονότα της εισβολής των Ιταλογερμανών, την σθεναρή αντίσταση στο μέτωπο και την τελική κατάληψη της χώρας από τα στρατεύματα των Γερμανών. Έμφαση δίνεται στις πρώτες ενέργειες της αντίστασης στη χώρα και ειδικότερα στις δύο βασικές οργανώσεις της Εθνικής Αντίστασης, το Ελληνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ.) και τον Εθνικό Δημοκρατικό Ελληνικό Σύνδεσμο (ΕΔΕΣ).

Στο επόμενο κεφάλαιο της εργασίας αναλύεται η ένταξη του Στέφανου Σαράφη στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και η ανάδειξή του σε στρατιωτικό αρχηγό του ΕΛΑΣ μαζί με τον Άρη Βελουχιώτη, τον Ανδρέα Τζίμα και τον Νεόκοσμο Γρηγοριάδη. Ο Σαράφης συμμετείχε σε σημαντικές συναντήσεις στις οποίες επιδιώχθηκε το τέλος

των συγκρούσεων του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ και πρότεινε τον σχηματισμό ενός ενιαίου αντάρτικου στρατού, με διάλυση των υπόλοιπων αντιστασιακών οργανώσεων. Επίσης, συμμετείχε στο «Εθνικό Συνέδριο του Λιβάνου» και στη σύσκεψη του Συμμαχικού Στρατηγείου υπό τον αρχιστράτηγο Ουίλσον. Το κεφάλαιο κλείνει με την αποστασία των ανταρτών του Γκότσε και τη συμφωνία της Καζέρτας.

Μετά το 1944, ο Αλέξανδρος Οθωναίος αναλαμβάνει την ανασυγκρότηση των Ελληνικών ενόπλων δυνάμεων και προτείνει ως Επιτελάρχη τον Σαράφη. Το τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας, αναφέρεται στην μετά την απελευθέρωση περίοδο και στο ξέσπασμα των Δεκεμβριανών. Ο Στέφανος Σαράφης δεν συμμετείχε ως ενεργό μέλος στα Δεκεμβριανά, όμως μετά την ήττα των αντιστασιακών έλαβε μέρος ως στρατιωτικός σύμβουλος στη συμφωνία της Βάρκιζας. Ακολούθησε η εξορία του, την οποία διέκοψε η εκλογή του το 1951 ως βουλευτή της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς. Η εργασία ολοκληρώνεται με το τέλος της ζωής του το 1957 στον Άλιμο, από τον Μάριο Μουζάλι, που τον χτύπησε θανάσιμα με αυτοκίνητο της αμερικάνικης στρατιωτικής αποστολής, γεγονός που θεωρήθηκε μία ακόμα στοχευμένη πολιτική δολοφονία.

Α' Κεφάλαιο

Η στρατιωτική και πολιτική πορεία του Στέφανου Σαράφη από την ένταξή του στο στρατό ως τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο

1.1. Τα πρώτα χρόνια της ζωής του και η ένταξή του στο στρατό

Ο Στέφανος Σαράφης είδε το πρώτο φως της ζωής στις 26 Οκτωβρίου 1890, στην περιοχή των Τρικάλων Θεσσαλίας. Ο πατέρας του, Γεώργιος Σαράφης ήταν έμπορος και για την εποχή του είχε αρκετή μόρφωση όπως αναφέρει χαρακτηριστικά και ο γιος του στο αυτοβιογραφικό έργο του «Ιστορικές Αναμνήσεις». Ωστόσο, αν και μορφωμένος άνθρωπος, απέτυχε σαν έμπορος, διότι το ήθος του δεν ήταν ταιριαστό στην συγκεκριμένη εργασία. Πολλές φορές εξαιτίας του καλοπροαίρετου χαρακτήρα του, δάνειζε χρήματα σε συγγενείς και φίλους ή γινόταν εγγυητής στα δάνεια που αυτοί έπαιρναν. Το αποτέλεσμα ήταν να χάσει σχεδόν όλη την περιουσία του και να του απομείνει μόνο το 1/3 του πατρικού του, χώρο που χρησιμοποίησε έπειτα για να ανοίξει καφενείο και να συντηρεί την οικογένειά του. Γιαγιά του Σαράφη ήταν η Γραμματάω από το χωριό Γράλιστα και παππούς του ο Θανασός Σαράφης, ο οποίος καταγόταν από ένα χωριό της Φθιώτιδας, το οποίο κάηκε από τους Τούρκους το 1821 και οι κάτοικοί του κατέφυγαν στα γύρω χωριά για να γλιτώσουν. Η οικογένεια του Σαράφη κατέφυγε στα Άγραφα κι ύστερα εγκαταστάθηκε στα Τρίκαλα. Το επάγγελμα του παππού του ήταν αργυραμοιβός, σαράφης δηλαδή όπως ονομαζόταν στην τοπική διάλεκτο κι έτσι έμεινε το επώνυμο της οικογένειας.

Η μητέρα του Στέφανου Σαράφη ήταν η Νίτσα Δ. Κουσκουλέκα που καταγόταν από την Στεφανιάδα Αργιθέας, της οποίας ο πατέρας είχε διατελέσει αναφορογράφος επί τουρκοκρατίας και ύστερα από την απελευθέρωση των Τρικάλων έγινε δικολάβος. Η γιαγιά του από τη πλευρά της μητέρας του, Παρασκευή Ζωγλοπίτη, ήταν αδερφή του βουλευτή Ζωγλοπίτη από το χωριό Ζωγλόπι Καρδίτσας. Ο Σαράφης είχε ιδιαίτερο σεβασμό και αγάπη στους γονείς του και όπως ο ίδιος αναφέρει «στο οικογενειακό του περιβάλλον οφείλει πολλά από τη διάπλασή του»¹.

Την εποχή του ελληνοτουρκικού πολέμου το 1897, ύστερα από την επακόλουθη εκκένωση της Θεσσαλίας από τους Τούρκους, η οικογένεια του Σαράφη εγκατέλειψε το χωριό στο οποίο έμεναν. Έφυγαν μαζί με τον δίχρονο αδερφό του Θανάση και τον τετράχρονο Ευριπίδη για την Πόρτα. Όταν επέστρεψαν στα Τρίκαλα

¹ Στ. Σαράφης, *Ιστορικές Αναμνήσεις από τα παιδικά χρόνια ως την κατοχή*, Αθήνα 1980, σ. 7-8

ξανά, εγκαταστάθηκαν στο χωριό Μουζάκι. Οι σχέσεις με τους Τούρκους ήταν καλές και μάλιστα οι τελευταίοι χρησιμοποιούσαν την αυλή για να ποτίζουν τα άλογά τους. Το 1898 μάλιστα που πήγε στην περιοχή ο ελληνικός στρατός, οι κάτοικοι της περιοχής ομολογούσαν πως οι Τούρκοι είχαν φερθεί καλύτερα από τους μετέπειτα Ευρωπαίους κατακτητές².

Η οικογένεια του Σαράφη χρωστούσε χρήματα στον Στέφανο Ζούκα και αναγκάστηκαν να νοικιάσουν το σπίτι τους για πέντε χρόνια ως δημοτικό σχολείο. Μόλις πέρασαν τα πέντε χρόνια ο Ζούκας ζητούσε να νοικιάζεται για άλλα τρία, ώσπου το κτήριο γκρεμίστηκε λόγω ρυμοτομίας. Η οικογένεια του Σαράφη πήρε αποζημίωση 80.000 δραχ. εξαιτίας του διότι είχε δικαστεί ισόβια για το κίνημα του 1935. Ο πατέρας του αναγκάστηκε να κλείσει το καφενείο και να ανοίξει καπνοπωλείο προκειμένου να συντηρήσει την οικογένειά του.

Το σχολείο που πήγαινε ήταν πολύ αυστηρό, όμως ήταν καλός μαθητής και καλός στα αθλήματα. Μόλις τελείωσε το γυμνάσιο το 1907, έδωσε εξετάσεις και γράφτηκε στην νομική σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών το φθινόπωρο του ίδιου έτους, όμως λόγω της άσχημης οικονομικής κατάστασης της οικογένειάς του επέστρεψε στα Τρίκαλα και δούλεψε στο συμβολαιογραφείο του Χατζηγώγου. Ο Σαράφης διάβαζε και πήγαινε για πρακτική στον θείο του που ήταν δικηγόρος.

Ύστερα από τις εκλογές του 1910 και τη νίκη του Ελευθέριου Βενιζέλου, εγκατέλειψε την νομική κι αποφάσισε να καταταχθεί στον στρατό ως λοχίας με στόχο μετά από δύο χρόνια να μπει στην Ευελπίδων και έπειτα από τρία χρόνια να γίνει ανθυπολοχαγός. Ο πατέρας του διαφωνούσε με τα στρατιωτικά επαγγέλματα, αλλά στο τέλος αναγκάστηκε να συμφωνήσει. Έτσι, στις 5 Μαΐου 1910 κατατάχθηκε στο 5^ο πεζικό σύνταγμα Τρικάλων με τον βαθμό του λοχία στον 1^ο λόχο. Ο Σαράφης έμενε μόνιμα μέσα στον στρατώνα, αρχικά γιατί ο μισθός στον στρατό ήταν ελάχιστος, αλλά και γιατί ήθελε να αφοσιωθεί στον συγκεκριμένο τομέα³.

Ο λοχαγός του Κ. Αβέλιος τον έστειλε για εκγύμναση για ένα μήνα και ύστερα ανέλαβε κανονικά λοχίας διμοιρίτης. Λόγω της τεράστιας έλλειψης αξιωματικών, εργαζόταν ως εκπαιδευτής αγυμνάστων μαζί με τον ανθυπολοχαγό Μ. Σταφυλά και τον Ιω. Κανατούλα. Ο λόχος του ανέλαβε τη διοίκηση του φυλακίου Κουτσοχείρου και την επιτήρηση του πορθημείου για τυχόν λαθρέμπορους και

² Στ. Σαράφης, ό. π., σ. 10

³ Στ. Σαράφης, ό. π., σ. 37

κατασκόπους⁴. Την εποχή αυτή νόσησε από ελονοσία και ταλαιπωρήθηκε για αρκετά χρόνια.

Το 1911 ήρθε σε επαφή με σπουδαίους αξιωματικούς όπως ήταν ο Στ. Γονατάς, ο Αλ. Οθωναίος, ο Ν. Καλκάνης, ο Γ. Μητσόπουλος κ.α. Ο Οθωναίος του ανέθεσε την υπηρεσία του σιτιστή του λόχου. Πολλοί παλιότεροι αξιωματικοί προσπάθησαν να του δείξουν πως να κλέβει σωστά, αλλά ο ίδιος αρνήθηκε, διότι κάτι τέτοιο ήταν αντίθετο στην ηθική που είχε διδαχθεί από την οικογένειά του. Επιπλέον, θαύμαζε και αγαπούσε ιδιαίτερα τον Οθωναίο για τον ακέραιο χαρακτήρα του και για το πόσο δίκαιος άνθρωπος ήταν⁵. Με τον βαθμό του ανθυπασπιστή έπειτα συμμετείχε στους Βαλκανικούς πολέμους και την κατάληψη της Θεσσαλονίκης, ενώ πολέμησε και στη μάχη του Σαρανταπόρου.

Το καλοκαίρι του 1912 ο Στέφανος Σαράφης πήγε στην Αθήνα για να δώσει εισαγωγικές εξετάσεις για τη σχολή των Ευελπίδων. Η ηθική του εξακολουθούσε να παραμένει ακμαία και παρόλο που ο λοχαγός του του πρότεινε να τον βοηθήσει για την εισαγωγή του με συστατικές επιστολές, αρνήθηκε. Επίσης, αρνήθηκε και την πρόταση της μητέρας του να στείλει γράμμα στον τότε βουλευτή και υπουργό Αλεξανδρή⁶. Ο Σαράφης τελικά απέτυχε στις εξετάσεις και αποφάσισε να εγκαταλείψει το στρατό και επιστρέψει στη νομική σχολή. Την απόφασή του αυτή άλλαξε ριζικά ύστερα από την εμπλοκή του στους Βαλκανικούς Πολέμους, διότι όπως αναφέρει ο ίδιος «η ανάγκη του Έθνους τον χρειαζόταν, οι ανάγκες του τόπου αποφάσισαν γι' αυτόν» κι έτσι παρέμεινε στο στρατό⁷. Μετά την αποστράτευσή του πήγε σε σχολή υπαξιωματικών στην Αθήνα ως ανθυπασπιστής κι έπειτα πήρε προαγωγή σε ανθυπολοχαγός, βαθμό που κράτησε μέχρι και την απαρχή του Α' Παγκόσμιου Πολέμου.

Η εποχή του Σαράφη χαρακτηριζόταν από τρία σημαντικά προβλήματα τα οποία καθόρισαν σε μεγάλο βαθμό τις μετέπειτα πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις, το Μακεδονικό, το Εσωτερικό και το Κρητικό ζήτημα. Τα Τρίκαλα, γενέθλιος τόπος του στρατηγού βρίσκονταν σε κομβική γεωγραφική θέση και οι κάτοικοι έρχονταν σε συχνή επαφή με τους αντάρτες, ενώ συχνές ήταν και οι συμπλοκές των Ελλήνων. Το Μακεδονικό ζήτημα κυρίως ήταν αποτέλεσμα μιας σύγκρουσης συμφερόντων της Αγγλίας, της Αυστρίας και της Ρωσίας. Η Ρωσία

⁴ Στ. Σαράφη, *ό. π.*, σ. 38

⁵ Στ. Σαράφη, *ό. π.*, σ. 40

⁶ Στ. Σαράφη, *ό. π.*, σ. 43

⁷ Στ. Σαράφη, *ό. π.*, σ. 61

αποσκοπούσε στην έξοδό της στο Αιγαίο και υποστήριζε τις εξεγέρσεις των βαλκανικών λαών εναντίον των Τούρκων και σύντομα ήρθε σε σύγκρουση με την Αγγλία η οποία με τη σειρά της είχε συμφέροντα στην περιοχή του Αιγαίου. Εκτός των χωρών αυτών, κορυφώθηκε και ο ανταγωνισμός Ελλήνων και Βουλγάρων, ο οποίος έγινε ιδιαίτερα έντονος ύστερα από τον Κριμαϊκό Πόλεμο και την αναγνώριση του βουλγαρικού έθνους το 1870. Το 1877 κατά τον Ρωσοτουρκικό πόλεμο οι Βούλγαροι χρησιμοποιούσαν αντάρτικα σώματα για επέκταση στην Μακεδονία, ενώ το 1903 επιχείρησαν κι επανάσταση.

Ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα που ταλάνιζε για χρόνια τη χώρα ήταν το εσωτερικό ζήτημα το οποίο είχε προκληθεί κυρίως από τραπεζίτες, εμπόρους και κτηματίες οι οποίοι επιδίδονταν στην τοκογλυφία με ποσοστό 24%-48%, ενώ το νόμιμο ήταν μόλις 12%. Συχνή ήταν και η εκμετάλλευση των χωρικών από τσιφλικάδες η οποία οδήγησε στην γνωστή εξέγερση του Κιλελέρ το 1910 και στο αγροτικό ζήτημα των ετών 1917-1922 που έληξε με απαλλοτρίωση και διανομή των εδαφών.

Το Κρητικό ζήτημα οφειλόταν κυρίως στην γεωγραφική θέση της Κρήτης, καθώς πολλοί πολιορκούσαν την περιοχή για εμπορικούς λόγους. Το 1699 η Κρήτη καταλήφθηκε από τους Τούρκους. Παρόλο που είχαν γίνει πολλά απελευθερωτικά κινήματα, οι Τούρκοι τα κατέπνιγαν. Το 1866 γίνεται γενική εξέγερση Κρητών και οι Τούρκοι σε αντίποινα επιτέθηκαν στο Αρκάδι. Ο ηγούμενος της μονής Αρκαδίου Γαβριήλ έβαλε φωτιά στην μπαρουταποθήκη για να αντισταθεί. Από την έκρηξη γλίτωσαν 100 Έλληνες κα χάθηκαν 1000 Τούρκοι. Το 1895 ο Κρητικός λαός ζήτησε ένωση με την Ελλάδα.

1.2. Οι Βαλκανικοί πόλεμοι (1912-1913) και η εμπλοκή της Ελλάδας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

1.2.1. Η μάχη του Σαρανταπόρου και η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης

Κατά τις παραμονές των βαλκανικών πολέμων, ύστερα από πλήθος επιστρατεύσεων που συνέβησαν, η Πύλη στράφηκε εναντίον των αιτημάτων των χριστιανικών εθνοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σχετικά με την εθνική τους αυτονομία. Τα σχέδια των Νεότουρκων, οι οποίοι από το 1908 ασκούσαν πιέσεις για εκτουρκισμό των χριστιανικών μειονοτήτων ανατράπηκαν και η πολεμική

αντιπαράθεση με τα βαλκανικά κράτη ήταν πια γεγονός⁸. Επιπλέον, ο υπέρμετρος ανταγωνισμός κι εθνικισμός ανάμεσα στις Μεγάλες Δυνάμεις είχε σαν αποτέλεσμα να ασκείται όλο και μεγαλύτερη πίεση για την εκδίωξη των Τούρκων προκειμένου στη συνέχεια να οικειοποιηθούν τα εδάφη τους.

Τα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα του Α' Βαλκανικού Πολέμου ήταν ο βαλκανικός συνασπισμός, αποτελούμενος από την Βουλγαρία, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και την Ελλάδα, εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η κήρυξη της ελληνικής επιστράτευσης συνέβη τα μεσάνυχτα της 17^{ης} Σεπτεμβρίου 1912. Η ελληνική δύναμη ανερχόταν σε 135.000 μάχιμους άντρες στρατιώτες από τους οποίους οι 95.000 βρίσκονταν σε καίριες θέσεις εξόρμησης στα σύνορα⁹. Οι δυνάμεις των Ελλήνων διαιρούνταν σε δύο βασικά στρατιωτικά τμήματα, τη στρατιά της Θεσσαλίας υπό τον αρχιστράτηγο διάδοχο Κωνσταντίνο και στην στρατιά της Ηπείρου με διοικητή τον αντιστράτηγο Σαπουντζάκη.

Δύο μέρες πριν από την έναρξη της γενικής επιστράτευσης ο λόχος του Σαράφη, ύστερα από διαταγή του Γάλλου Ρομιέ, στάλθηκε στον Αλήφακα Κουτσόχειρου για την προστασία της περιοχής. Ο Ρομιέ διέταξε εμπιστευτικά τον Στέφανο Σαράφη να μεταφέρει πολεμικό υλικό στην περιοχή της Λάρισας, όπου σχηματιζόταν η VII Μεραρχία και να το δώσει στον Στέφανο Γουλόπουλο κι έπειτα να επιστρέψει πίσω στο λόχο.

Στις 5 Οκτωβρίου 1912 τα ελληνικά στρατεύματα, η ταξιαρχία ιππικού και τα τάγματα ευζώνων πέρασαν από το χωριό Τσαρίτσανη και έπειτα προχώρησαν προς την Ελασσόνα, κοντά στα σύνορα του ελληνικού βασιλείου¹⁰. Στην περιοχή της Ελασσόνας ο λόχος του Σαράφη μοιράστηκε σε φάλαγγες και ανέλαβε τον χειρισμό των πολυβόλων. Στην ίδια γραμμή με τον Σαράφη ήταν ο Σταμελάκος, ο Μπούκιος και ο Δεσποτόπουλος¹¹. Οι ελληνικές μεραρχίες κινήθηκαν κυκλωτικά και οι Τούρκοι αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν για να γλιτώσουν την περικύκλωση αυτή. Ο ελληνικός στρατός μετά από διεξαγωγή τετράωρης μάχης, κατέλαβε την Ελασσόνα. Ο λόχος του Σαράφη στη συνέχεια προχώρησε προς την περιοχή Βίγλα, όπου το βράδυ οι Τούρκοι έκαναν νυχτερινή αιφνιδιαστική επίθεση ως αντιπερισπασμό για την αποχώρησή τους.

⁸ Κ. Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος: από τη γένεση του νέου ελληνισμού(1204) στη σύγχρονη Ελλάδα(2000)*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 378-379

⁹ Ι. Ανδρεάδης, *Ιστορία των Βαλκανικών Πολέμων. Διπλωματικά Δρώμενα*, Αθήνα 2016, σ. 203

¹⁰ Ε. Χεκίμογλου, Η έναρξη των Βαλκανικών πολέμων στο: *Έθνος της Κυριακής*, αρ. φ. 2515, 21-10-2012, σ. 34-37

¹¹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 47

Ύστερα από την κατάληψη της Ελασσόνας, τα ελληνικά στρατεύματα προχώρησαν προς τα στενά του Σαρανταπόρου. Η μεραρχία του Σαράφη προχώρησε προς τα Σέρβια και ύστερα από μια ιδιαίτερα δύσκολη διαδρομή εγκαταστάθηκε στον Βελβενδό¹². Οι απώλειες και οι τραυματισμοί ήταν πολλές, καθώς το ελληνικό στρατόπεδο προσμετρούσε 182 νεκρούς και πάνω από 1000 τραυματίες. Τελικά οι Τούρκοι υποχώρησαν από την περιοχή, έχοντας και αυτοί σοβαρές απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό και πολεμικό υλικό¹³. Η νίκη του ελληνικού στρατού στα στενά του Σαρανταπόρου, υπήρξε ένα ιδιαίτερα σημαντικό εγχείρημα για την εξέλιξη των επιχειρήσεων.

Στη συνέχεια, η προέλαση του ελληνικού στρατού συνεχίστηκε προς τη Νότια Μακεδονία, όπου συνέβη και η κρίσιμη μάχη των Γιαννιτσών, η οποία καθόρισε έπειτα και την μελλοντική τύχη της Θεσσαλονίκης¹⁴. Ο λόχος του στρατηγού Σαράφη δεν συμμετείχε στην μάχη στα Γιαννιτσά, καθώς είχε προχωρήσει προς την περιοχή της Θεσσαλονίκης στην οποία θα δινόταν η επόμενη μάχη. Πράγματι στις 26 Οκτωβρίου οι Τούρκοι παρέδωσαν την περιοχή και ο ελληνικός στρατός μπήκε με παρέλαση και ιδιαίτερες υποδοχές στη πόλη. Την επιθεώρηση της τελετής υποδοχής και της παρέλασης του ελληνικού στρατεύματος έκανε ο βασιλιάς Γεώργιος¹⁵.

Ευκαιρία βρήκαν οι Βούλγαροι με αρχηγό τον Todorov να εισέλθουν στην Θεσσαλονίκη με απώτερο σκοπό να αποσπάσουν την αρχαία αυτή πόλη της Μακεδονίας, καθώς υποστήριζαν πως η Θεσσαλονίκη βάσει ιστορικών γεγονότων τους ανήκει. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος διαφώνησε με τον διάδοχο Κωνσταντίνο καθώς ο δεύτερος υποστήριζε την προέλαση του στρατού προς τον βορρά, ενώ ο Βενιζέλος επέμενε στην άμεση κατάληψη της πόλης. Στη συνέχεια, προχώρησαν προς το Μοναστήρι, όμως τους είχαν προλάβει οι Σέρβοι. Η ενέργεια αυτή κόστισε στην ελληνική επικράτεια την απώλεια του Μοναστηρίου. Ο Στέφανος Σαράφης την εποχή αυτή προβιβάστηκε επιλοχίας, αποφασίζοντας να παραμείνει οριστικά στο στρατό. Στις 21 Φεβρουαρίου ακολούθησε και η απελευθέρωση των Ιωαννίνων. Ο Α΄ Βαλκανικός πόλεμος έληξε με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου στις 17 Μαΐου 1913.

¹² Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 51

¹³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.14(1978), σ. 291

¹⁴ Κ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ.379

¹⁵ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ.54

Η Συνθήκη του Λονδίνου άφησε αρκετά κενά αλλά και ασάφειες ανάμεσα στα συμβαλλόμενα κράτη, καθιστώντας τη πολιτική ρευστότητα που ακολούθησε σχεδόν αναμενόμενη. Η Βουλγαρία αμφισβητούσε την κυριαρχία Ελλήνων και Σέρβων στην Θεσσαλονίκη και στην περιοχή της Μακεδονίας. Οι αξιώσεις αυτές των Βουλγάρων οδήγησαν τον πρίγκιπα Νικόλαο της Ελλάδας και τον Αλέξανδρο της Σερβίας να υπογράψουν την ελληνοσερβική συνθήκη με στόχο να δημιουργηθεί ένα ισχυρό διπλωματικό μέτωπο εναντίον των Βουλγάρων σχετικά με την διανομή των εδαφών, διαφορετικά θα έπρεπε να υπερασπιστούν ενόπλιως τις χώρες τους¹⁶.

Οι Βούλγαροι γίνονταν ολοένα και πιο επιθετικοί εναντίον της Ελλάδας και στις 17 Ιουνίου 1913 χτύπησαν αιφνιδιαστικά τα ελληνικά και σερβικά τμήματα στρατού στις περιοχές Γευγελή, Ελευθερές, Νιγρίτα, Αμφίπολη και Καρασούλι έχοντας ως απώτερο σκοπό την κατάληψη της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου, καθιστώντας ξεκάθαρη την εμπλοκή της χώρας μας σε ένα νέο πόλεμο με τους Βούλγαρους¹⁷.

Το 5^ο Πεζικό άγημα στο οποίο βρισκόταν ο Σαράφης, κατευθύνθηκε στην περιοχή του Κιλκίς, προς ενίσχυση της VI Μεραρχίας. Οι Βούλγαροι υποχώρησαν προς τη Δοϊράνη και τον ποταμό Στρυμόνα και ο βασιλιάς Κωνσταντίνος διέταξε την γενική καταδίωξή τους¹⁸. Ο βουλγαρικός στρατός είχε πολύ σοβαρές απώλειες στη μάχη αυτή. Ύστερα από την συγκεκριμένη επιτυχία του ελληνικού στρατού, ο Σαράφης πήρε προαγωγή σε ανθυπασπιστής, γεγονός που αναπτέρωσε ιδιαίτερα το ηθικό του.

Μετά τη συνθήκη ειρήνης με την οποία έληξε τυπικά ο Β' Βαλκανικός Πόλεμος, ο Σαράφης αποστρατεύτηκε και πήγε στην σχολή αξιωματικών στην Αθήνα ως ανθυπασπιστής. Στη σχολή πήρε προαγωγή σε ανθυπολοχαγός, βαθμός που διατήρησε ως την απαρχή του Α' Παγκόσμιου Πολέμου.

1.2.2. Η εποχή του εθνικού διχασμού κατά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο

Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκόσμιου Πολέμου (1914-1918), ο ελληνικός λαός αναπόφευκτα πέρασε σε μία εποχή πολιτικής ρευστότητας και κοινωνικών αναταράξεων, λόγω του εθνικού διχασμού που προέκυψε από τη διαφωνία των δύο

¹⁶ Βλ. και λήμμα συντάξεως «Βαλκανικοί Πόλεμοι» στην *ΜΜΕ*, τ. 10, (1975), σ. 411

¹⁷ Ε. Κωφού, «Αγώνες για την απελευθέρωση, 1830-1913» στο «*Μακεδονία: 4.000 χρόνια ιστορίας και πολιτισμού*», (1986), σ. 464

¹⁸ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 62-66

βασικών πολιτικών ανδρών της περιόδου, του διαδόχου Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου¹⁹.

Η χώρα χωρίστηκε σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα από τις εμφύλιες αυτές διαμάχες που κυριάρχησαν. Από τη μία πλευρά ήταν ο Βασιλιάς και το Γενικό Επιτελείο Στρατού αποτελούμενο από τον στρατηγό Β. Δούσμανη και τους αξιωματικούς Ι. Μεταξά και Αθ. Εξαδάκτυλο, οι οποίοι λόγω της γερμανικής εκπαίδευσης που είχαν λάβει είχαν την πεποίθηση πως στον πόλεμο θα επικρατήσει η Γερμανία. Επίσης, η γυναίκα του βασιλιά Κωνσταντίνου, η βασίλισσα Σοφία, ήταν αδερφή του Κάιζερ, ο οποίος προσπαθούσε να πείσει τον Κωνσταντίνο να περάσει σε συμμαχία με τις Κεντρικές Δυνάμεις. Ένθερμος υποστηρικτής των γερμανικών συμφερόντων ήταν και ο υπουργός Εξωτερικών Γ. Στρέιτ. Ωστόσο, ο βασιλιάς για αρκετό καιρό τηρούσε πολιτική ουδετερότητας απέναντι στη σύγκρουση των Μεγάλων Δυνάμεων, παρόλο που θεωρούσε πως μόνο η γερμανική πολεμική ισχύς θα μπορούσε να αποσοβήσει τον σλαβικό κίνδυνο²⁰.

Από την άλλη πλευρά, ο Ελευθέριος Βενιζέλος θεωρούσε πως η κυριαρχία της Αντάντ ήταν βέβαιη και η χώρα έπρεπε να συμπαραταχθεί στο στρατόπεδο της Αγγλίας, Γαλλίας και της Ρωσίας. Επιπλέον, θεωρούσε πως η Τουρκία πρόκειται ν' ακολουθήσει μια ιδιαίτερα ανθελληνική πολιτική σε βάρος των ελληνικών πληθυσμών της οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι οποίοι έπρεπε να διασωθούν με κάθε δυνατό τρόπο. Έτσι, τον Ιανουάριο του 1915, ο πρόεδρος της Κυβέρνησης συνέταξε το πρώτο του υπόμνημα προς τον βασιλιά στο οποίο του εξέφραζε καθαρά τη θέση πως η Ελλάδα οφείλει να υπερασπιστεί τον ελληνισμό της Μ. Ασίας, κερδίζοντας ταυτόχρονα νέα εδάφη και Έλληνες κατοίκους²¹. Στις 17 Ιανουαρίου ο Βενιζέλος έστειλε ένα δεύτερο υπόμνημα στον βασιλιά, στο οποίο υποστήριζε τη συμμαχία στο πλευρό της Σερβίας με στόχο της εξουδετέρωση του βουλγαρικού κινδύνου.

Στόχος των Αγγλογάλλων ήταν να περάσουν από τα στενά των Δαρδανελίων και να ανακόψουν τη ναυτική κυριαρχία της Γερμανίας στη Βαλτική και τη Μαύρη Θάλασσα. Ο Βενιζέλος έστειλε τότε ένα τρίτο υπόμνημα προς τον βασιλιά, υποστηρίζοντας την συμμετοχή της Ελλάδας στην επιχείρηση των Δαρδανελίων, καθώς με τον τρόπο αυτό θα ρυθμιζόταν το ζήτημα της Κωνσταντινούπολης και των Στενών κι επίσης θα βοηθούσε στις αξιώσεις της χώρας στα εδάφη της Μ. Ασίας.

¹⁹ Κ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 391

²⁰ Κ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 393

²¹ Γ. Βεντήρης, *Η Ελλάς του 1910-1920*, τ. 1, Αθήνα 1970, σ. 270

Η διαφωνία αυτή μεταξύ Βενιζέλου και Κωνσταντίνου, είχε ιδιαίτερο αντίκτυπο και στο στρατό, ο οποίος σταδιακά άρχισε να χάνει τη συνοχή του. Η πρόταση του Βενιζέλου δεν έγινε τελικά αποδεκτή με αποτέλεσμα να προκαλέσει την παραίτησή του και την ανάληψη της εξουσίας από τον Γούναρη. Στις 31 Μαΐου 1915, προκηρύχθηκαν εκλογές, στις οποίες παρά τη βία και τη νοθεία που επέβαλλε το Κόμμα των Εθνικοφρόνων, επικράτησαν οι φιλελεύθεροι²².

Στις 26 Μαΐου 1916, η παράδοση του Ρούπελ στους Γερμανοβούλγαρους όξυνε ακόμα περισσότερο τις εντάσεις, δημιουργώντας ένα επαναστατικό κλίμα καθαίρεσης του βασιλιά και υποστήριξης της Αντάντ²³. Αργότερα, παραδόθηκε μεθοδευμένα από το παλάτι στις Γερμανοβουλγαρικές δυνάμεις η Καβάλα, το Δ' ελληνικό σώμα στρατού και άρχισε η Βουλγαρική Κατοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους συστάθηκε και ο Σύνδεσμος των Επίστρατων υπό τον Ι. Μεταξά, ο οποίος αποτελούταν από αντιβενιζελικούς αξιωματικούς.

Οι Σέρβοι, ύστερα από την παράδοση του Ρούπελ, προσπαθούσαν να πείσουν τους συμμάχους να κηρύξουν την Θεσσαλονίκη πρωτεύουσα της Σερβίας. Με δεδομένη την παραπάνω κρίσιμη κατάσταση που επικράτησε στη χώρα και με κίνδυνο απώλειας της Μακεδονίας και της Θεσσαλονίκης αποφασίστηκε στις 17 Αυγούστου 1916 το Κίνημα της Εθνικής Αμύνης με αρχηγό τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Το κίνημα επικράτησε και σχημάτισε την Προσωρινή Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης, η οποία έλεγχε τη βόρεια Ελλάδα, τα νησιά του Αιγαίου και την Κρήτη. Ο Στέφανος Σαράφης που ήταν γραμμένος στους εκλογικούς καταλόγους των Τρικάλων είχε ψηφίσει τον συνδυασμό των φιλελευθέρων και ύστερα από την ανάληψη της εξουσίας από τον Βενιζέλο, στάλθηκε στο 32^ο Σύνταγμα Πεζικού στη Λιάψιστα²⁴. Όπως θα αναφερθεί στο επόμενο υποκεφάλαιο της εργασίας, ο Σαράφης προσχώρησε στο κίνημα της Εθνικής Άμυνας και πολέμησε στο Μακεδονικό μέτωπο.

1.2.3. Η προσχώρηση του Στέφανου Σαράφη στο κίνημα Εθνικής Άμυνας

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο εθνικός διχασμός Βενιζέλου και βασιλιά είχε έντονο αντίκτυπο και στον στρατό. Ύστερα από την παράδοση του οχυρού Ρούπελ, οξύνθηκαν ακόμα περισσότερο τα πνεύματα μεταξύ των στρατιωτικών και πολλοί ήταν αυτοί που σκέφτονταν να επαναστατήσουν, να καθαιρέσουν τον βασιλιά και να

²² Κ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 394-395

²³ Γ. Μαυρογορδάτος, 1915, *Ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 2015, σ.67

²⁴ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 99

ταχθούν υπέρ της Αντάντ στον πόλεμο. Συγκεκριμένα κάποιοι αξιωματικοί όπως ο Χαρ. Τερτίκας, ο Αχ. Πρωτοσύγγελος κι ο Κ. Τότσικας, επισκέφθηκαν τον Βενιζέλο στην Κηφισιά και του τόνισαν την αναγκαιότητα μιας επανάστασης. Ο Βενιζέλος ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικός και διστακτικός και αντιπρότεινε να παρακαλέσουν τον βασιλιά να πάψει την πολιτική ουδετερότητας. Μάλιστα στις 14 Αυγούστου έγινε ένα συλλαλητήριο στο οποίο συμμετείχαν πάνω από 50.000 άνδρες, όπου ο Βενιζέλος μίλησε στον βασιλιά και τον κάλεσε να αναιρέσει την πολιτική ουδετερότητας, χωρίς όμως αποτέλεσμα.

Η είδηση πως οι Σέρβοι διεκδικούσαν την Θεσσαλονίκη ως πρωτεύουσα, δημιούργησε σύγχυση στο στρατό και πολύ σύντομα ξεκίνησε ένα επαναστατικό κύμα από αξιωματικούς και πολίτες χωρίς την συγκατάθεση του Βενιζέλου προς υπεράσπιση της πόλης που θα ξεσήκωνε τα στρατεύματα της Μακεδονίας²⁵. Ο επίλαρχος Παμίκος Ζαμπρακάκης, ο ταγματάρχης Κ. Μαζαράκης, ο Αλ. Ζάννας, ο Π. Αργυρόπουλος, ο Δ. Δίγκας, ο Δ. Πάζης και ο Γ. Ζερβός, συγκρότησαν την επιτροπή Εθνικής Άμυνας και έδωσαν την αρχηγία στον Ελευθέριο Βενιζέλο. Στο κίνημα που ακολούθησε στη Θεσσαλονίκη έγινε σύγκρουση στους στρατώνες του πεζικού και όσοι αξιωματικοί ήταν υπέρ του βασιλιά μεταφέρθηκαν στην Αθήνα, ενώ οι υπόλοιποι οδηγήθηκαν σε επιστράτευση στη Μακεδονία²⁶.

Η Προσωρινή Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας των Βενιζέλου, Κουντουριώτη και Δαγκλή προχώρησαν αμέσως σε συγκρότηση του στρατού. Σύντομα η Σάμος, η Χίος και η Μυτιλήνη τάχθηκαν υπέρ της επανάστασης. Ο βασιλιάς προκειμένου να αποτρέψει την προσχώρηση αξιωματικών στην επανάσταση έστειλε ένα πρωτόκολλο τιμής στο οποίο οι στρατιώτες έπρεπε να υπογράψουν πως σαν απόλυτο κύριό τους αναγνωρίζουν τον βασιλιά και όποιος δεν το υπέγραφε θα έχανε τη δουλειά του. Πολλοί αξιωματικοί συμφωνούσαν απόλυτα με τους σκοπούς του κινήματος της Εθνικής Άμυνας, όμως φοβούμενοι την οργή των φανατικών βασιλικών και των «Επίστρατων», φοβήθηκαν και υπέγραψαν το πρωτόκολλο αφοσίωσης στον βασιλιά²⁷. Ο Στέφανος Σαράφης δεν υπέγραψε όντας ένθερμος υποστηρικτής του Βενιζέλου και παρέδωσε τη διοίκηση των πυροβόλων στον ανθυπολοχαγό Χαρ. Φραγκούλη κι ύστερα έφυγε για την Θεσσαλονίκη²⁸.

²⁵ Κ. Ζαβιτζιάνος, *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθέριου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, Αθήνα 1947, σ. 161

²⁶ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 106-107

²⁷ Θ. Βερέμης, *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα 2000, σ. 96-97

²⁸ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 109-110

Μαζί με τον Σαράφη παραιτήθηκαν και άλλοι όπως ο Τζαβέλλας, ο Παλλαντζάς, ο Μίζιος, ο Σιάχος κ.α. Στο χωριό Κάλλιανη, όπου είχαν διανυκτερεύσει κατά την μετάβασή τους στη Θεσσαλονίκη, ο φιλοβασιλικός υπολοχαγός Κοτίνης τους περικύκλωσε μέσα σε μία ταβέρνα και ζήτησε την παράδοσή τους. Αυτοί αναγκάστηκαν να παραιτηθούν, διότι διαφορετικά θα έβαζε φωτιά στο κονάκι που βρίσκονταν και από εκεί τους οδήγησαν ως φυλακισμένους στα Γρεβενά.

Όσο βρισκόταν στα Γρεβενά τον επισκέφθηκε ο αδερφός του ο Θανάσης και ο Στέφανος του ζήτησε να στείλουν ένα τηλεγράφημα στον υπουργό εξωτερικών της Αγγλίας, λόρδο Ρόμπερτ Σεσίλ κι ένα στον Γάλλο ναύαρχο Φουρνιέ και να ζητήσουν την απελευθέρωσή τους, εφόσον ο καθένας ήταν ελεύθερος να πάει στη Θεσσαλονίκη. Πολλοί αξιωματικοί προσπαθούσαν να τους μεταπείσουν, λέγοντάς τους πως θα κατηγορηθούν για εσχάτη προδοσία και θα καταδικαστούν σε θάνατο. Στο μεταξύ, οι υποστηρικτές του βασιλιά είχαν περάσει σε σκληρή καταδίωξη και συλλήψεις των βενιζελικών. Σε πολύ δύσκολη θέση βρέθηκε και η οικογένεια του Σαράφη, καθώς όταν γνωστοποιήθηκε πως υποστήριζε τον Βενιζέλο, ήθελαν να τους αφαιρέσουν το δελτίο του ψωμιού.

Την περίοδο που ο Φουρνιέ είχε κηρύξει ναυτικό αποκλεισμό στην Αθήνα ο Σαράφης και οι υπόλοιποι μεταφέρθηκαν εκεί, πέρασαν στρατοδικείο και ο αντισυνταγματάρχης Χρυσούλης τους επέβαλε κατηγορία για λιποταξία και εσχάτη προδοσία. Στη συνέχεια οδηγήθηκαν στις φυλακές αξιωματικών. Τελικά απελευθερώθηκαν, έχοντας όμως όλοι προηγουμένως υποβάλλει τις παραιτήσεις τους²⁹. Ο Σαράφης έφυγε για τα Τρίκαλα προκειμένου να οργανώσει μαζί με τους υπόλοιπους τη μετάβασή του στην Θεσσαλονίκη, όπου έφτασαν στην 1^η Ιανουαρίου του 1917. Εκεί παρουσιάστηκαν στον Βενιζέλο ο οποίος τους είπε να πάνε στη Σύρο γιατί η Μεραρχία χρειαζόταν ενίσχυση³⁰.

Τελικά, μετά από την επικράτηση του Βενιζέλου, ο Σαράφης οδηγήθηκε στο μέτωπο, όπου και πολέμησε ως το 1918 που τοποθετήθηκε στο Υπουργείο Στρατιωτικών, παρόλο που ο ίδιος δεν ήθελε να πάει. Παρουσιάστηκε στον συνταγματάρχη Οθωναίο, ο οποίος του ανέθεσε την διεύθυνση του τμήματος προσωπικού ως τον χειμώνα του 1919-1920 που δόθηκε εντολή να μεταφερθούν στην Μ. Ασία³¹.

²⁹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 116

³⁰ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 123

³¹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 147-152

1.2.4. Από το Μέτωπο στον Μικρασιατικό Στρατό- Η καταστροφή του 1922

Ο Βενιζέλος με την υποστήριξη των Αγγλογάλλων, προχώρησε σε απόβαση ελληνικού στρατεύματος στην περιοχή της Μικράς Ασίας με στόχο να διαφυλάξει τους χριστιανούς της περιοχής από τους Τούρκους, αλλά και να ξεκινήσει την υλοποίηση του οράματός της Μεγάλης Ιδέας. Ο λαός της Σμύρνης, υποδέχθηκε το ελληνικό στράτευμα με μεγάλο ενθουσιασμό. Ο Σαράφης τον Ιούνιο του 1922 οδηγήθηκε στην περιοχή της Σμύρνης, όπου υπήρχαν δύο Μεραρχίες οι οποίες είχαν αναλάβει τη διοίκηση της κατεχόμενης περιοχής, η Μεραρχία Μαγνησίας- Αϊδινίου και η Μεραρχία Αρχιπελάγους για την περιοχή Αϊβαλί -Πέργαμο. Ο Σαράφης ζούσε στο σπίτι του Γ. Μαυρομάτη, όπου τον είχε τοποθετήσει η επιτροπή εγκατάστασης των αξιωματικών και είχε αναλάβει τις εσωτερικές μεταφορές και τον εφοδιασμό των δύο Μεραρχιών.

Ο ελληνικός στρατός δέχθηκε την πρώτη αιφνιδιαστική επίθεση στην Πέργαμο³². Στη συνέχεια Τούρκοι Τσέτες επιτέθηκαν στο Αϊδίνιο και υποχώρησε. Έπειτα ανακαταλήφθηκε μόλις έφθασε στην περιοχή ο Κονδύλης και προχώρησε σε αποκατάσταση και ανασυγκρότηση του Μετώπου. Μετά την αποχώρηση του Οθωναίου, ο Σαράφης παρουσιάστηκε στον επιτελάρχη και ζήτησε παραίτηση από το επιτελείο προκειμένου να αναλάβει μια υπηρεσία περισσότερο «μάχιμη». Τελικά, τοποθετήθηκε στο 42^ο Σύνταγμα Ευζώνων XIII Μεραρχίας που διοικούσε ο Νικόλαος Πλαστήρας, τον οποίο γνώριζε καθώς είχαν πολεμήσει μαζί στους Βαλκανικούς Πολέμους³³. Ο Πλαστήρας του ανέθεσε τη διοίκηση του II Τάγματος και του έδωσε εντολή να χτυπήσει το Τατάρ- κιοι, στο οποίο ο στρατός είχε αρκετές απώλειες. Έστερα από τη μάχη αυτή, ο Σαράφης επέστρεψε στη Μεραρχία Μαγνησίας και στη συνέχεια χτύπησε την περιοχή Ζεϊτίν και το Παπαζλή, καθώς οι Τούρκοι έκαναν τακτικές επιθέσεις. Στη συνέχεια, στάλθηκε στην Μεραρχία Κυδωνιών υπό τον συνταγματάρχη Οθωναίο.

Την περίοδο αυτή πέθανε ο βασιλιάς και η κυβέρνηση πρότεινε για διάδοχο του θρόνου τον βασιλιά Παύλο. Ο διάδοχος Κωνσταντίνος αντέδρασε, καθώς ήθελε να επιστρέψει ο ίδιος στο θρόνο. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επέμεινε να γίνουν εκλογές, ενώ οι πολιτικοί του αντίπαλοι έθεσαν ως όρο της νίκης τους την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου³⁴. Ο Βενιζέλος τον Νοέμβριο του 1920 έχασε στις

³² Α.Π. Ζολώτας, *Η εθνική τραγωδία*, Αθήνα 1995, σ.44-58

³³ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 171

³⁴ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 201

εκλογές, παραιτήθηκε και ο Δ. Ράλλης σχημάτισε κυβέρνηση. Ύστερα από μερικές ημέρες ορίστηκε το δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλιά. Ο Σαράφης δήλωσε ξεκάθαρα πως θα ψήφιζε αρνητικά περί της επιστροφής, γιατί θεωρούσε πως θα καταστρεφόταν η Ελλάδα³⁵.

Ύστερα από την εκλογική αυτή ήττα του Βενιζέλου ο Σαράφης απομακρύνθηκε από το μικρασιατικό μέτωπο και τοποθετήθηκε στο 36^ο Σύνταγμα Πεζικού που βρισκόταν στη Φλώρινα. Ο Κ. Ανδριανός του είπε πως έπρεπε να παρουσιαστεί στο Υπουργείο Στρατιωτικών και από εκεί ο Σαράφης πήρε φύλλο πορείας αρχικά για την Καλαμάτα και έπειτα για το Γύθειο³⁶. Στην Καλαμάτα του ανακοίνωσαν μάλιστα διάταγμα αυτεπαγγέλτου διαθεσιμότητας με αποτέλεσμα να μειωθεί και ο μισθός του, ως τιμωρία που είχε συμμετάσχει στο κίνημα Εθνικής Άμυνας και τον πόλεμο.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που έφταναν στην Αθήνα από το μικρασιατικό μέτωπο τα πράγματα ήταν ιδιαίτερα άσχημα. Ο ελληνικός στρατός είχε τοποθετηθεί στη γραμμή Εσκί- Σεχίρ – Αφιόν – Καραχισάρ και βρισκόταν υπό άμυνα σε ιδιαίτερα αντίξοες συνθήκες. Η Κυβέρνηση είχε αποφασίσει να εγκαταλείψει την Μ. Ασία, όπως κι έγινε τελικά ύστερα από την επίθεση των Τούρκων στο μέτωπο του Αφιόν-Καραχισάρ. Η Μικρασιατική Καταστροφή είχε πλέον επέλθει και ο αντίκτυπός της ήταν τεράστιος στην Αθήνα, καθώς ο λαός κατηγορούσε τους υπεύθυνους προκαλώντας τρόμο στον βασιλιά και την κυβέρνηση για μια επερχόμενη εξέγερση. Η είσοδος των στρατευμάτων του Κεμάλ στην Σμύρνη το 1922, σήμανε το τέλος του ελληνισμού της Μ. Ασίας³⁷.

Στη Λέσβο και τη Χίο συστάθηκε τριανδρία με πρωτοβουλία του Νικόλαου Πλαστήρα και τη συμμετοχή του συνταγματάρχη Στυλιανού Γονατά και του αντιπλοιάρχου Δημητρίου Φωκά. Ο στρατός και ο στόλος της Χίου και της Μυτιλήνης επαναστάτησε και κατευθυνόταν στην Αθήνα ζητώντας τη παραίτηση του βασιλιά, τη διάλυση της φιλοβασιλικής βουλής και του σχηματισμού νέας κυβέρνησης. Στα τέλη του Σεπτεμβρίου ο βασιλιάς Κωνσταντίνος αναγκάστηκε να παραιτηθεί και ο Ελευθέριος Βενιζέλος ορίστηκε διπλωματικός εκπρόσωπος για τη διαπραγμάτευση των ελληνικών συμφερόντων³⁸. Τον ίδιο μήνα υπογράφηκε η συνθήκη των Μουδανιών και διατάχθηκε η εκκένωση της Ανατολικής Θράκης και

³⁵ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 203

³⁶ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 205

³⁷ Κ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 425

³⁸ Κ. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 427-428

στη συνέχεια συστάθηκε ανακριτική επιτροπή υπό τον Θ. Πάγκαλο προκειμένου να διερευνήσει τα αίτια και τους υπαίτιους της καταστροφής.

Ύστερα από την υπογραφή της συνθήκης της Λοζάνης και της αντικατάστασης του Πάγκαλου, άρχισε να εκδηλώνεται στο χώρο του στρατού η αντιεπαναστατική κίνηση με στρατηγό τον Παναγιώτη Γαργαλίδη. Ο Στέφανος Σαράφης συνέδραμε στην καταστολή της, καθώς ο λοχαγός Πυροβολικού Δ. Ψαρρός του είχε πει εμπιστευτικά πως η κίνηση αυτή ήταν υπέρ των βασιλικών και στόχευε στην ανατροπή της επανάστασης και την επικράτηση των φιλομοναρχικών³⁹.

Στα τέλη Δεκεμβρίου του 1924 ο υπουργός στρατιωτικών κοινοποίησε τη διαταγή πως ένας αριθμός ανωτέρων αξιωματικών θα έπρεπε να σταλεί στην Γαλλία για εκπαίδευση και ανάμεσά τους ήταν και ο Στέφανος Σαράφης. Στο Παρίσι ο Σαράφης παρουσιάστηκε στον Σοφοκλή Βενιζέλο ο οποίος θα τον έστειλε στην μονάδα που θα πήγαινε να εκπαιδευθεί⁴⁰. Ο Σαράφης έφυγε για το Κολμάρ Αλσατίας για να μετεκπαιδευτεί στο 152^ο Γαλλικό Σύνταγμα Πεζικού. Εκεί προβιβάστηκε στον βαθμό του αντισυνταγματάρχη και στη συνέχεια έφυγε για τις Βερσαλλίες όπου παρακολούθησε στο σχολείο ταγματάρχων⁴¹. Όταν επέστρεψε στην Αθήνα παρουσιάστηκε στο υπουργείο Στρατιωτικών και τοποθετήθηκε στο Επιτελείο του Γ' Σώματος Στρατού στη Θεσσαλονίκη. Εκεί του ανατέθηκαν τα καθήκοντα διευθυντή σπουδών και καθηγητή τακτικής στο σχολείο κατωτέρων αξιωματικών⁴².

1.3. Το κίνημα της 1ης Μαρτίου 1935

Ήδη από το 1932, είχε κυριαρχήσει το Λαϊκό Κόμμα, το οποίο στην πλειοψηφία του αποτελούνταν από τους βασιλόφρονες και είχε αναγνωρίσει ως πολίτευμα την αβασίλευτη δημοκρατία. Την εποχή αυτή ο Στέφανος Σαράφης βρισκόταν στο Παρίσι ως στρατιωτικός ακόλουθος της Πρεσβείας, όπου και πληροφορήθηκε το κίνημα του Νικόλαου Πλαστήρα και την αυτοεξορία του εκεί. Την ίδια περίοδο, έγινε γνωστή στη Γαλλία και η απόπειρα δολοφονίας του Ελευθέριου Βενιζέλου, η οποία απέδειξε περίτρανα πως οι πολιτικοί του αντίπαλοι δεν θα δίσταζαν να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε μέσο να επικρατήσουν.

Ο Σαράφης διατηρούσε στενές επαφές με τον Πλαστήρα, γεγονός που ενοχλούσε την πρεσβεία λόγω του ότι επρόκειτο για έναν φυγόδικο. Παρά τις συχνές

³⁹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 226

⁴⁰ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 239

⁴¹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 247

⁴² Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 254

συστάσεις που του γίνονταν, ο Σαράφης αρνήθηκε να σταματήσει την συχνή συναναστροφή του με τον Πλαστήρα⁴³. Όταν οι δύο άντρες βρίσκονταν στις Κάννες, συζήτησαν για την πολιτική κατάσταση της χώρας μας και ο Πλαστήρας του ζήτησε να δώσει ένα γράμμα στους αξιωματικούς Διαμέση Ηλία και Παπαθανασόπουλο. Στο γράμμα αυτό υποκινούσε την οργάνωση ενός κινήματος με στόχο την ανατροπή της δικτατορικής κυβέρνησης του Γεώργιου Κονδύλη, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στην συγκατάθεση του Ελευθέριου Βενιζέλου⁴⁴.

Ο Σαράφης επιβιβάστηκε στο πλοίο «Φρίντων» και αναχώρησε για την Αθήνα για να παραδώσει το γράμμα που του έδωσε ο Πλαστήρας. Φοβούμενος πως θα γίνει έρευνα και θα ελεγχθεί κατά τη μετακίνησή του, έδωσε το γράμμα στον καπετάνιο του πλοίου τον Καπετάν- Γεώργιο Μπέη να το φυλάξει ώσπου να φτάσουν, όπως και έγινε⁴⁵. Μόλις ο Σαράφης έφτασε στην Αθήνα, παρουσιάστηκε στο Υπουργείο στον Κονδύλη ο οποίος του φέρθηκε ιδιαίτερα φιλικά και τον παρέπεμψε στο επιτελείο του Οθωναίου για να αναλάβει τη θέση του επιτελάρχη.

Το γράμμα παραδόθηκε στον αξιωματικό Διάμεση όπως ζήτησε ο Πλαστήρας. Τον Φεβρουάριο του 1934 θα γίνονταν δημοτικές εκλογές. Συγκεντρώθηκαν τότε οι Διάμεσης, Παπαθανασόπουλος, Μπουρδάρας και Γρηγοράκης και αποφάσισαν πως αν στις εκλογές αυτές κερδίσει ο Βενιζέλος θα καταλάβουν την αρχή. Μετά τη νίκη του Κοτζία οι εν ενεργεία αξιωματικοί ενώθηκαν προκειμένου να αντιμετωπίσουν αφενός όσους επιζητούσαν την επιστροφή του βασιλιά και αφετέρου για να χαλιναγωγήσουν του πλαστηριακούς οι οποίοι βιάζονταν να επαναστατήσουν. Όταν ο Μεταξάς και ο Κονδύλης επέβαλαν δικτατορία, οι αξιωματικοί αποφάσισαν πως είχε έρθει πλέον η στιγμή να αντιδράσουν.

Την περίοδο αυτή ιδρύθηκαν δύο βασικές οργανώσεις που καθόρισαν τα πολιτικά γεγονότα, η «Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση» και η «Δημοκρατική Άμυνα»⁴⁶. Η Ελληνική Στρατιωτική Οργάνωση αποτελούνταν από τους αντισυνταγματάρχη Χριστόδουλο Τσιγάντες, τον αδερφό του Ιωάννη Τσιγάντες, τον συνταγματάρχη Στέφανο Σαράφη και άλλους αξιωματικούς όπως τους Γεωργούλη, Γρηγοράκη, Γαρμπή και Χόνδρο. Στόχος της οργάνωσης ήταν να εμποδίσει την επιβολή δικτατορίας, να υπερασπιστεί το υπάρχον πολίτευμα και να συμβάλλει στην

⁴³ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 330-331

⁴⁴ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 338

⁴⁵ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 339

⁴⁶ Κ.Π. Καλιγιάς, *Τα φοβερά ντοκουμέντα- 1^η Μαρτίου 1935*, Αθήνα 1974, σ. 22

εξυγίανση του κρατικού μηχανισμού προκειμένου να δημιουργηθεί ένα κράτος δικαίου. Στο επιτελείο της οργάνωσης που συστάθηκε ο Στέφανος Σαράφης μαζί με τον Δημήτριο Γαρμπή ανέλαβε το τμήμα των πληροφοριών. Η οργάνωση «Δημοκρατική Άμυνα» συστάθηκε από τους απόστρατους βενιζελικούς αξιωματικούς που βιάζονταν να επιστρέψουν⁴⁷. Ηγέτες της οργάνωσης ήταν ο εξόριστος στη Γαλλία Νικόλαος Πλαστήρας, ο Αναστάσιος Παπούλας και ο Στυλιανός Γονατάς. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος τοποθέτησε σαν σύνδεσμο των δύο οργανώσεων τον Αλέξανδρο Ζάννα, ο οποίος θα φρόντιζε την συνεννόηση στρατού- στόλου και πολιτικών οργανώσεων για την κατάληψη της εξουσίας.

Οι βασιλόφρονες προχώρησαν σε σύσταση επιτροπής προκειμένου να καταργήσουν τις κατ' ανδραγαθία προαγωγές στον στρατό. Ο Στέφανος Σαράφης ήταν αντίθετος με την εκκαθάριση αυτή που προβλεπόταν και εξέφρασε δημόσια την άποψή του με αποτέλεσμα ο Κονδύλης να τον τιμωρήσει με ένα μήνα φυλάκιση. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος μόλις πληροφορήθηκε την κίνηση αυτή του Σαράφη, τον συμβούλεψε να συνεχίσουν με ηρεμία και χωρίς να προκαλούν την οργάνωσή τους γιατί διαφορετικά θα αποτύγχαναν⁴⁸. Ο Σαράφης υπάκουσε στις συμβουλές του Βενιζέλου και μάλιστα όταν ο Διάμεσης και ο Ζέρβας ετοιμάζονταν να κάνουν κίνημα, ο ίδιος ενημέρωσε τον Ζάννα να σπεύσει προς ματαίωσή του. Ο Κονδύλης πληροφορήθηκε για το κίνημα, προφυλάκισε τους υπαίτιους στις φυλακές Συγγρού και μάλιστα κατηγορήσε ανοιχτά τον Σαράφη πως είχε εμπλοκή στην οργάνωση του κινήματος. Ο Σαράφης έκανε αναφορά και η υπόθεση καλύφθηκε με τη δικαιολογία πως παραποιήθηκαν οι δηλώσεις του Κονδύλη.

Στο μεταξύ οι εν ενεργεία αξιωματικοί είχαν μαζέψει αρκετή δύναμη και φαίνονταν πως θα επικρατούσαν⁴⁹. Ο Βενιζέλος όρισε ως ημέρα του κινήματος την 1^η Μαρτίου και συγκεκριμένα την ημέρα που θα γίνονταν οι γερουσιαστικές εκλογές γιατί θεωρούσε πως οι φιλελεύθεροι θα κέρδιζαν τις περισσότερες έδρες, θα προκαλούσαν την παραίτηση του Ζαΐμη και θα μπορούσαν να φέρουν τον πρίγκιπα Νικόλαο ως Πρόεδρο της Δημοκρατίας⁵⁰. Στόχος του κινήματος ήταν αφού γίνει κατάληψη του στόλου, να επαναστατήσουν η Θράκη, η Μακεδονία και η Κρήτη και να γίνει εκστρατεία κατά των Αθηνών για να επικρατήσουν.

⁴⁷ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 340-341

⁴⁸ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 344-345

⁴⁹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 350

⁵⁰ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 355

Ο Στέφανος Σαράφης μαζί με τους Στεφανάκη Γιάννη, Τσιγάντε Χρήστο, Αγγελόπουλο Βασίλη, Πανσεληνιά και Τριανταφυλλίδη Χρήστο προχώρησαν σε κατάληψη του Συντάγματος Ευζώνων στρατόπεδο Μακρυγιάννη. Οι αξιωματικοί τοποθέτησαν πυροβόλα για να εμποδίσουν την είσοδο τεθωρακισμένων στον στρατώνα και μοιράστηκαν πυρομαχικά στους στρατιώτες για την άμυνά τους. Παρόλο που περίμεναν ενίσχυση 300 αντρών από την Καισαριανή, έφτασαν μόνο έξι. Η φρουρά Αθηνών τους περικύκλωσε και αυτοί βλέποντας πως δεν έχουν αρκετή δύναμη για να συνεχίσουν την επανάσταση, αποφάσισαν να παραδοθούν, καθώς ήταν προφανές πως το κίνημα είχε αποτύχει. Αφού συνελήφθησαν, οδηγήθηκαν στο υπουργείο στρατιωτικών κι από εκεί στην φυλακή «Αβέρωφ»⁵¹.

Ο λόγος της αποτυχίας του κινήματος ήταν πως ο στόλος, αντί για την Θεσσαλονίκη είχε κινηθεί προς την Κρήτη και οι φρουρές επαναστάτησαν με καθυστέρηση και όχι συντονισμένα, σε αντίθεση με την κυβέρνηση Τσαλδάρη η οποία έδρασε δυναμικά, ενώ ο Κονδύλης και ο Μεταξάς κατέπνιξαν το κίνημα⁵². Ο στόλος παραδόθηκε και ο Βενιζέλος έφυγε για την Κάσο, όπου ζήτησε πολιτικό άσυλο.

1.3.1. Η δίκη, η φυλάκιση και η εξορία του Σαράφη

Η στρατιωτική ηγεσία του κινήματος της 1^{ης} Μαρτίου 1935, οδηγήθηκε σε δίκη για να απαγγελθούν οι αντίστοιχες ποινές στους κινηματίες. Η δίκη των υπαιτίων διήρκεσε 15 ημέρες. Ο Στέφανος Σαράφης καθ' όλη την διάρκειά της προτιμούσε να παραμένει σιωπηλός, χωρίς να κάνει ερωτήσεις στους μάρτυρες, διότι διέκρινε πως οι περισσότεροι χρησιμοποιούσαν πολλές ψευδείς κατηγορίες προκειμένου να επηρεάσουν το αποτέλεσμα. Στην απολογία του στο δικαστήριο αναφέρθηκε στην τραγική κατάσταση στην οποία είχε επέλθει ο στρατός και παραδέχθηκε πως συμμετείχε στο κίνημα μαζί με τον Καμμένο, πως για την οργάνωση του κινήματος στο ναυτικό είχε αναλάβει ο Βλάχος και πως αρχηγός της «Δημοκρατικής Άμυνας» ήταν ο Βλάχος. Ωστόσο, απέφυγε να δώσει περαιτέρω πληροφορίες που θα αποκάλυπταν τα ονόματα των υπολοίπων που συμμετείχαν στο κίνημα, όπως για την περίπτωση του Οθωναίου που δεν αποκάλυψε πως γνώριζε για το κίνημα.

Οι συνήγοροι υπεράσπισης προσπάθησαν να αποφύγουν την επιβολή θανατικής ποινής με το να υποστηρίζουν την πολιτική των βασιλοφρόνων και να

⁵¹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 363

⁵²Θ. Βερέμης, *Η Ελλάδα του Μεσοπολέμου (1920-1940)*, Αθήνα 2000, σ. 392

κατηγορούν τον Βενιζέλο. Όπως προαναφέρθηκε ο Σαράφης είχε αποφασίσει να μην μιλά πολύ στη δίκη, όταν όμως άκουσε τις κατηγορίες για τον Βενιζέλο εξοργίστηκε και έκανε ένσταση να διακοπεί η δίκη, τονίζοντας στον συνήγορο υπεράσπισης πως ήταν ανήθικο να κατηγορούν τον Βενιζέλο που πολέμησαν μαζί από το 1916. Ύστερα από τις αγορεύσεις οι στρατιωτικοί οδηγήθηκαν στην φυλακή ώσπου το στρατοδικείο να καταλήξει σε μία απόφαση για την ποινή τους. Ο Στέφανος Σαράφης ήταν σίγουρος πως θα τους επέβαλαν θανατική ποινή⁵³.

Η απόφαση του δικαστηρίου ωστόσο ήταν διαφορετική, καθώς το αδίκημα χαρακτηρίστηκε ως «μέτρια σύγχυση» και η ποινή ήταν τα ισόβια δεσμά. Οι λόγοι για την απόφαση αυτοί ήταν ποικίλοι σύμφωνα με τις ιστορικές αναμνήσεις του Στέφανου Σαράφη, στο αντίστοιχο βιβλίο του. Αρχικά, ο Π. Τσαλδάρης ήταν εναντίον των εκτελέσεων, επηρεαζόμενος από τη γνώμη της γυναίκας του που ευελπιστούσε για τον σύζυγό της να εκλεγεί Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Επίσης, ο Γ. Κονδύλης, γνώριζε προσωπικά τον Στέφανο Σαράφη και θεωρούσε πως η εκτέλεσή του θα είχε αρνητικό αντίκτυπο στους εκλογείς του στα Τρίκαλα. Τέλος, η εκτέλεση των στρατιωτικών θα δημιουργούσε αρνητική εντύπωση και στις χώρες Αγγλία, Γαλλία, Γιουγκοσλαβία και Ρουμανία με βάση τα γεγονότα του 1916. Η ευνοϊκή απόφαση του δικαστηρίου δεν άρεσε καθόλου στην παράταξη των αδιάλλακτων την οποία ηγούνταν ο Ιωάννης Μεταξάς.

Η στρατιωτική ηγεσία του κινήματος οδηγήθηκε σε δημόσια καθαίρεση για παραδειγματισμό των υπολοίπων, προκειμένου να αποφευχθεί κάποιο παρόμοιο κίνημα στο μέλλον. Αφού ανακοίνωσαν μπροστά στο στράτευμα πρώτα πως ήταν ανάξιοι να φορούν την στρατιωτική τους στολή, τους αφαίρεσαν το εθνόσημο, τις επωμίδες και τα κουμπιά της στολής. Έπειτα, τους πέρασαν μπροστά από την υπόλοιπη στρατιωτική παράταξη ταπεινωτικά και τους οδήγησαν στην φυλακή⁵⁴.

Στην φυλακή τους οδήγησαν στην πρώτη ακτίνα όπου ήταν περίπου 70 κομμουνιστές. Οι σχέσεις των αξιωματικών και των κομμουνιστών ήταν καλές και περνούσαν πολύ χρόνο μαζί τους συζητώντας. Εκεί έμειναν ως τις αρχές Δεκεμβρίου 1935 που επανήλθε ο βασιλιάς και δόθηκε αμνηστία σε όλους τους πολιτικούς και στρατιωτικούς, οπότε ο Σαράφης επανήλθε στο στράτευμα με τον βαθμό του Συνταγματάρχη⁵⁵. Οι αποφυλακισθέντες απαγορευόταν να μείνουν στα μεγάλα

⁵³ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 372-374

⁵⁴ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 377

⁵⁵ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 393

αστικά κέντρα Αθήνα, Θεσσαλονίκη και Λάρισα και για το λόγο αυτό ο Σαράφης πήγε στην Κρήτη.

Τον Ιανουάριο του 1936 διεξήχθησαν εκλογές οι οποίες οδήγησαν σε ένα τεράστιο πολιτικό αδιέξοδο, καθώς κανένα κόμμα δεν κέρδισε την πλειοψηφία. Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας με τις 15 έδρες που διέθετε ήρθε σε διαπραγματεύσεις με το Λαϊκό Κόμμα και με το Κόμμα των Φιλελευθέρων. Τον Φεβρουάριο του 1936 υπογράφηκε το σύμφωνο Σοφούλη- Σκλάβαινα προκειμένου να δημιουργηθεί ένα λαϊκό δημοκρατικό μέτωπο και ο Σοφούλης εκλέγεται πρόεδρος της βουλής⁵⁶.

Στις 5 Μαρτίου από την κυβέρνηση Δεμερτζή και ύστερα από συνεργασία με τον βασιλιά Γεώργιο διορίζεται υπουργός στρατιωτικών ο Ιωάννης Μεταξάς, υποστηρικτής της δικτατορίας⁵⁷. Ο Μεταξάς βασιζόμενος στις διεθνείς εξελίξεις των διαφόρων δικτατορικών καθεστώτων, όπως του Αδόλφου Χίτλερ, έκρινε απαραίτητη την επιβολή δικτατορίας προκειμένου να αποφευχθεί ο κίνδυνος μιας ευρωπαϊκής πολεμικής σύρραξης. Στις 4 Αυγούστου 1937 ο βασιλιάς προχωρά σε διάλυση της βουλής και ο Ιωάννης Μεταξάς προχωρά σε διακήρυξη της δικτατορίας. Ο Σαράφης διατηρούσε στενές σχέσεις με τους κομμουνιστές Σιδερίδη και Καρβούνη προκειμένου να οργανώσουν ένα αντιδικτατορικό μέτωπο για την ανατροπή της δικτατορίας του Μεταξά και την εγκαθίδρυση κοινοβουλευτικής δημοκρατίας⁵⁸. Για την απόπειρά του αυτή τον Σεπτέμβριο του 1937 η ειδική ασφάλεια τον συνέλαβε και τον εκτόπισε στο χωριό Αδάμαντα της Μήλου⁵⁹.

Στη Μήλο έμεινε τρία χρόνια σχεδόν, μέχρι την κήρυξη του πολέμου, όπου και γνώρισε την Μάριον, την μετέπειτα γυναίκα του η οποία είχε βρεθεί στο νησί για ανασκαφές στα πλαίσια του μεταπτυχιακού της προγράμματος. Στις αρχές Οκτωβρίου του 1940, ο Σαράφης δέχθηκε ένα τηλεγράφημα από τον αδερφό του πως του χορηγήθηκε άδεια είκοσι ημερών. Ο αδερφός του τον προέτρεπε να πάρει όλα του τα πράγματα, διότι υπήρχε περίπτωση να μην επιστρέψει ξανά στο νησί. Όταν χτύπησαν οι σειρήνες του πολέμου ο Σαράφης βρισκόταν στην Αθήνα, με τη συνοδεία πάντα ενός αστυνομικού, ο οποίος τον χαιρέτησε και του είπε πως δεν θα μείνει άλλο μαζί του, γιατί πιθανόν θα τον καλέσουν στον πόλεμο⁶⁰.

⁵⁶ Γρ. Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, Αθήνα 1997, σ. 402-403

⁵⁷ Γρ. Δαφνής, *ό. π.*, σ. 401

⁵⁸ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 412

⁵⁹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 423

⁶⁰ Απ. Στρογγύλης, *Τρεις μορφές της Αντίστασης*, Αθήνα 1996, σ.11-20

Β' Κεφάλαιο

Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος και η οργάνωση της Εθνικής Αντίστασης

2.1. Η εισβολή των Ιταλικών στρατευμάτων στην Ελλάδα

Η είσοδος της χώρας μας στον Ελληνοϊταλικό Πόλεμο(1940-1941), συνοδεύτηκε από πλήθος άτοπων κατηγοριών, όπως για παράδειγμα τη φήμη για ύπαρξη αγγλικών βάσεων στα ελληνικά εδάφη, τη χρήση της ελληνικής σημαίας από τα αγγλικά πολεμικά πλοία, τις εναέριες παραβιάσεις και βομβαρδισμό πλοίων, καθώς επίσης και τον φόνο του Αλβανού εθνομάρτυρα Νταούτ Χότζα⁶¹. Όλο αυτό το διάστημα οι Έλληνες διατηρούσαν την ψυχραιμία τους απέναντι στις ανούσιες αυτές κατηγορίες, όμως στις 15 Αυγούστου 1940 ο τορπιλισμός του πλοίου «Έλλη», προκάλεσε την οργή του λαού απέναντι στους Ιταλούς και την ανάγκη για εκδίκηση⁶².

Ο Μουσολίνι σε συνεδρίαση που έγινε στο Παλάτσο Βενέτσια της Ρώμης, αποφάσισε την έναρξη του πολέμου εναντίον της Ελλάδας. Οι Ιταλοί αισθάνονταν ιδιαίτερη αυτοπεποίθηση να κινηθούν εναντίον της χώρας μας, καθώς ο αριθμός του στρατεύματός τους ήταν 70.000 στρατιώτες, ενώ των Ελλήνων μόλις 30.000. Την ίδια περίοδο ο ελληνικός λαός υπέφερε από το δικτατορικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του Ιωάννη Μεταξά. Παρά την κατάσταση αυτή, ο λαός προσπάθησε να διατηρήσει την ψυχραιμία του στην είδηση μιας επικείμενης επίθεσης και προετοιμαζόταν μεθοδικά για τον νέο πόλεμο που διαφαινόταν.

Ο Ιταλός πρέσβης Εμανουέλε Γκράτσι παρέδωσε τελεσίγραφο από τον Μουσολίνι στον Ιωάννη Μεταξά, στο οποίο ο Ντούτσε ζητούσε την είσοδο ιταλικών στρατευμάτων στη χώρα. Ο Ιωάννης Μεταξάς αρνήθηκε χρησιμοποιώντας τη γνωστή φράση «Alors, c'est la guerre». Τα ξημερώματα της 28^{ης} Οκτωβρίου 1940 ήχησαν οι σειρήνες, καθώς ο ιταλικός στρατός κήρυξε πόλεμο κι επιτέθηκε στη χώρα μας. Χαρακτηριστική ήταν η αντίδραση των Ελλήνων οι οποίοι διαπνέονταν από έντονα πατριωτικά συναισθήματα και προχώρησαν με ιδιαίτερο ζήλο στη γραμμή του πολέμου⁶³. Ο ελληνικός στρατός παρέταξε στην περιοχή της Ηπείρου τα στρατεύματα για την άμυνα της χώρας. Οι Έλληνες αντεπιτέθηκαν με ιδιαίτερη γενναιότητα προκαλώντας μεγάλες ήττες στους Ιταλούς.

⁶¹ Κ. Καζάκος, «Μύθοι και αλήθειες μιας απροσδόκητης νίκης», *Ιστορία*, τχ. 8, (2009), σ. 6

⁶² Αθ. Μενδρινός, «Υπουλη εισβολή», *Ιστορία*, τχ.8, (2009), σ. 33-39

⁶³ Ν. Γιαννόπουλος, *Πόσο αλήθεια γνωρίζουμε το 1940; Άγνωστες πτυχές του ελληνοϊταλικού πολέμου*, Αθήνα 2012, σ. 100

Ο στρατηγός του στρατού ξηράς Αλέξανδρος Παπάγος, εγκατέστησε το γενικό στρατηγείο στο ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία. Οι Ιταλοί εισέβαλαν στην χώρα μας, πριν να λήξει η προθεσμία που αναγραφόταν στο τελεσίγραφο που δόθηκε στον Μεταξά. Χάρη στο γενικό επιτελείο στρατού, στάλθηκαν αμέσως δύο μεραρχίες στο αλβανικό μέτωπο για την ενίσχυσή του⁶⁴. Οι Ιταλοί προσπαθούσαν επί έξι ημέρες να διασπάσουν τις ελληνικές δυνάμεις στη γραμμή Ελαία- Καλαμά, προσμετρώντας μάλιστα σοβαρές απώλειες. Ύστερα από δώδεκα ημέρες σφοδρών μαχών, η επίθεση των Ιταλών απέτυχε, αναγκάζοντάς του να βρίσκονται υπό διαρκή άμυνα.

Η Ελλάδα ήλθε για ακόμα μια φορά σε άθλια κατάσταση. Τα χωριά που βρίσκονταν κοντά στα σύνορα είχαν ερημώσει καθώς οι κάτοικοι προχωρούσαν σε εκκένωσή τους για να γλιτώσουν, εγκαταλείποντας τις περιουσίες τους. Πολλοί από αυτούς σκοτώνονταν, ενώ οι εχθροί μόλις εισέβαλαν στα χωριά κατέστρεφαν ό,τι έβρισκαν στο πέρασμά τους⁶⁵. Επιπροσθέτως, η ιταλική αεροπορία βομβάρδιζε τις κατοικημένες περιοχές, προκειμένου να ρίξει το ηθικό των Ελλήνων με τις τεράστιες ζημιές που θα προκαλούνταν. Τέτοιες ήταν το Τατόι, το λιμάνι του Πειραιά, η Πάτρα και η Κόρινθος. Παρά τις δυσκολίες οι Έλληνες αντιστέκονταν σθεναρά, γεγονός που προκάλεσε τον θαυμασμό της αγγλικής πλευράς οι οποίοι έστειλαν βοήθεια στη χώρα⁶⁶.

Στις 14 Νοεμβρίου ο ελληνικός λαός προχώρησε σε γενική επίθεση από τη λίμνη Πρέσπα μέχρι το όρος Γράμμο προς τη γραμμή Μόροβα-Ιβάν. Η μάχη ήταν σφοδρή και οι ιταλικές γραμμές διασπάστηκαν από τα ελληνικά στρατεύματα. Το ηθικό των Ελλήνων αναπτερώθηκε και στην Αθήνα ξέσπασαν επινίκιοι πανηγυρισμοί⁶⁷. Στις 23 Νοεμβρίου με το πέρασμα του γενικού επιτελείου στρατού στην ελληνοαλβανική μεθόριο, οι δυνάμεις των Ιταλών είχαν απομακρυνθεί πλήρως⁶⁸. Παρά το κλίμα ενθουσιασμού που επικρατούσε ο Ιωάννης Μεταξάς ανησυχούσε πως η επέμβαση των Γερμανών θα ήταν άμεση.

Το Β' Σώμα Στρατού, ύστερα από μια παύση λόγω του χειμώνα που είχε προηγηθεί, προχώρησε και κατέλαβε στις 10 Ιανουαρίου την περιοχή της

⁶⁴ ΙΕΕ, τ. 15 (1980), σ. 417

⁶⁵ Αχ. Γκούμας, *Το ματωμένο ημερολόγιο, μια αυθεντική εξιστόρηση του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941*, Θεσσαλονίκη 1998, σ.11

⁶⁶ Μ. Πετράκη, *Βρετανική πολιτική και προπαγάνδα στον ελληνοϊταλικό πόλεμο*, Αθήνα 2011, σ. 193

⁶⁷ Γ. Μαργαρίτης, *Προαναγγελία θνελλωδών ανέμων, ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, Αθήνα 2009, σ. 69

⁶⁸ Β. Βραχνός, *Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-1941 και η δράση της «Σιδηράς Μεραρχίας»*, Θεσσαλονίκη 2014, σ. 107

Κλεισούρας, περιοχή σημαντικότητας στρατηγικής σημασίας και οι στρατιώτες ήταν έτοιμοι να προχωρήσουν προς το Τεπελένι. Οι απώλειες ήταν πολύ έντονες και από τις δύο πλευρές. Περίπου 200 Έλληνες οπλίτες πέθαναν, ενώ πάνω από 250 τραυματίστηκαν⁶⁹. Παρόλο που ο Ιωάννης Μεταξάς υποψιαζόταν μια άμεση παρέμβαση των γερμανικών στρατευμάτων προς ενίσχυση των ιταλικών, δεν πήρε την πρωτοβουλία να σταματήσει τον πόλεμο, γεγονός που οδήγησε τον λαό να σκέφτεται πως ήταν προδότης της χώρας. Επιπλέον, η τακτική του στρατηγού Αλέξανδρου Παπάγου ήταν ο αμυντικός πόλεμος φθοράς, τακτική που παρά τις πρώτες επιτυχίες, σταδιακά θα οδηγούσε σε μειονεκτική θέση τον ελληνικό στρατό⁷⁰.

Τον Ιανουάριο του 1941 η χώρα μας έστειλε έκκληση βοήθειας στην Αγγλία για παροχή πολεμικού υλικού, οχημάτων, ενδυμάτων και πυρομαχικών, καθώς φοβούνταν πως τα γερμανικά στρατεύματα που βρίσκονταν στην Ρουμανία, θα έκαναν εισβολή στη χώρα. Η Αγγλία απάντησε στον Παπάγο πως θα μπορούσε να στείλει μόνο μερικά συντάγματα πυροβολικού και ελαφρών αρμάτων μάχης, δυνάμεις που σε καμία περίπτωση δεν ήταν επαρκείς για την πιθανή αντιμετώπιση εισβολής.

Ο Ιωάννης Μεταξάς αποφάσισε να απορρίψει την αποδοχή οποιασδήποτε βοήθειας από την Αγγλία, καθώς δεν ήθελε να προκαλέσει την γερμανική πλευρά⁷¹. Πολύ σημαντική βοήθεια οι Έλληνες έλαβαν με την διάλυση του ιταλικού σώματος στην Αίγυπτο, καθώς όλα τα πολεμοφόδια πέρασαν στη κατοχή τους⁷². Στις 29 Ιανουαρίου ο Ιωάννης Μεταξάς πεθαίνει προκαλώντας σύγχυση, καθώς οι ελληνικές δυνάμεις σίγουρα δεν θα μπορούσαν να αμυνθούν σε περίπτωση γερμανικής εισβολής. Τη θέση του Μεταξά για την διαχείριση της παρούσας πολιτικής κατάστασης ανέλαβε ο Αλέξανδρος Κορυζής.

Τα ιταλικά στρατεύματα ανέκοψαν την πορεία των Ελλήνων προς το Τεπελένι κι ο ελληνικός στρατός απέτυχε να υλοποιήσει τον στόχο του αυτό. Ο ανεφοδιασμός του στρατού ήταν ιδιαίτερα δύσκολος, οι μετακινήσεις λόγω της λάσπης και του πάγου επιβραδύνονταν, ενώ πολλοί στρατιώτες προσβάλλονταν από ελονοσία και φυματίωση. Παρά τις δυσκολίες ο ελληνικός στρατός μέχρι τις 12 Φεβρουαρίου είχε καταλάβει ολόκληρη την κορυφογραμμή της Τρεμπεσίνας.

⁶⁹ Ν. Γιαννόπουλος, *ό. π.*, σ. 173

⁷⁰ Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και Σβάστικα, η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, Αθήνα 1988, σ. 66

⁷¹ Ι. Κολιόπουλος, *ό. π.*, σ. 433

⁷² Γ. Μαργαρίτης, *ό. π.*, σ. 71

Η στασιμότητα του ελληνικού μετώπου που προαναφέρθηκε, συνδυαστικά με την τακτική άμυνας, έδωσε την ευκαιρία στους Ιταλούς να συγκεντρώσουν στρατιωτική δύναμη 40.000 ανδρών και να περάσουν σε μια νέα επίθεση⁷³. Ο Μουσολίνι σχεδίασε την εαρινή επίθεση εναντίον των Ελλήνων με την πεποίθηση πως θα εισβάλλει στη χώρα σε σύντομο χρονικό διάστημα. Στις 9 Μαρτίου τα ιταλικά στρατεύματα βομβαρδίζουν με την αεροπορία, τα πυροβόλα και τους όλμους, ενώ ακολουθεί σφοδρή επίθεση του πεζικού. Οι πιο σκληρές μάχες δόθηκαν στα υψώματα 717 και 731, όμως οι Ιταλοί τελικά απέτυχαν, καθώς οι Έλληνες διατήρησαν την άμυνά τους σε όλη την γραμμή του μετώπου.

2.2. Η εισβολή των Γερμανών και η παράδοση της χώρας

Την περίοδο αυτή τα γερμανικά στρατεύματα είχαν αποκτήσει μεγάλη δύναμη κι είχαν κυριαρχήσει στο μεγαλύτερο μέρος της Ευρώπης. Οι Έλληνες γνωρίζουν πως η Γερμανία είναι πλέον υπερδύναμη, ωστόσο είναι αποφασισμένοι πως όπως και στην πρόσφατη περίπτωση των Ιταλών, έτσι και σε αυτή, θα πολεμήσουν και θα αντισταθούν σθεναρά στον νέο εχθρό.

Τα ξημερώματα της 6^{ης} Απριλίου 1941, ο πρέσβης των Γερμανών Βίκτορ Έρμπαχ, προειδοποίησε τον πρωθυπουργό Αλέξανδρο Κορυζή για την επίθεση. Βέβαια πριν ακόμα παραδοθεί το τηλεσίγραφο εξαπολύονταν επιθέσεις στα ελληνοβουλγαρικά και τα ελληνογιουγκοσλαβικά σύνορα. Τα αίτια της εισβολής τα οποία αναφέρονταν στο τηλεσίγραφο ήταν η πρόσδεση της Ελλάδας στη Μ. Βρετανία και συγκεκριμένα πως η χώρα «επιτρεπούσα εις αγγλικάς δυνάμεις να θέσουν και πάλιν πόδα εις Ευρώπην και ούσα το μόνον ευρωπαϊκό κράτος που έπραξεν τοιούτον τι»⁷⁴.

Η γερμανική πολεμική αεροπορία ξεκίνησε να βομβαρδίζει με δώδεκα ζεύγη αεροπλάνων Stuka τη χώρα και ταυτόχρονα επιτίθονταν με τα άρματα μάχης μεγάλου όγκου προκαλώντας τρόμο στους αγωνιστές. Οι Έλληνες που βάλλονταν ταυτόχρονα από τα δύο μέτωπα ήταν αδύνατον να ανταπεξέλθουν στην ισχυρότατη αυτή επίθεση λόγω έλλειψης εφοδίων και πολεμικού εξοπλισμού και τελικά υπέκυψαν.

Αρχικά, κατέρρευσε η άμυνα στην περιοχή της Μακεδονίας, όμως οι Έλληνες αγωνιστές διατηρώντας τη ψυχραιμία τους, προχώρησαν σε αναδιάταξη των αμυντικών τους γραμμών στην περιοχή του Αλιάκμονα, όσο περίμεναν να φτάσουν ενισχύσεις. Ο κύριος όγκος του ελληνικού στρατεύματος βρισκόταν στην περιοχή της

⁷³ Γ. Μαργαρίτης, *ό. π.*, σ. 84

⁷⁴ Β.Π. Παπαδάκης, *Διπλωματική Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου 1940-1945*, Αθήνα 1957, σ. 167-173

Αλβανίας, αλλά παρόλ' αυτά δεν ερχόταν ποτέ διαταγή για υποχώρηση, γεγονός που οδήγησε πολλούς να θεωρούν πως πίσω από την εισβολή των Γερμανών κρυβόταν κάποια προδοσία⁷⁵.

Στις 9 Απριλίου οι Γερμανοί εισέβαλλαν στην Θεσσαλονίκη και προχώρησαν σε συνθηκολόγηση με το τμήμα στρατιάς της Ανατολικής Μακεδονίας. Στη συνθηκολόγηση αυτή 60.000 άντρες διατάχθηκαν να παραδώσουν τα όπλα, γεγονός που αποτελεί ταπεινωτική ατίμωση για τους στρατιώτες που είχαν αγωνιστεί όλο αυτό το διάστημα τόσο αποτελεσματικά⁷⁶. Πολλοί δέχθηκαν την συνθηκολόγηση με την Γερμανία, σε καμία περίπτωση όμως δεν ήθελαν να δεχθούν το ίδιο και για την περίπτωση των Ιταλών. Η πολιτική ηγεσία και ο στρατός ήρθαν σε ρήξη και μέσα στην πολιτική αυτή ανασφάλεια ο Αλέξανδρος Κορυζής αυτοκτόνησε, διότι βρέθηκε σε αδιέξοδο για το ποια θα ήταν η πολιτική του απόφαση για τις επόμενες κινήσεις. Ο διοικητής του Α Σώματος Στρατού Π. Δεμέστιχας και ο αντιστράτηγος Γ. Μπάκος, εξουσιοδότησαν τον Γ. Τσολάκογλου να έρθει σε συνεννόηση με τους Γερμανούς⁷⁷.

Στις 20 Απριλίου υπογράφηκε συνθηκολόγηση από τον Τσολάκογλου με τον Σ. Ντίτριχ, τον διοικητή της «Σωματοφυλακής Αδόλφος Χίτλερ», με στόχο να σταματήσουν τα πυρά ανάμεσα στις δύο χώρες. Οι Ιταλοί, με εντολή του ίδιου του Χίτλερ, δεν πληροφορήθηκαν για την ανακωχή αυτή κι ο Μουσολίνι δεν έδειχνε πρόθυμος να παραιτηθεί από τη διεκδίκηση της Ελλάδας. Εξάλλου οι Ιταλοί είχαν πολεμήσει γενναία στο αλβανικό μέτωπο και είχαν υποστεί εξίσου πολλές απώλειες⁷⁸.

Στις 21 και 21 Απριλίου, ο Τσολάκογλου υπέγραψε άλλα δύο πρωτόκολλα συνθηκολόγησης με τον Γερμανό Στρατάρχη Γιοντλ και τον Ιταλό στρατηγό Φερρέρο στα οποία αναφερόταν πως όσοι ήταν στην ελληνική στρατιά Ηπείρου- Μακεδονίας ήταν αιχμάλωτοι πολέμου, ενώ μετά το πέρας των εχθροπραξιών όλοι θα απελευθερώνονταν. Πράγματι, στις 2 Μαΐου δόθηκε εντολή να απελευθερωθούν οι αξιωματικοί και οι οπλίτες που ήταν αιχμάλωτοι. Βέβαια, η γερμανική πλευρά είχε σαν απώτερο στόχο να τους χρησιμοποιήσει στην μετέπειτα κατοχή της χώρας, τακτική την οποία ακολουθούσαν συχνά οι χώρες του Άξονα.

Με την υπογραφή του Τσολάκογλου, αυτός γίνεται ο πρώτος «κατοχικός πρωθυπουργός», ενώ σε μετέπειτα ομιλία του προέτρεψε την ελληνική πλευρά να

⁷⁵ Γ. Μαργαρίτης, *ό. π.*, σ. 95

⁷⁶ H. Richter, *Η ιταλο-γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδος*, Αθήνα 1998, σ. 436

⁷⁷ Ι. Τσολάκογλου, *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 2017, σ. 148

⁷⁸ Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 70-71

υποστηρίζει τη Γερμανία και να κάνει παραχωρήσεις στην Βουλγαρία⁷⁹. Η συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς, έφερε χαρά στους πολεμιστές του μετώπου, καθώς η προπαγάνδα που είχε ασκηθεί από τη γερμανική πλευρά είχε αφήσει να εννοηθεί πως οι Γερμανοί δεν έρχονταν ως κατακτητές, αλλά για να σώσουν την χώρα από τους Άγγλους⁸⁰. Στις 27 Απριλίου οι Γερμανοί μπήκαν στην Αθήνα και ύψωσαν την σημαία με τον αγκυλωτό σταυρό στον ιερό βράχο της Ακρόπολης.

2.3. Η γερμανική κατοχή στην Ελλάδα

Στις 27 Απριλίου 1941 εισήλθαν στην Αθήνα τα στρατεύματα των ένοπλων ειδικών δυνάμεων της Βέρμαχτ, φτάνοντας ως απελευθερωτές της πρωτεύουσας από τα βρετανικά στρατεύματα. Ο Αδόλφος Χίτλερ σε ομιλία του αναφέρθηκε στην σθεναρή αντίσταση που είχαν επιδείξει οι Έλληνες με ελάχιστη πολεμική δύναμη, απέναντι στα γιγάντια στρατεύματα των Γερμανών. Αρχικά, ο Χίτλερ αντικατέστησε την ελληνική πρεσβεία με το Ράιχ, ορίζοντας ως πληρεξούσιο τον Άλτενμπουργκ Γκύντερ. Στρατάρχης της νοτιοανατολικής Ευρώπης ορίστηκε ο Βίλχελμ Λιστ και η εκτελεστική εξουσία της χώρας πέρασε σε γερμανική κατοχή⁸¹. Διοικητής της Νότιας Ελλάδας ήταν ο Χέλμουτ Φλέμυ και διοικητής Θεσσαλονίκης και Αιγαίου ο Κουρτ Φον Κρέντσκι. Σε όλη την υπόλοιπη χώρα ανέλαβε τη διοίκηση η 11^η Ιταλική Στρατιά υπό τον Κάρλο Τζελόζο⁸².

Στην πραγματικότητα, μετά την συνθηκολόγηση του Τσολάκογλου η χώρα περιέπεσε στην τριπλή κατοχή Γερμανών, Ιταλών και Βουλγάρων. Μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1943 η χώρα βρισκόταν στο μεγαλύτερο μέρος της υπό ιταλική κατοχή, ενώ οι Γερμανοί περιορίστηκαν στον έλεγχο των Επτανήσων για να μην προκαλέσουν αντιδράσεις. Επιπλέον, την περιοχή της Κεντρικής Μακεδονίας έλεγχαν πλέον βουλγαρικά στρατεύματα.

Όλοι οι οικονομικοί πόροι της χώρας ήταν στην διάθεση των κατακτητών. Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από ληστείες, αρπαγές αρχαιοελληνικών θησαυρών, ζημιές, καταστροφές και χρήση αρχαιολογικών χώρων για στρατόπεδα⁸³. Οι κατακτητές περνούσαν σε κατάσχεση εμπορικών και βιομηχανικών προϊόντων, τα οποία έπειτα τα έστελναν στην Γερμανία. Επίσης, ανέλαβαν τη διοίκηση ορυχείων του Παρνασσού και των Δελφών, δήμευσαν περιουσίες και εταιρείες και πέρασαν σε

⁷⁹ Ι. Κολιόπουλος, *ό. π.*, σ. 451

⁸⁰ Κ. Αθ. Γεωργιάς, *Στον πόλεμο της Αλβανίας, Χρονικό του έπους 1940-1941*, Αθήνα 1981, σ. 69

⁸¹ Χ. Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 85

⁸² ΙΕΕ, τ.16 (2000), σ. 8

⁸³ Χ.Β. Πετράκος, *Τα αρχαία της Ελλάδος κατά τον πόλεμο 1940-1941*, Αθήνα 2012

ενοικιάσεις ή καταναγκαστικές πωλήσεις. Την εποχή της Κατοχής μεταφέρθηκαν 145.000 τόνοι μετάλλου χρωμίου στο Ράιχ. Υπό επίβλεψη ακόμα βρίσκονταν τα υφαντουργεία, οι βιομηχανίες, οι βιοτεχνίες μάλλινων, δερμάτινων και μεταξωτών.

Όλα τα παραπάνω οδήγησαν σε μία παρεμπόδιση της οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας και σύντομα ο πληθυσμός περιέπεσε σε οικονομική κρίση, ενώ πολλοί άνθρωποι πέθαιναν από αστία. Ο βρετανικός ναυτικός αποκλεισμός στοίχισε στη χώρα το 40% των σιτηρών, ενώ ο σιτοβολώνας Μακεδονίας και Θράκης βρίσκονταν υπό βουλγαρική διοίκηση. Οι τιμές των προϊόντων αυξήθηκαν και πολλές φορές οι αγρότες πουλούσαν τα προϊόντα τους στη μαύρη αγορά ή σε στρατιωτικούς του Άξονα⁸⁴. Ο πολύ βαρύς χειμώνας του 1941-1942, οδήγησε χιλιάδες ανθρώπους στον θάνατο από την πείνα. Υπολογίζεται πως στα μεγάλα αστικά κέντρα ο αριθμός των θυμάτων της πείνας έφτανε τους 100.000 ανθρώπους⁸⁵.

Μετά τον Αύγουστο του 1943 η γερμανική διοίκηση αναδιοργανώθηκε με στόχο να τεθεί ένα τέλος στην συγκυριαρχία με τους Ιταλούς και να επικρατήσει μια απόλυτη γερμανική εξουσία. Η «Στρατιά Ε» ανέλαβε τον έλεγχο της διοίκησης στην Ελλάδα, υπό τον Μαξιμίλιαν φον Βάιξ⁸⁶. Η γερμανική ζώνη της κατοχής περιλάμβανε ιδιαίτερα στρατηγικές περιοχές όπως ήταν η Αθήνα, η Θεσσαλονίκη, τα νησιά του Αιγαίου, η Κεντρική Μακεδονία και η Κρήτη. Πολύ σύντομα οι Γερμανοί συνάντησαν σθεναρή αντίσταση από τις κατεχόμενες περιοχές και προέβησαν σε μαζικές εκτελέσεις αμάχων ως αντίποινα, ενώ δε δίστασαν να επεκτείνουν τις βίαιες αυτές τους πράξεις ακόμα και στους πρώην συμμάχους τους Ιταλούς προκειμένου να τους εξαναγκάσουν να παραδοθούν.

2.4. Οι πρώτες ενέργειες αντίστασης στη χώρα

Στην Ελλάδα, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες χώρες που είχαν εξίσου «πέσει» στα χέρια των κατακτητών, παρατηρείται έντονο το φαινόμενο της αντίστασης. Τα αστικά κόμματα είχαν συσπειρωθεί γύρω από την βασιλική κυβέρνηση του Καΐρου και οι Έλληνες αναζητούσαν απεγνωσμένα τρόπους να προβάλλουν αντίσταση απέναντι στους κατακτητές. Οι αντιστασιακές αυτές πρωτοβουλίες βρέθηκαν κατά βάση στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των στελεχών του Κομμουνιστικού Κόμματος.

⁸⁴ Σ. Θωμαδάκης, «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», στο: *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984, σ. 117-144

⁸⁵ Χ. Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 195-196

⁸⁶ ΙΕΕ, *ό. π.*, τ.16(2000), σ. 48

Μόλις η Θεσσαλονίκη καταλήφθηκε από τους Γερμανούς, υπήρξαν άμεσα οι πρώτες ενέργειες αντίστασης από τους Απόστολο Τζανή, Σίμο Κερασίδη, Παντελή Τσέγα και Μωυσή Πασχαλίδη. Το μεταξικό καθεστώς είχε συλλάβει δώδεκα πολίτες που έπασχαν από φυματίωση και τους είχε μεταφέρει στο Σανατόριο Ασβεστοχωρίου, απ' όπου δραπέτευσαν με τη βοήθεια των προαναφερθέντων κομμουνιστών στις 8 Απριλίου 1941, μία μέρα δηλαδή πριν από την είσοδο των Γερμανών στη χώρα⁸⁷. Στη συνέχεια οι πολίτες αυτοί οργανώθηκαν και δημιούργησαν τον πρώτο αντιστασιακό πυρήνα της περιοχής. Πρωτεργάτες της οργάνωσης ήταν ο Σπύρος Κωτσάκης, ο Γιάννης Σαλάς, ο Βαγγέλης Βασβανάς, ο Γρηγόρης Κουντουρέλης, ο Αλέκος Ιωαννίδης και ο Τάσος Αναγνωστόπουλος. Οι παραπάνω συνέταξαν την πρώτη αντιστασιακή προκήρυξη με την οποία καλούσαν το λαό σε αγώνα εναντίον των κατακτητών με συλλογή και απόκρυψη οπλισμού, αλλά και συγκρότηση ένοπλων δυνάμεων⁸⁸.

Στις 15 Μαΐου 1941, στη συνοικία Επτάλοφος στην περιοχή της Θεσσαλονίκης ιδρύθηκε η οργάνωση «Ελευθερία», από τους Παρασκευά Μπάρμπα, τον γιατρό Γιάννη Πασαλίδη, τον δικηγόρο Αθανάσιο Φείδα και τον απότακτο συνταγματάρχη Δημήτριο Ψαρρό. Η δράση της οργάνωσης ήταν πολύ έντονη καθώς τύπωναν εφημερίδα με το όνομα Ελευθερία στο παράνομο τυπογραφείο της περιοχής, προσπαθώντας να ξεσηκώσουν τον λαό εναντίον των Γερμανών.

Μία ακόμα ενέργεια αντίστασης που έδειξε στους κατακτητές πως έχουν να αντιμετωπίσουν έναν λαό που δεν θα υποχωρήσει εύκολα, ήταν η αφαίρεση του ιστού της γερμανικής σημαίας από τον ιερό βράχο της Ακρόπολης. Η δράση αυτή διενεργήθηκε τη νύχτα της 30^{ης} προς 31^{ης} Μαΐου από τους νεαρούς πατριώτες, τον Μανόλη Γλέζο, φοιτητή της Ανώτατης Σχολής Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών και τον Απόστολο Σάντα, φοιτητή της Νομικής Σχολής. Η Γκεστάπο ξεκίνησε εκτεταμένη έρευνα σχετικά με την ενέργεια αυτή με απειλητικό ανακοινωθέν, όμως δεν είχε κάποιο αποτέλεσμα. Η αφαίρεση της σβάστικα, απασχόλησε τον τύπο και το ραδιόφωνο όχι μόνο στο εσωτερικό της χώρας, αλλά σε ολόκληρη την Ευρώπη και την Αμερική. Η κυβέρνηση του Τσολάκογλου επικήρυξε τους δράστες, οι οποίοι είχαν καταδικαστεί σε θάνατο από το Γερμανικό Φρουραρχείο της Αθήνας. Παρόλ' αυτά, μην έχοντας γίνει αντιληπτοί, τόσο ο

⁸⁷ Θ. Χατζής, *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε*, Αθήνα 1983 σ. 55-56

⁸⁸ ΙΕΕ, *ό. π.*, τ.16 (2000), σ.243-244

Γλέζος, όσο και ο Σάντας, συνέχισαν τη δράση τους κατά την μετέπειτα ένταξή τους στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (Ε.Α.Μ).

Στις 16 Ιουλίου 1941, πολλοί Κρήτες έκαναν διαδήλωση μπροστά από το Υπουργείο Στρατιωτικών της Αθήνας, αιτούμενοι αρχικά την επιστροφή στα σπίτια τους. Στη συνέχεια, η διαδήλωση αυτή πήρε τη μορφή αντίστασης απέναντι στους κατακτητές. Οι Γερμανοί έκαναν επέμβαση για να τους σταματήσουν και προχώρησαν σε 1.100 συλλήψεις. Οι συλληφθέντες οδηγήθηκαν στις φυλακές της Λάρισας, όπου περίπου 500 πέθαναν από τις κακουχίες, τις αρρώστιες και την πείνα⁸⁹.

Στην Ελλάδα, εκτός των γεγονότων που προαναφέρθηκαν, δημιουργήθηκαν σε πολλές περιοχές τοπικές αντιστασιακές οργανώσεις. Στην περιοχή της Αττικής οι πιο γνωστές από αυτές ήταν η οργάνωση «Δημοκράτης», του Σπύρου Κωτσάκη, «Φίλοι του λαού», του Δαμιανού Μάθηση, η «Εθνική Αλληλεγγύη» του Παντελή Καραγκίτσα κ.α. Στην υπόλοιπη Ελλάδα τοπικές οργανώσεις με αρκετά μεγάλο ποσοστό απήχησης ήταν ο «Ιερός Λόχος» στην περιοχή της Δυτικής Θράκης, η «Φιλική Εταιρεία» του Ευάγγελου Αβέρωφ και του Νικόλαου Ράπτη στη Λάρισα, το «Εθνικό Μέτωπο» του Νίκου Αθανασίου στην Καρδίτσα κ.α.

2.5. Η δημιουργία των αντιστασιακών οργανώσεων Ε.Α.Μ/ ΕΛΑΣ και ΕΛΕΣ

Ήδη από τα μέσα Ιουλίου 1941 με πρωτοβουλία του Κομμουνιστικού Κόμματος γίνονταν συζητήσεις με τους υπόλοιπους εκπροσώπους των κομμάτων για την ίδρυση μιας οργάνωσης εθνικής αντίστασης. Πράγματι, στις 27 Σεπτεμβρίου 1941 ιδρύεται στην Αθήνα η οργάνωση «Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο» (Ε.Α.Μ)⁹⁰. Το ιδρυτικό έγγραφο του Ε.Α.Μ., υπογράφηκε από τους Λευτέρη Αποστόλου, μέλος του «Κομμουνιστικού Κόμματος», τον Γιώργο Οικονόμου, μέλος του «Σοσιαλιστικού Κόμματος», τον Σταύρο Κανελλόπουλο της «Ένωσης Λαϊκής Δημοκρατίας» και τον Απόστολο Βογιατζή του «Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος».

Το καταστατικό της ίδρυσής του έδινε έμφαση στην πάλη για τα δικαιώματα της τάξης των εργατών και όριζε πως σκοπός του Εθνικού Μετώπου είναι α) η απελευθέρωση του Έθνους και η ανεξαρτησία της χώρας, β) ο σχηματισμός προσωρινής κυβέρνησης ύστερα από την απομάκρυνση των κατακτητών και η

⁸⁹ Κ. Παπαρηγόπουλος, Π. Καρολίδης, Γ. Αναστασιάδης, Ν. Μουτσόπουλος, *ό. π.*, σ. 250

⁹⁰ Κ. Παπαρηγόπουλος, Π. Καρολίδης, Μ. Αναστασιάδης, Ν. Μουτσόπουλος, *ό. π.*, σ. 253

προκήρυξη εκλογών και γ) η κατοχύρωση του κυριαρχικού δικαιώματος του ελληνικού λαού⁹¹.

Στη συνέχεια, εντάχθηκαν στο Ε.Α.Μ. και άλλα μικρότερα κόμματα και οργανώσεις που είχαν συσταθεί από κομμουνιστές εξόριστους κατά τα πρώτα χρόνια της Κατοχής, με στόχο την προσφορά βοήθειας στους αγωνιστές της αντίστασης. Τα μεγάλα αστικά κόμματα, καθώς επίσης και οι αξιωματικοί του στρατού, δεν συμφώνησαν στην ίδρυση του Ε.Α.Μ. κι έτσι αυτό δεν είχε αρχηγό, αλλά μία Κεντρική Επιτροπή εκπροσώπων των τεσσάρων ιδρυτικών κομμάτων που προαναφέρθηκαν.

Το Ε.Α.Μ. εμφανίζεται αρχικά μέσω προκηρύξεων σε όλους τους τοίχους της Αθήνας και έπειτα επεκτάθηκε και σε ολόκληρη την υπόλοιπη Ελλάδα. Σε σύντομο χρονικό διάστημα, όλες οι τοπικές οργανώσεις που είχαν συσταθεί ως τότε προσχώρησαν στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο και έγινε μία οργάνωση πανίσχυρη στην κατεχόμενη Ελλάδα⁹². Τον Φεβρουάριο του 1942 ιδρύθηκε το Ε.Α.Μ. Νέων, το οποίο συσπείρωσε κυρίως φοιτητές και διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην επίλυση του επισιτιστικού προβλήματος που αντιμετώπισε ο πληθυσμός κατά την διάρκεια της κατοχής. Επιπλέον το Ε.Α.Μ. Νέων δεν επέτρεψε να δημιουργηθεί φασιστικό κόμμα εντός του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η εμβέλεια της οργάνωσης ήταν μικρή, με αποτέλεσμα να διαλυθεί το 1943 και τα μέλη του να προσχωρήσουν μετέπειτα στην Ε.Π.Ο.Ν⁹³.

Μία ακόμα σημαντικότερη αντιστασιακή οργάνωση με δράση μεγάλης εμβέλειας υπήρξε ο Ε.Δ.Ε.Σ., δηλαδή ο «Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος». Η οργάνωση αυτή ιδρύθηκε από τους απόστρατους συνταγματάρχες Ναπολέον Ζέρβα και Λεωνίδα Σπαή, καθώς επίσης και από τον δικηγόρο Ηλία Σταματόπουλο ύστερα από συνεννοήσεις με τον Κομνηνό Πυρομάγλου, εκπρόσωπο του Νικόλαου Πλαστήρα στην Ελλάδα.

Ο Νικόλαος Πλαστήρας, όπως είχε προαναφερθεί, την εποχή αυτή βρισκόταν εξόριστος στην Νίκαια της Γαλλίας. Ωστόσο, η πρωτοβουλία ίδρυσης του Ε.Δ.Ε.Σ φαίνεται πως ανήκε σε αυτόν, καθώς ορίστηκε και ως αρχηγός της αντιστασιακής οργάνωσης. Τα μέλη του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου ήταν ο Β. Πετρόπουλος, ο επίσης εξόριστος Κ. Πυμάρογλου, ο Θ.

⁹¹ ΙΕΕ, *ό. π.*, τ.16 (2000), σ. 15-16

⁹² Κ. Παπαρηγόπουλος, Π. Καρολίδης, Μ. Αναστασιάδης, Ν. Μουτσόπουλος, *ό. π.*, σ. 254-256

⁹³ Ο. Βαρών-Βασάρ, Η ενηλικίωση μιας γενιάς, Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην αντίσταση, Αθήνα 2009, σ. 51-53

Κουντουριώτης, ο Ι. Δημάκης και ο Ν. Ζέρβας. Τα μεγάλα αστικά κόμματα, θεωρούσαν πως το περιεχόμενο της οργάνωσης ήταν σχετικά ασαφές, ενώ πολλοί πίστευαν πως δημιουργήθηκε ως «αντίβαρο» του Ε.Α.Μ.

Μία άξια αναφοράς αντιστασιακή οργάνωση, η οποία προσχώρησε στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο ήταν η «Οργάνωση Τρία Α» (Αγώνας, Απελευθέρωση, Ανεξαρτησία), η οποία συγκροτήθηκε τον Οκτώβριο του 1942 από τον Νεόκοσμο Γρηγοριάδη και τον Στέφανο Σαράφη. Η οργάνωση είχε αντιβασιλικές πεποιθήσεις και έδειχνε αγωνιστική διάθεση, πάντοτε με συνεργασία με τις υπόλοιπες δημοκρατικές οργανώσεις, προκειμένου να αγωνιστούν ενάντια στους κατακτητές⁹⁴.

Στις 30 Σεπτεμβρίου στον ορεινό όγκο της Γκιώνας, κοντά στο χωριό Καρούτες, οι αλεξιπτωτιστές της βρετανικής αποστολής υπό τον Μάγιερς συνεργάστηκαν με τις αντιστασιακές οργανώσεις και με τη βοήθεια του Ε.Α.Μ και του Ε.Δ.Ε.Σ ανατίναξαν τη γέφυρα του Γοργοποτάμου. Στόχος της ανατίναξης ήταν να ανακόψουν τον ανεφοδιασμό των γερμανικών δυνάμεων στη βόρειο Αφρική. Η ανατίναξη της γέφυρας αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές δράσεις αντίστασης κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου⁹⁵ καθώς ήταν βασικός δίαυλος επικοινωνίας και ανεφοδιασμού των γερμανικών δυνάμεων.

⁹⁴ Συλλογικό, Ιστορία της εθνικής Αντίστασης 1940-1945 δοκίμιο, σ. 99

⁹⁵ Κ. Παπαρρηγόπουλος, Π. Καρολίδης, Γ. Αναστασιάδης, Ν. Μουτσόπουλος, *ό. π.*, σ. 290-291

Γ' Κεφάλαιο

Η ένταξη του Στέφανου Σαράφη στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

3.1. Η «Οργάνωση 3 Α» και οι προοπτικές συνεργασίας με το ΕΑΜ

Ο Στέφανος Σαράφης συμμετείχε σε πολιτικές συζητήσεις σχετικά με την κατοχή που βίωνε ο ελληνικός λαός. Οι δημοκρατικοί αξιωματικοί βρίσκονταν σε δίλημμα για το αν έπρεπε να φύγουν για το εξωτερικό ή να μείνουν στην Ελλάδα και να βοηθήσουν. Η γνώμη του Σαράφη, όπως και των περισσότερων αξιωματικών, ήταν να μείνουν στην Ελλάδα μαζί με τον λαό που αγωνιζόταν και να συνδράμουν στη δημιουργία μιας «καλύτερης Ελλάδας»⁹⁶.

Τον Ιούλιο του 1941, ο Σαράφης συναντήθηκε στη Νεάπολη με τον Λευτέρη Αποστόλου, αντιπρόσωπο του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ο Αποστόλου τον πληροφόρησε πως το κόμμα αντιλαμβάνεται την κρισιμότητα της κατάστασης και πως γίνονται συζητήσεις εσωτερικά να οργανωθεί ένας αγώνας αντίστασης εναντίον των κατακτητών. Αρχικά, η αντίσταση θα ήταν παθητική και θα χρησιμοποιούσαν σαμποτάζ για να τους δυσκολέψουν, ενώ στη συνέχεια θα γινόταν πιο οργανωμένη με την σύμπραξη όλων των κομμάτων⁹⁷. Ο Σαράφης ήρθε σε συνεννόηση με άλλους πολιτικούς και αξιωματικούς για το εγχείρημα αυτό, όμως οι προσπάθειές του δεν είχαν αποτέλεσμα, καθώς οι περισσότεροι θεωρούσαν πως πρόκειται για ενέργεια πρόχειρη που θα έχει ως αποτέλεσμα συλλήψεις και καταστροφές.

Πράγματι, οι ενέργειες του Σαράφη οδήγησαν στις αρχές Σεπτεμβρίου στην σύλληψή του από τους Ιταλούς, οι οποίοι τον οδήγησαν στο φρουραρχείο και στη συνέχεια πήγαν εκεί και τον αδερφό του τον Ευριπίδη. Οι αδερφοί Σαράφη οδηγήθηκαν στις φυλακές Αβέρωφ και απομονώθηκαν σε κελιά, αφού πρώτα τους αφαιρέθηκαν όλα τους τα προσωπικά αντικείμενα σύμφωνα με τους ισχύοντες κανονισμούς και βρίσκονταν μέρα και νύχτα υπό διαρκή παρακολούθηση. Στα τέλη του Σεπτεμβρίου κλήθηκαν για ανάκριση από έναν Ιταλό λοχαγό. Ο λοχαγός ρώτησε τον Σαράφη εάν γνώριζε το λόγο της σύλληψής του, αλλά πήρε αρνητική απάντηση. Ο Σαράφης πληροφορήθηκε πως υπήρχαν κατηγορίες για τον ίδιο, τον Τσιγάντε, τον Κατσώτα, τον Βραχνό, τον Λάβδα κ.α. πως ετοιμάζαν επανάσταση εναντίον του άξονα. Ο Σαράφης αρνήθηκε τις κατηγορίες τονίζοντας πως οι ίδιοι ήταν πλήρως άοπλοι και θα ήταν αδιανόητο να κινηθούν εναντίον μιας υπερδύναμης και πως όλα

⁹⁶ Στ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1979, σ. 39

⁹⁷ Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 22

αυτά ήταν δυσφημίσεις των δωσίλογων εναντίον των δημοκρατικών, προκειμένου να εξασφαλίσουν την θέση τους. Ύστερα από μερικές ημέρες στις αρχές Οκτωβρίου, έχοντας πεισθεί από την απολογία του Σαράφη, τους κάλεσαν όλους μαζί τους συνέστησαν να αποφεύγουν να δίνουν αφορμές και τους άφησαν να φύγουν⁹⁸.

Σε συνάντηση με τους Μπακιρτζή, Ψαρρό, Βαλασάκη, Ζάγκα, Κορδάτο, Καφαλόπουλο και Σκλαβούνο, έγινε η πρόταση ίδρυσης μίας πολιτικοστρατιωτικής οργάνωσης η οποία θα ήταν ανεξάρτητη και το πρόγραμμά της θα κατευθυνόταν κυρίως από το κομμουνιστικό κόμμα. Το κομμουνιστικό κόμμα ήταν μεν πιο οργανωμένο, αλλά δεν ενέπνεε εμπιστοσύνη λόγω των προηγούμενων ενεργειών του, γι' αυτό την οργάνωση ανέλαβε προσωρινά ο συνταγματάρχης Μπακιρτζής. Οι Ιταλοί έμαθαν για την οργάνωση και σύντομα άρχισαν να καταζητούν τους ιδρυτές της. Συνέλαβαν ξανά τον Σαράφη για κατασκοπεία, αλλά σε σύντομο χρονικό διάστημα αποφυλακίστηκε και επέστρεψε στα Τρίκαλα⁹⁹.

Παρά τις προσπάθειές του λοιπόν για ένταξη στο οργανωμένο Κομμουνιστικό Κόμμα, συναντάει αντιρρήσεις. Στις αρχές Νοεμβρίου 1942 συναντήθηκε με τον Απόστολο Βογιατζή, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ, ο οποίος του πρότεινε να γίνει μέλος του Απελευθερωτικού Μετώπου. Ο Σαράφης ήταν ιδιαίτερα επιφυλακτικός γιατί θεωρούσε πως ένας αγώνας χωρίς διεύθυνση θα προκαλούσε ζημιά στη χώρα. Σε συνεργασία με τον στρατηγό Ν. Γρηγοριάδη οργάνωσαν την αντιστασιακή «Οργάνωση 3 Α» και επισκέφθηκαν τον Στ. Γονατά να τον ενημερώσουν σχετικά με τον δημοκρατικό αγώνα. Ο τελευταίος τους είπε πως δε μπορούν να χαλάσουν την τάξη που είχε ήδη οργανωθεί και τους πρότεινε να συγχωνευτούν στον ΕΔΕΣ. Έπειτα, σε συνάντησή του με τον ταγματάρχη Γ. Κωστόπουλο, του ανέλυσε τις επιδιώξεις του για τον απελευθερωτικό αγώνα και εκείνος ήταν σύμφωνος. Ωστόσο, ο Κωστόπουλος δεν ήθελε να δεχθεί κανέναν εκπρόσωπο του ΕΑΜ και λειτουργούσε αυτοβούλως.

Οι πολιτικοί δεν ήθελαν να προχωρήσουν σε απελευθερωτικό αγώνα, γιατί θεωρούσαν πως κάτι τέτοιο θα είχε αβάσταχτες συνέπειες για το λαό. Ο αγώνας εναντίον των κατακτητών ξεκίνησε τελικά με κατά τόπους ομάδες ανταρτών του ΕΑΜ, του Ζέρβα, και των Τσιγάντε-Ψαρρού. Οι ανάγκες του Έθνους, απαιτούσαν

⁹⁸ Στ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, σ. 44-47

⁹⁹ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 48-52

την συνεργασία όλων αυτών και την συνένωσή τους, αλλά οι περισσότεροι αρνούσαν τη σύμπραξη¹⁰⁰.

Τον Φεβρουάριο του 1942 ο Σαράφης συναντήθηκε με τον πολιτικό σύμβουλο του Ζέρβα τον Κομνηνό Πυρομάγλου, παλιό του γνώριμο από τη μεραρχία των Κυδωνιών στην Μ. Ασία. Ύστερα από συζητήσεις με τον Ζέρβα αποφάσισαν να συγκροτηθούν τρία τμήματα ανταρτών, ένα στην Ήπειρο με τον Ζέρβα, ένα στη Θεσσαλία με τον Σαράφη και ένα στη Ρούμελη με τον Ψαρρό. Τα τρία τμήματα θα έπαιρναν σχετικές οδηγίες από το στρατηγείο της Μ. Ανατολής μέσω του συνταγματάρχη Έντυ, εκπρόσωπο της συμμαχικής αποστολής. Ο Σαράφης τόνισε πως η συνεργασία με το ΕΛΑΣ ήταν πλέον αναγκαία¹⁰¹. Για το κάθε τμήμα οι Άγγλοι θα έδιναν 300 όπλα με οπλοπολυβόλα, πολυβόλα, πυρομαχικά και τον ανάλογο ματισμό και εξάρτηση, ενώ για την συντήρηση του κάθε αντάρτη θα δινόταν 1 λίρα το μήνα¹⁰².

Οι σύντροφοι του Στέφανου Σαράφη πολύ συχνά εξέφραζαν φόβους για την συνεργασία με το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, όμως ο Σαράφης ήταν ένθερμος υποστηρικτής και είχε δηλώσει πως θα προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ εάν τον ήθελαν, γιατί όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στο ομώνυμο βιβλίο του «η αλήθεια είναι πως ψυχικά ήμουν με το ΕΑΜ και όλες οι προσπάθειές μου έτειναν για να πείσω και τους άλλους δημοκρατικούς να συνεργασθούν»¹⁰³.

3.2. Η σύλληψή του από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και η ένταξή του στην οργάνωση

Στις αρχές Φεβρουαρίου 1943, ύστερα από την συνάντηση που προηγήθηκε με τον Ν. Ζέρβα, ο Στέφανος Σαράφης επέστρεψε στα Τρίκαλα μαζί με τον Κωστόπουλο και τον κομμουνιστή Ιωάννη Κατσαντώνη. Ο καπετάνιος του αρχηγείου της δυτικής Θεσσαλίας του ΕΛΑΣ Κόζιακας, σε γράμμα του προς τον Κωστόπουλο, ζήτησε συνάντηση για συνεννόηση και συνεργασία. Ο ταγματάρχης Κωστόπουλος, πήρε τη δύναμή του η οποία ανερχόταν σε 150 άνδρες περίπου και με τη συνοδεία του Σαράφη έφτασαν στο όρος Κόζιακα για την συνάντηση. Ο καπετάν Κόζιακας, αυτοσυστηνόμενος τους αποκάλυψε πως το πραγματικό του όνομα ήταν Θωμάς Πάλλας και στη συνέχεια συμφώνησαν να συγκεντρωθούν όλοι οι άνδρες για να

¹⁰⁰ Στ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, σ. 59-60

¹⁰¹ Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 28

¹⁰² Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 73

¹⁰³ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 90

συζητήσουν σχετικά με τα προγράμματά τους και να αποφασίσουν τον τρόπο με τον οποίο θα συνεργάζονταν¹⁰⁴.

Στη συνέχεια, ακολούθησε τον Κωστόπουλο στην περιοχή της Καρδίτσας, όπου ένα τμήμα του ΕΛΑΣ με αρχηγό τον Νικηταρά είχε συλλάβει τον φίλο του ταγματάρχη Κ. Αντωνόπουλο, προκειμένου να γίνουν διαπραγματεύσεις για την ελευθέρωση του τελευταίου. Ο Σαράφης πρότεινε στον Κωστόπουλο να πάρει το τμήμα του και αντί να κατευθυνθεί προς το Βουνέσι, να πάει στον Πύργο και να μπει στο μοναστήρι με όλη του τη δύναμη και με να ενωθεί με τους εκατό άνδρες του Βλάχου, προκειμένου να αντιμετωπίσει τυχόν χτύπημα από τους εαμίτες.

Ο Κωστόπουλος, αγνοώντας τις συμβουλές του Σαράφη, προχώρησε μόνος του, συναντήθηκε με τον αρχηγό των ελασιτών, τον Νικηταρά και τον παρακάλεσε να μεριμνήσει για την εξεύρεση καταλυμάτων για τους άνδρες του. Το ίδιο βράδυ οι αντάρτες του ΕΛΑΣ, εισήλθαν αιφνிடιαστικά στο σπίτι του ταγματάρχη Κυριαζή που φιλοξενούνταν και συνέλαβαν τον Στ. Σαράφη, τον Κωστόπουλο, τον λοχαγό Θ. Καραμπέκο, τον Ν. Χονδρό και τον Ν. Κωστορίζο που διανυκτέρευαν εκεί. Αφού πρώτα τους αφοπλίσαν, τους οδήγησαν στο προαύλιο του σχολείου μαζί με άλλους αφοπλισμένους, όπου συνάντησαν και τον Αντωνόπουλο¹⁰⁵.

Ο Σαράφης δεν πρόβαλε καμία απολύτως αντίσταση στην σύλληψή του αυτή, καθώς ένιωθε πως ανήκε στους αντιστασιακούς του ΕΑΜ. Ιδιαίτερη εντύπωση μάλιστα του προκάλεσε ο τρόπος που τους φέρονταν, καθώς μεριμνούσαν για την φροντίδα τους. Ο Κωστόπουλος σχεδίαζε να δραπετεύσει, όμως ο Σαράφης του εξήγησε πως κάτι τέτοιο θα έβαζε σε κίνδυνο την ζωή όλων και πως εξαιτίας του είχαν φτάσει σε αυτό το σημείο, οπότε καλό θα ήταν να σταματήσει. Αναμφισβήτητα, ο Σαράφης ανήκε σε έναν εντελώς διαφορετικό κόσμο από τον Κωστόπουλο. Στο βιβλίο του «Ο ΕΛΑΣ», δείχνει να θαυμάζει ιδιαίτερα την ανωτερότητα των ελασιτών, οι οποίοι σε αντίθεση με τους αντάρτες Ζέρβα, Κωστόπουλο και Βλάχο, ήταν πειθαρχημένοι και διακρίνονταν για το θάρρος και την αλληλεγγύη τους. Μάλιστα θεωρούσε πως οι οργανώσεις τους χαρακτηρίζονταν από προσωπικές φιλοδοξίες και συμφέροντα και πως ο μόνος τρόπος για την ελευθερία ήταν η επικράτηση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου. Φυσικά αυτή η δήλωση προκάλεσε την απορία των συντρόφων του, καθώς δεν μπορούσαν να καταλάβουν πως ήταν δυνατόν να

¹⁰⁴ Στ. Σαράφης, ο ΕΛΑΣ, σ. 79-80

¹⁰⁵ Στ. Σαράφης, ό. π., σ. 82-83

υποστηρίζει αυτούς που τους είχαν συλλάβει, με αποτέλεσμα πολλές φορές να συνεννοούνται κρυφά από τον Σαράφη.

Ο Άρης Βελουχιώτης και ο Ανδρέας Τζίμας, πληροφορήθηκαν πως στην Κολοκυθιά βρίσκονταν αιχμάλωτοι ο Σαράφης και ο Κωστόπουλος με τους άντρες τους. Ο Τζίμας γνώριζε προσωπικά τον Σαράφη και τον ξεχώριζε από τον Κωστόπουλο. Του πρότεινε μάλιστα να προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ, ειδάλλως θα μπορούσε να επιστρέψει με ασφάλεια στην Θεσσαλία ή στην Αθήνα. Στις 7 Απριλίου ο ταγματάρχης Ζούλας, ανακοίνωσε στον Στέφανο Σαράφη πως ήταν ελεύθερος να φύγει και του πρότεινε να ενταχθεί στο Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο. Ο Σαράφης αρνήθηκε να αναλάβει την οποιαδήποτε υπηρεσία, προτού ελευθερωθούν και οι υπόλοιποι σύντροφοί του. Ο Ζούλας ανακοίνωσε πως θα αφήνονταν ελεύθεροι και οι υπόλοιποι εκτός από τους Κωστόπουλο, Αντωνόπουλο και Καραμπέκο καθώς γι' αυτούς υπήρχε η απόφαση να περάσουν στρατοδικείο¹⁰⁶.

Ο Σαράφης οδηγήθηκε στην Αθήνα με τον Βασίλη Σαμαρηνιώτη ή Ανδρέα Τζίμα στις 10 Απριλίου, όπου συναντήθηκε με τον Άγγλο συνταγματάρχη Έντυ. Ο Έντυ πρότεινε στον Σαράφη να επιστρέψει στη Θεσσαλία και να συγκροτήσει ανεξάρτητες ομάδες, ενώ το στρατηγείο της Μέσης Ανατολής θα υπέγραφε συμφωνητικό με τον ΕΛΑΣ. Κάτι τέτοιο βέβαια θα είχε ως αποτέλεσμα την ανάμειξη των Άγγλων στα εσωτερικά ζητήματα και θα καταργούσε αυτόματα την ανεξαρτησία τους. Ο Σαράφης επέμεινε στην αρχική του άποψη, πως ο μόνος τρόπος για να απελευθερωθεί ο λαός ήταν να υπάρξει μια συγκροτημένη οργάνωση και πως μόνο το ΕΑΜ ανταποκρινόταν στις προσδοκίες αυτές. Ήταν ξεκάθαρο πλέον πως ο Σαράφης ήταν έτοιμος να προσχωρήσει στους κόλπους του ΕΛΑΣ¹⁰⁷. Ο συνταγματάρχης Έντυ χαρακτήρισε το ΕΑΜ κομμουνιστικό και προσπάθησε να τον μεταπείσει υποδεικνύοντάς του πως στη περιοχή της Θεσσαλίας υπήρχε πλήθος βασιλοφρόνων που θα αρνούσαν να ενταχθούν στο ΕΑΜ.

Την επόμενη ημέρα της άφιξης του επικοινωνήσε με την Κεντρική επιτροπή του ΕΑΜ και συναντήθηκε με τους Γ. Σιάντο και Γ. Ιωαννίδη, αντιπροσώπους του Κομμουνιστικού Κόμματος, προκειμένου να πληροφορηθεί για τις επιδιώξεις του κόμματος. Ο Σαράφης πληροφορήθηκε πως απώτεροι στόχοι του ΕΑΜ ήταν η επικράτηση της λαϊκής δημοκρατίας με πολιτικά μέσα. Οι εκπρόσωποι του Κομμουνιστικού Κόμματος δήλωναν έτοιμοι να συνεργαστούν με όλα τα κόμματα

¹⁰⁶ Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ.34-35

¹⁰⁷ Γ. Χατζηπαναγιώτου, *Η πολιτική διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα 1997, σ. 247

και στη συνέχεια να σχηματίσουν την κυβέρνηση στο βουνό υπό την προεδρία κάποιου ικανού αρχηγού¹⁰⁸.

Στην Αθήνα ο Σαράφης συναντήθηκε και με τον Γ. Παπανδρέου, στον οποίο εξήγησε όλα όσα είχαν συμβεί και τόνισε την αναγκαιότητα συμμετοχής του στον αγώνα. Ο Παπανδρέου εξέφρασε τους φόβους του για τους κομμουνιστές, όμως ο Σαράφης τον διαβεβαίωσε πως οι προθέσεις τόσο τον εαμιτών όσο και των κομμουνιστών ήταν καλές και του πρότεινε το σχηματισμό κυβέρνησης του βουνού υπό την προεδρία του αν ήθελε. Ο Παπανδρέου χάρηκε ιδιαίτερα με την πρότασή του και τον διαβεβαίωσε πως ήταν σε διαπραγματεύσεις με το ΕΑΜ και το ΚΚΕ και θα έκανε ό,τι περνούσε από το χέρι του για να πραγματοποιηθεί συνεργασία ανάμεσά τους και να συσταθεί η κυβέρνηση του βουνού¹⁰⁹.

Μετά το πέρας όλων των παραπάνω συζητήσεων και διαπραγματεύσεων ο Σαράφης παρευρέθηκε σε συνεδρίαση της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ στην οποία συμμετείχαν οι Γ. Σιάντος, ο Γ. Ιωαννίδης, ο Ηλ. Τσιριμώκος, ο Αθ. Χατζής, ο Δανιηλίδης, ο Θ. Μακρίδης και ο Στ. Δεληβοριάς. Αφού τους ανακοίνωσε τις ενέργειές του, τους δήλωσε πως πλέον βρισκόταν στην διάθεση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, έτοιμος να αναλάβει οποιαδήποτε υπηρεσία¹¹⁰. Ο Στέφανος Σαράφης ήταν «γέννημα και θρέμμα του λαού» και η προσχώρησή του αυτή στο ΕΑΜ ήταν απολύτως αναμενόμενη, παρόλο που γνώριζε τις δυσκολίες της επιλογής αυτής¹¹¹.

3.3. Ο Σαράφης ως στρατιωτικός αρχηγός του ΕΛΑΣ

Η Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ ύστερα από συζητήσεις που πραγματοποιήθηκαν με τον Σαράφη και τον Σαμαρινιώτη, κατέληξαν πως ήταν ανάγκη ο ένοπλος αγώνας να έχει μια διεύθυνση. Για το λόγο αυτό αποφασίστηκε η συγκρότηση ενός Γενικού Στρατηγείου με τριμελή διοίκηση, όπου στρατιωτικός αρχηγός θα ήταν ο Στέφανος Σαράφης, καπετάνιος ο Άρης Βελουχιώτης, εκπρόσωπος του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου ο Σαμαρινιώτης και πρόεδρος της κεντρικής επιτροπής του ΕΛΑΣ ο Γρηγοριάδης.

Επιπλέον, συζητήθηκε το σχέδιο του συμφωνητικού με το Στρατηγείο της Μ. Ανατολής και όλα τα άρθρα σχετικά με την ανάμιξη στα εσωτερικά ζητήματα του κόμματος απορρίφθηκαν. Η επιτροπή ανέλαβε να περάσει σε μία αναδιατύπωση του

¹⁰⁸ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 100

¹⁰⁹ Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 38-39

¹¹⁰ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 103

¹¹¹ Αο. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 39

συμφωνητικού βάσει των οδηγιών και εντολών. Ο Σαράφης δεσμεύθηκε στα μέλη της επιτροπής του Κ.Κ.Ε να συντάξει προκήρυξη με την οποία θα δήλωνε την προσχώρησή του στον ΕΛΑΣ. Ο Σαράφης συνέταξε προκήρυξη απευθυνόμενη στους πολιτικούς και τους αξιωματικούς που δεν είχαν ακόμα ενταχθεί σε κάποια αντιστασιακή οργάνωση και τους παρότρυνε σε αυτό. Η προκήρυξή του δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Ελεύθερη Ελλάδα» και έπειτα τυπώθηκε και σε φυλλάδια του ΕΑΜ και αναφέρει τα εξής:

«Προς τον Ελληνικό λαό,

Είναι γνωστοί οι αγώνες μου εναντίον των δικτατορικών καθεστώτων και υπέρ της Δημοκρατίας και των λαϊκών ελευθεριών, συνέπεια των οποίων ήταν οι επταετείς περίπου φυλακίσεις και εξορίες μου.

Κατά τον τελευταίο πόλεμο, παρέμεινα αργός στην Αθήνα παρά την επιθυμία μου, όπως και πολλοί άλλοι συνάδελφοί μου, καθώς ο βασιλιάς και η κυβέρνησή του δεν είχαν εμπιστοσύνη στα γνωστά δημοκρατικά στελέχη, ενώ είχαν εμπιστοσύνη στους γερμανόφιλους.

Ακολούθησε η δουλεία και πριν από ένα χρόνο περίπου άρχισε να αναπτύσσεται το αντάρτικο κίνημα. Νομίζω ότι δεν ήταν επιτρεπτό να παραμείνω άνεργος στην Αθήνα, αναχώρησα πριν από ένα τετράμηνο για την Θεσσαλονίκη για να οργανώσω τις αντάρτικες ομάδες οι οποίες είχαν ως αποστολή: α) να συμβάλλουν στην απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές σε συνεργασία με τους συμμάχους μας και β) να εξασφαλίσουν λαοκρατική λύση για το εσωτερικό μας πρόβλημα δηλαδή την ελεύθερη εκδήλωση της γνώμης του ελληνικού λαού προς το πολίτευμα και τον τρόπο της διοίκησής του. Ο σκοπός αυτός συμπίπτει απόλυτα με τους σκοπούς της οργάνωσης του ΕΑΜ.

Ασυμφωνία προς την οργάνωση του ΕΑΜ, οφειλόμενη στην προκατάληψη, δισταγμούς και διαφορά αντιλήψεων, συνετέλεσαν στην συρροή παρεξηγήσεων προς συνεννόηση και συνεργασία και κατέληξαν στο λυπηρό επεισόδιο του αφοπλισμού της ομάδας του Κωστόπουλου και την κράτηση ορισμένων αξιωματικών, συμπεριλαμβανομένων εμού, οι οποίοι αφέθηκαν όλοι ελεύθεροι.

Για ένα τρίμηνο περίπου γύρισα σε ολόκληρη την ορεινή περιοχή όπου αναπτύχθηκε και το αντάρτικο κίνημα, έζησα μέσα στον πληθυσμό των ανταρτών, ήρθα σε προσωπική επαφή με διάφορους αρχηγούς και σχημάτισα την πεποίθηση πως μόνο η οργάνωση του ΕΑΜ πλαισιωμένη και ενισχυόμενη με τα απαραίτητα στελέχη, έχει την ικανότητα να οργανώσει και να κατευθύνει τον αγώνα, σύμφωνα με τις αξιώσεις του

έθνους και του ελληνικού λαού και ότι κάθε προσπάθεια προς την οργάνωση ανεξάρτητων ομάδων δεν εξυπηρετεί κανέναν σκοπό αλλά οδηγεί στην εξασθένηση του αγώνα και στη δημιουργία προστριβών επικίνδυνων για το μέλλον.

Συνεπώς προς τους προηγούμενους αγώνες μου και τις παραπάνω πεποιθήσεις μου, συμφωνώ απόλυτα προς του σκοπούς του ΕΑΜ τους οποίους εκτιμώ ως τελειώς ειλικρινείς, τίθεμαι στην διάθεσή του για να χρησιμοποιηθώ όπου παραστεί ανάγκη για την καλύτερη εξυπηρέτηση του αγώνος και κάνω έκκληση προς όλους του Έλληνες (πολιτικούς, στρατιωτικούς, υπαλλήλους, κλπ.), να αφήσουν στην άκρη τους δισταγμούς, τις διαφορές, τους εγωισμούς και τις φιλοδοξίες και να πλαισιώσουν τις οργανώσεις του ΕΑΜ, είτε προσχωρώντας, είτε συνεργαζόμενοι με αυτό.

Μέσω της συγκέντρωσης αυτής θα δημιουργηθεί το ισχυρό εκείνο όργανο, το οποίο θα συμβάλλει πλήρως στην απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές και την καλύτερη εξυπηρέτηση του ελληνικού λαού.

Σ. Σαράφης»¹¹².

Λίγο αργότερα στο άρθρο του «Ο ανταρτοπόλεμος και ο εθνικοαπελευθερωτικός αγών» που δημοσιεύθηκε στο ίδιο φύλλο, τίγχει το ζήτημα του κατευθυνόμενου από τους πολιτικούς τύπου, που απαγορεύουν την λαϊκή έκφραση μέσω αυτού. Ο Σαράφης κατέκρινε κυρίως αξιωματικούς, τους οποίους χαρακτήρισε ως αδρανείς λόγω ανικανότητας απόκρισης στα καθήκοντά τους, είτε λόγω πρότασης των προσωπικών τους συμφερόντων εναντίον των συμφερόντων του Έθνους. Αναφερόμενος στην προ του ανταρτοπόλεμου περίοδο αποδοκιμάζει την άθλια κατάσταση στην οποία η χώρα είχε περιπέσει. Η ύπαιθρος ήταν γεμάτη με προδότες, πολιτικά πρόσωπα που εκμεταλλεύονταν το λαό, καθώς επίσης και ξένους πράκτορες που ασκούσαν προπαγάνδα. Οι Έλληνες ήταν αναγκασμένοι να έρχονται συνεχώς σε επαφή με τους αξιωματικούς της κατοχής, κάτι που οδηγούσε στην διαφθορά των πρώτων.

Φυσικά τόνισε και το γεγονός της πείνας και της δυστυχίας που είχε επικρατήσει, κυρίως μέσω της έλλειψης αλληλεγγύης προς τον συνάνθρωπο. Πολλοί έβλεπαν τους συνανθρώπους τους να πεθαίνουν στο δρόμο και δε νοιάζονταν. Επίσης, το ληστρικό φαινόμενο στην ύπαιθρο βρισκόταν σε έξαρση και ο στρατός της κατοχής περιφερόταν και έκλεβε την περιουσία των αγροτών. Τέλος, δεν ήταν

¹¹² Στ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, σ.105-106

λίγοι αυτοί που είχαν κατηγορηθεί αναίτια και είχαν οδηγηθεί από τους κατακτητές στην φυλακή όπου και πέθαιναν από τις κακουχίες.

Ο Σαράφης εξαίρει τις προσπάθειες του ΕΑΜ μέσω των διαμαρτυριών, των απεργιών και του ανταρτοπόλεμου, καθώς πρόσφερε έμπρακτα βοήθεια στα παραπάνω προβλήματα. Ο Σαράφης δεν χρησιμοποίησε κάποιο ψευδώνυμο, καθώς ήταν γνωστό πως είχε ανάμειξη στον ανταρτοπόλεμο, προειδοποίησε ωστόσο την οικογένειά του να προστατευτεί. Τα αδέρφια του καταδιώκονταν και κρύβονταν κι η μητέρα του συνελήφθη από τους Γερμανούς οι οποίοι την έστειλαν στο στρατιωτικό νοσοκομείο γιατί ήταν μεγάλη σε ηλικία και άρρωστη.¹¹³

Στις 18 Μαΐου 1943, ο Άρης Βελουχιώτης μαζί με τον συνταγματάρχη Έντυ βρισκόταν στα Καστέλια, για να κάνει αναγνώριση στη γέφυρα του Ασωπού που ο Έντυ ήθελε να ανατινάξουν¹¹⁴. Την επόμενη ημέρα ο Βελουχιώτης, ο Σαράφης, ο Τζίμας με τη σύζυγό του και ο λοχαγός Αναργύρου, συναντήθηκαν στην περιοχή Καλοσκοπή Ρούμελης, όπου γίνεται και η πρώτη συνεδρίαση του Γενικού Στρατηγείου και εγκαινιάζεται με τον τρόπο αυτό η λειτουργία του¹¹⁵. Ο Βελουχιώτης κατατόπισε τους υπόλοιπους για την κατάσταση που επικρατούσε, την διάταξη των τμημάτων της Ρούμελης, καθώς και την επιθυμία του συνταγματάρχη Έντυ για την ανατίναξη της γέφυρας του Ασωπού.

Οι Σαράφης και Σαμαρινιώτης με τη σειρά τους κατατόπισαν τον Βελουχιώτη για την κατάσταση που επικρατούσε στην Αθήνα, την απόφαση για την αναδιατύπωση του συμφωνητικού με το στρατηγείο της Μ. Ανατολής και ζήτησαν εξήγηση για τον αποπλισμό του τμήματος του Ψαρρού, γεγονός αντίθετο προς τις οδηγίες του ΕΛΑΣ. Ο Βελουχιώτης τους εξήγησε πως ήταν διαταγή του καπετάνιου Αττικοβοιωτίας Ορέστη και καθώς ήταν μια απόφαση που δεν κρίθηκε σωστή από το Γενικό Στρατηγείο, κλήθηκε ο Ψαρρός για να λυθεί η παρεξήγηση. Από το περιστατικό αυτό φαίνεται πως ο Στέφανος Σαράφης ήταν ένας άνθρωπος με σταθερές αρχές και θέλοντας να είναι αδέκαστος στην δουλειά του κάλεσε τον Ψαρρό προκειμένου να μην υπάρχουν κανενός είδους παρανοήσεις¹¹⁶.

Το βράδυ της 19^{ης} Μαΐου Βελουχιώτης, Σαμαρινιώτης και Σαράφης επισκέφθηκαν τον συνταγματάρχη της αγγλικής αποστολής Έντυ και του ανακοίνωσαν τη συγκρότηση του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ, τη σύνθεση της

¹¹³ Στ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, σ. 106-109

¹¹⁴ Π. Λάγδας, «Άρης Βελουχιώτης, ο Πρώτος του Αγώνα», Αθήνα 1965, σ. 352

¹¹⁵ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 113-117

¹¹⁶ Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 40

διοίκησης και του έδωσαν το σχέδιο του συμφωνητικού για να το μελετήσει και στη συνέχεια να το συζητήσουν¹¹⁷. Ο Σαράφης εξήγησε στον συνταγματάρχη Έντυ πως η επιχείρηση που σχεδίαζε δεν γινόταν να πραγματοποιηθεί γιατί σύμφωνα με τις οδηγίες που είχαν βρίσκονταν σε πλήρη στρατηγική σύμπτυξη προκειμένου να αποφύγουν τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών και Ιταλών. Επιπλέον, μία τέτοιου είδους επιχείρηση εναντίον των Γερμανών που βρίσκονταν οχυρωμένοι με πυροβολεία και πολυβολεία από μπετόν, δεν είχε καμία απολύτως προοπτική επιτυχίας, καθώς ο ΕΛΑΣ δεν διέθετε ανάλογη δύναμη¹¹⁸.

Ο συνταγματάρχης Έντυ δυσαρεστήθηκε ιδιαίτερα από την απάντηση του Σαράφη, κατηγόρησε το στρατηγείο πως έχει δικό του σχέδιο και στη συνέχεια είπε πως ο Βελουχιώτης του είχε υποσχεθεί πως θα πραγματοποιούταν η επιχείρηση, συνεπώς θα πήγαιναν για αναγνώριση την επόμενη μέρα στην οποία θα ακολουθούσε και ο Σαράφης. Στις 20 Μαΐου, οι τρεις άνδρες συναντήθηκαν ξανά για να συζητήσουν ύστερα από την ανάγνωση του συμφωνητικού. Ο Έντυ τους εξήγησε πως η συγκρότηση κοινού γενικού στρατηγείου κρίνεται πρόωρη, καθώς το Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής θεωρεί πως η οργάνωση των ανταρτών δεν βρίσκεται σε τέτοιο επίπεδο ώστε να λειτουργήσει με τέτοια διοίκηση. Αντίθετα, θέλει να διευθύνει τους αντάρτες με τους κατά τόπους αγγλικούς συνδέσμους, χωρίς κάποια παραπάνω επέμβαση.

Έχοντας γίνει η αναγνώριση και η επιβεβαίωση της επιχείρησης της ανατίναξης της γέφυρας του Ασωπού, επιβεβαιώνεται πως δεν θα έχει καμία απολύτως επιτυχία και αντιπροτείνεται στον Έντυ να ανατιναχθεί τμήμα της σήραγγας Κούρνοβου. Ο Έντυ διαφωνούσε και ζήτησε μάλιστα την άδεια να καλέσει τον Ζέρβα με τα τμήματά του για να αναλάβει εκείνος την επιχείρηση κι εκείνοι δέχθηκαν. Ωστόσο, ούτε ο Ζέρβας ανέλαβε την συγκεκριμένη επιχείρηση¹¹⁹. Το Γενικό Στρατηγείο ενημέρωσε πως έχει αναλάβει μάλιστα εξ ολοκλήρου τον αγώνα και οποιαδήποτε διαταγή των Άγγλων αξιωματικών δεν θα γινόταν αποδεκτή αν δεν την είχε πρωτίστως εγκρίνει το Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ¹²⁰. Πολύ αποφασιστικά λοιπόν ο Σαράφης ξεκαθάρισε το ρόλο του καθενός δίνοντας στον Έντυ να καταλάβει πως ο ΕΛΑΣ κατείχε μια σημαντικότερη θέση στα πράγματα.

¹¹⁷ Στ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ*, σ. 113

¹¹⁸ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 114

¹¹⁹ Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 44

¹²⁰ Στ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ*, σ. 116

Η έδρα του Γενικού Στρατηγείου είχε μεταφερθεί στο χωριό Αγία Τριάδα Ευρυτανίας, όπου είχαν συγκεντρωθεί περίπου χίλιοι αντάρτες του ενεργού ΕΛΑΣ, χωρισμένοι σε δύο τάγματα. Εκεί έγινε συγκέντρωση όπου εξήγησαν την κατάσταση, τη συμφωνία που επρόκειτο να υπογραφεί με τους Άγγλους και το ρόλο του Γενικού Στρατηγείου. Ο Άρης Βελουχιώτης παρουσίασε τον Σαμαρινιώτη και τον Σαράφη στους αντάρτες. Εκεί, ο Σαμαρινιώτης μίλησε κυρίως για το πολιτικό μέρος και ο Σαράφης για το στρατιωτικό¹²¹.

Το στρατηγείο της Μέσης Ανατολής κατάλαβε πως ο ΕΛΑΣ είχε δίκιο σχετικά με την ανατίναξη της γέφυρας του Ασωπού και δέχεται την εναλλακτική λύση του Κούρνουβου. Το απόγευμα της 25^{ης} Μαΐου ξεκινάει επίσημα η λειτουργία του Γενικού Στρατηγείου με αρχηγό τον Στέφανο Σαράφη, ο οποίος φρόντισε όχι απλά να αναλάβει τα καθήκοντά του, αλλά να καταστήσει σαφή τα όρια ανάμεσα στην χώρα μας και στην θέση των Άγγλων σχετικά με τις αποφάσεις και τον πόλεμο¹²².

Στις αρχές Ιουνίου 1945 πραγματοποιήθηκε στο Λιάσκοβο (Πετρωτό) Θεσσαλίας, συνάντηση των αντάρτικων οργανώσεων του Ε.Α.Μ – Ε.Λ.Α.Σ με τον Σαράφη και τον Τζίμα και του Ε.Δ.Ε.Σ με τον Ναπολέοντα Ζέρβα και τον Κομνηνό Πυρομάγλου¹²³. Το Ε.Δ.Ε.Σ δεν έδειχνε ιδιαίτερα φιλική διάθεση να περάσει σε συμφωνία με τους υπόλοιπους. Εκεί ο Σαράφης πρότεινε την διάλυση του Ε.Δ.Ε.Σ και του Ε.Λ.Α.Σ και τον σχηματισμό ενός ενιαίου αντάρτικου στρατού. Επιπλέον, για τις περιοχές που είχαν πολλές αντάρτικες οργανώσεις, πρότεινε να δημιουργηθεί μία ενιαία οργάνωση, με διεύρυνση του Ε.Λ.Α.Σ που είχε την πλειοψηφία. Μετά το τέλος της συνεδρίασης προτάθηκε να εκδοθεί ανακοινωθέν που θα έγραφε πως Ε.Α.Μ και Ε.Δ.Ε.Σ συμφώνησαν να αποφευχθούν οι συγκρούσεις και να επιτευχθεί συμμαχία¹²⁴. Τόσο ο Ζέρβας όσο και ο Έντυ δεν ήταν ευχαριστημένοι με το σχέδιο της ίδρυσης του κοινού Γενικού Στρατηγείου Ανταρτών¹²⁵.

Τον Ιούλιο του 1943 έφτασε στο Περούλι αντιπροσωπεία του Ε.Δ.Ε.Σ υπό τους Μαυρομάτη, Γκικόπουλο, Ζέρβα και Πυρομάγλου προκειμένου να υπογραφεί τελικά το συμφωνητικό για την κοινοπραξία των στρατηγείων¹²⁶. Ύστερα από συζητήσεις των μελών αποφασίστηκε πως στις περιοχές που δεν υπήρχαν

¹²¹ Π. Λάγδας, *ό. π.*, σ. 356

¹²² Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 46

¹²³ Κ. Πυρομάγλου, *Η εθνική αντίσταση*, Αθήνα 2013, σ. 320

¹²⁴ Στ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ*, σ. 129

¹²⁵ Κ. Πυρομάγλου, *ό. π.*, σ. 102

¹²⁶ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 164

αντιστασιακές οργανώσεις του Ε.Δ.Ε.Σ, η οργάνωση θα μπορούσε να στείλει μια διμοιρία τριάντα ανδρών προκειμένου να ενημερώσει και να κατατάξει εθελοντικά αντάρτες. Δυστυχώς, τα αποτελέσματα της απόφασης αυτής ήταν ιδιαίτερα αρνητικά καθώς το Ε.Δ.Ε.Σ ξεκίνησε μια ιδιαίτερα συκοφαντική εκστρατεία εναντίον του Ε.Α.Μ με στόχο τη διαίρεση των ανταρτών, ενώ δεν έλειψαν και περιστατικά επιθέσεων και φόνων¹²⁷.

3.4. Το συνέδριο του Λιβάνου και η συμφωνία της Καζέρτας

Όπως αναφέρθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, την σύμπραξη των αντιστασιακών οργανώσεων, αντικατέστησε ένας εμφύλιος πόλεμος ανάμεσα στο Ε.Α.Μ και τον Ε.Δ.Ε.Σ. Φαινομενικά οι λόγοι ήταν η διαφορετική ιδιοσυγκρασία των υποστηρικτών των δύο οργανώσεων, ωστόσο η πραγματικότητα ήταν διαφορετική. Η ένοπλη αυτή σύγκρουση υποκινήθηκε από τον Τσώρτσιλ, ως μοναδικό τρόπο να επέμβει στα ελληνικά πράγματα με τη βοήθεια του Ζέρβα ο οποίος έγινε ένα υποχείριο των επιδιώξεων των Άγγλων¹²⁸. Η επιρροή που είχε αποκτήσει την εποχή αυτή το ΕΑΜ είχε καταστεί απειλητική για τα συμφέροντα των δυτικών και κυρίως των Άγγλων¹²⁹.

Η βρετανική κυβέρνηση επεδίωξε την πραγματοποίηση του συνεδρίου του Λιβάνου, όπου θα συμμετείχαν όλα τα πολιτικά κόμματα και το Ε.Α.Μ προκειμένου να διευθετηθεί το πολιτικό ζήτημα. Στην αρχή ο Ζέρβας αρνήθηκε να στείλει αντιπροσώπους εφόσον θα συμμετείχε και το Ε.Α.Μ, όμως στη συνέχεια υποχώρησε. Στις 2 Μαΐου 1944 λοιπόν ο Στέφανος Σαράφης συμμετέχει στο συνέδριο του Λιβάνου ως αντιπρόσωπος του Ε.Λ.Α.Σ.

Πριν ξεκινήσει το Συνέδριο είχε προαποφασιστεί πως το κυρίαρχο θέμα που θα συζητηθεί σε αυτό θα είναι η εδραίωση του Ε.Α.Μ στη χώρα και η μετέπειτα δράση του σε αυτή. Ο Παπανδρέου συνεννοήθηκε με τον Βρετανό πρεσβευτή Reginald Leeper να ενθαρρύνει τους συμμάχους να προτείνουν την διάλυση του Ε.Λ.Α.Σ. Βασικός στόχος του Παπανδρέου και των Άγγλων ήταν να μειωθεί σημαντικά η δύναμη του Ε.Α.Μ και να συγκροτηθεί μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας και ένας τακτικός στρατός, ο οποίος θα ελεγχόταν από την κυβέρνηση¹³⁰. Στο Συνέδριο του Λιβάνου συμμετείχαν ο Γ. Παπανδρέου, ο Σ. Βενιζέλος, ο Κ. Ρέντης, ο

¹²⁷ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 184-186

¹²⁸ Κ. Πυρομάγλου, *Δούρειος Ίππος*, Αθήνα 2013, σ. 189-190

¹²⁹ Μ. Mazower, *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ, Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, Αθήνα 2008, σ. 509

¹³⁰ Μ. Χαραλαμπίδης, *Δεκεμβριανά 1944, Η μάχη της Αθήνας*, Αθήνα 2020, σ.27

Γ. Εξηνητάρης, ο Γ. Βασιλειάδης, ο Δ. Λόντος, ο Σπ. Θεοτόκης, ο Π. Ρούσσο, ο Γ. Σακαλής, ο Αλ. Μυλωνάς, ο Ι. Σοφιανόπουλος, ο Π. Κανελλόπουλος, ο Φ. Δραγούμης, ο Αλ. Σβώλος, ο Α. Αγγελόπουλος, ο Ν. Ασκούτσης, ο Μ. Πορφυρογένης, ο Δ. Στρατής, ο Στ. Σαράφης, , ο Κ. Πυρομάγλου, ο Σ. Μεταξάς, ο Ι. Μεταξάς, ο Γ. Καρτάλης, ο Κ. Βεντήρης και ο Α. Σταθάτος.

Στις 15 Μαΐου το συνέδριο ξεκινά υπό την προεδρία του Γ. Παπανδρέου και ενώ όλοι περιμένουν να ακούσουν μια ανάπτυξη των προς συζήτηση θεμάτων, ξεκίνησε μια βίαιη επίθεση εναντίον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, αναφέροντας πως δεν έκανε πόλεμο, αλλά ασκούσε τρομοκρατία με πρώτο θύμα τον παρευρισκόμενο Σαράφη και τελευταίο τον απόντα Ψαρρό¹³¹. Ο Παπανδρέου τοποθέτησε το ΕΑΜ στην ίδια ακριβώς κατηγορία με τους Γερμανούς και τα Τάγματα ασφαλείας, τονίζοντας πως δεν στοχεύει σε καμία απελευθέρωση, αλλά σε μια δυναμική επικράτηση. Συγκεκριμένα ανέφερε πως «Σφάζουν οι Γερμανοί. Σφάζουν τα Τάγματα Ασφαλείας. Σφάζουν και οι αντάρται. Σφάζουν και καίουν...»¹³². Στη συνέχεια ο Παπανδρέου μίλησε για το «Εθνικό πρόγραμμα», όνομα που είχε δώσει στις δηλώσεις του και ζήτησε τη συγκρότηση ενός εθνικού στρατού και διάλυση του ΕΛΑΣ.

Ύστερα από τον πρωθυπουργό το λόγο πήρε ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο οποίος αναφέρθηκε στην στάση της Μέσης Ανατολής, ανέφερε πως με την ενέργεια-ανταρσία των ένοπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής η Ελλάδα ξέπεσε από την συμμαχία και αμφισβητείται το αν θα πάρει μέρος στο συνέδριο ειρήνης. Ο Βενιζέλος εξίσου επιτέθηκε στο ΕΑΜ. Όλοι οι αντιπρόσωποι των αστικών κομμάτων υποστηρίζουν τον Παπανδρέου και καταδικάζουν το ΕΑΜ πως δεν έκανε πόλεμο εναντίον του κατακτητή, αλλά ασκούσε τρομοκρατία και πως τα τάγματα ασφαλείας έγιναν από αντίδραση κατά του ΕΛΑΣ¹³³.

Ιδιαίτερα έντονα επιτέθηκαν οι αντιπροσωπείες του ΕΔΕΣ και ΕΚΚΑ. Ο Γ. Καρτάλης αναφέρθηκε εκτενώς στη διάλυση της ΕΚΚΑ, καθώς επίσης και στην δολοφονία του συνταγματάρχη Ψαρρού, γεγονός που επιβάρυνε ακόμα περισσότερο το αρνητικό κλίμα εναντίον του ΕΑΜ. Ο Π. Ρούσσο του Κομμουνιστικού Κόμματος προσπάθησε να αντικρούσει τις επιθέσεις αυτές και κατηγόρησε τις κυβερνήσεις του εξωτερικού πως δε φρόντισαν να ενώσουν τις ομάδες αντίστασης, αλλά τον συκοφαντούσαν διαρκώς.

¹³¹ Στ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ*, σ. 314

¹³² Γ. Παπανδρέου, *Η Απελευθέρωσις της Ελλάδος*, Αθήνα 1948, σ. 67

¹³³ Στ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ*, σ. 314-315

Ο Σαράφης παίρνοντας το λόγο προσπαθεί με τη σειρά του να αντικρούσει τις επιθέσεις για το ΕΑΜ. Κατηγόρησε κυρίως τις κυβερνήσεις της 4^{ης} Αυγούστου πως πέρασαν σε έναν πόλεμο καθεστωτικό και στερούσαν από το μαχόμενο έθνος τη δυνατότητα συμμετοχής στον αγώνα που θα είχε σίγουρα καλύτερα αποτελέσματα για τη χώρα. Έπειτα, αναφέρθηκε στην προσωπική του δράση σχετικά με την ίδρυση της ενιαίας αντιστασιακής οργάνωσης και τόνισε πως ο απώτερος στόχος ήταν ο απελευθερωτικός αγώνας.

Σύμφωνα με τον Σαράφη το ΕΑΜ δεν προκάλεσε ποτέ τρομοκρατία, αντιθέτως συνέβαλε στην επικράτηση της τάξης και της ασφάλειας στις περιοχές που είχαν ελευθερωθεί. Τέλος, παρουσιάζοντας στοιχεία, κατέληξε πως ο ΕΛΑΣ δεν συμβιβάστηκε ποτέ με τους κατακτητές, αντιθέτως τους «χτυπούσε» διαρκώς και μάλιστα με δική του πρωτοβουλία και όχι περιμένοντας εντολές¹³⁴. Ενδεικτικά αναφέρθηκε στην ανατίναξη της Γέφυρας του Γοργοπόταμου τον Νοέμβριο του 1942, την διάλυση δύο ιταλικών ταγμάτων στην περιοχή Χάσια, τη μάχη της Πόρτας τον Ιούνιο του 1943 στην οποία οι Ιταλοί είχαν εκατοντάδες απώλειες, τις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις των Γερμανών σε ολόκληρη την Ελλάδα από τον Οκτώβριο του 1943 μέχρι την άνοιξη του 1944.

Στο τέλος της ομιλίας του κατηγόρησε τον ΕΔΕΣ πως πολεμούσε σπάνια και λιποτακτούσε μόλις έρχονταν οι Γερμανοί. Τα μέλη του ΕΔΕΣ αρνούνταν να συνεργαστούν με τον ΕΛΑΣ εναντίον του κατακτητή και πολλές φορές αντί να θέλουν να διαλύσουν αυτόν, κινούνταν απειλητικά κατά του ΕΛΑΣ, επηρεάζοντας τον κόσμο να μην προσφέρει βοήθεια στους αντάρτες, αλλά να τους φοβάται πως θα τους κάνουν κακό. Ο Σαράφης τόνισε πως ο ΕΔΕΣ συνεργαζόταν με την κυβέρνηση Ράλλη και την γκεστάπο, ενώ δε δίσταζε να κλέβει τα τρόφιμα του Ερυθρού Σταυρού για εσωτερική χρήση στα μέλη του¹³⁵. Έχοντας αναφέρει όλα τα παραπάνω, δήλωσε πως στον ενιαίο εθνικό στρατό πρόκειται να προσφέρει τις υπηρεσίες του με ορμή και μαχητικότητα όπως έκανε πάντα ως τώρα.

Στις 26 Σεπτεμβρίου του 1944, κατά την απελευθέρωση της Ελλάδας από τους Γερμανούς, πραγματοποιήθηκε σύσκεψη στην ιταλική πόλη Καζέρτα, όπου και υπογράφηκε η ομώνυμη συμφωνία. Σύμφωνα με τη Συμφωνία της Καζέρτας όλες οι ένοπλες δυνάμεις των συμμαχικών στρατευμάτων στην Ελλάδα, θα βρίσκονταν υπό την διοίκηση του Ronald Scobie και την διοίκηση στην περιοχή της Αττικής θα

¹³⁴ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 318-321

¹³⁵ Στ. Σαράφης, *ο ΕΛΑΣ*, σ. 322-326

αναλάμβανε ο Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος¹³⁶. Τόσο η συμφωνία του Λιβάνου όσο και η συμφωνία της Καζέρτας είχαν ιδιαίτερη σημασία καθώς ανέτρεψαν τις ισορροπίες, ωστόσο η αναμενόμενη εθνική ενότητα δεν επιτεύχθηκε σε καμία περίπτωση, αλλά ο ανταγωνισμός και οι εμφύλιες συγκρούσεις έγιναν οξύτερες σε έναν εσωτερικό ανταγωνισμό επικράτησης.

¹³⁶ Δ. Γιαννοπούλου, *Η μάχη της προπαγάνδας, Τα Δεκεμβριανά μέσα από τον αθηναϊκό Τύπο*, Αθήνα 2014, σ. 29-32

Δ' Κεφάλαιο

Η δραστηριότητα του Στέφανου Σαράφη μετά τον πόλεμο

4.1. Τα γεγονότα των Δεκεμβριανών

Η κυβέρνηση της Εθνικής Ενότητας που ανέλαβε την εξουσία ύστερα από το συνέδριο του Λίβανου και την συμφωνία της Καζέρτας, είχε να αντιμετωπίσει μια χώρα που υπέφερε από τις ζημιές που είχαν προκληθεί από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Πολλές εγκαταστάσεις και οδικά δίκτυα ήταν κατεστραμμένα, η αγροτική παραγωγή είχε μειωθεί σημαντικά και η ανεργία μάζιζε τη χώρα. Η πείνα εξακολουθούσε να ταλανίζει το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού, με αποτέλεσμα ο λαός να γίνει υποχείριο των Βρετανών που πρόσφεραν τρόφιμα με αντάλλαγμα να ωφελούνται οι ίδιοι¹³⁷.

Εκτός από το επισιτιστικό ζήτημα, ένα ακόμα θέμα που προβλημάτιζε τον πληθυσμό ήταν η τιμωρία των δωσίλογων, όσων δηλαδή είχαν συνεργαστεί με τους εχθρούς κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το ΕΑΜ, σεβόμενο τη συμφωνία της Καζέρτας και την εθνική ενότητα που είχε αποφασιστεί, προέτρεπε το λαό να μην κινηθεί εκδικητικά εναντίον τους. Στις 4 Νοεμβρίου απέδρασαν από τις φυλακές Συγγρού 720 κρατούμενοι που είχαν συνεργαστεί με τους Γερμανούς. Το ΕΑΜ σε συνεργασία με την Εθνική πολιτική προέβησαν σε συλλήψεις με στοιχεία των ατόμων αυτών, οι οποίες όμως προκάλεσαν ένταση στην κυβέρνηση.

Ο πιο σημαντικός όμως λόγος που δημιουργήθηκε η κρίση των Δεκεμβριανών και η τελική σύγκρουση, ήταν το ζήτημα της αποστράτευσης των αντιστασιακών οργανώσεων, προκειμένου να δημιουργηθεί εθνικός στρατός, ζήτημα το οποίο τέθηκε από τον Παπανδρέου. Το ΕΑΜ ζητούσε η στρατιωτική του συμμετοχή να είναι ανάλογη των υπόλοιπων δυνάμεων στον εθνικό στρατό και από την άλλη πλευρά τα μέλη του ήταν καχύποπτα, καθώς σύμφωνα με την συμφωνία θα έπρεπε να αποστρατευθεί σε αντίθεση με την Ορεινή Ταξιαρχία και τον Ιερό Λόχο που θα παρέμεναν οπλισμένα μέχρι τη δημιουργία του εθνικού στρατού¹³⁸. Ο Παπανδρέου συμφώνησε με τον Κομμουνιστή Σιάντο την επ' αόριστον άδεια της Ορεινής Ταξιαρχίας και την ταυτόχρονη αποστράτευση του ΕΑΜ, γεγονός που δυσaráεστησε ιδιαίτερα την αγγλική πλευρά¹³⁹.

¹³⁷ Π. Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αθήνα 2010, σ. 152-153

¹³⁸ Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 49

¹³⁹ Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 53-57

Πριν να ξεσπάσουν τα Δεκεμβριανά ο Στέφανος Σαράφης, ο Άρης Βελουχιώτης και ο επιτελάρχης του ΕΛΑΣ Θεόδωρος Μακρίδης, βρίσκονταν στη Λαμία. Κατά τα Δεκεμβριανά δεν τους επέτρεψαν να λάβουν μέρος στις συγκρούσεις ενεργά, παρόλο που ήταν υπέρμαχοι της συγκρούσεως με τους Άγγλους. Ο Scobie διέταξε την 1^η Δεκεμβρίου να αποπλιστούν οι αντάρτικες αντιστασιακές δυνάμεις, γεγονός που προκάλεσε την παραίτηση πολλών υπουργών του ΕΛΑΣ, αλλά και διακήρυξη συλλαλητηρίου και γενικής απεργίας στις 3 Δεκεμβρίου. Η κυβέρνηση απαγόρευσε την ενέργεια αυτή, παρόλ' αυτά όμως πραγματοποιήθηκε η συγκέντρωση διαμαρτυρίας, η οποία κατέληξε σε βίαιη καταστολή με τραυματισμούς και θάνατο τριάντα ατόμων που συμμετείχαν σε αυτή.

Έχουν δοθεί ποικίλες ερμηνείες προκειμένου να βρεθεί η αιτιολογία της έκβασης των Δεκεμβριανών, όπως ο ανταγωνισμός κατά τη διάρκεια της κατοχής και η αμοιβαία καχυποψία για την ανάληψη της εξουσίας. Ωστόσο, κυριότερος λόγος φαίνεται να είναι η βρετανική επεμβατικότητα που είχε ανάγει τους ανταγωνισμούς αυτούς σε διεθνές πρόβλημα¹⁴⁰. Η «μάχη της Αθήνας» διήρκησε 37 ημέρες και έληξε με στρατιωτική ήττα του ΕΛΑΣ. Τον Παπανδρέου στην πρωθυπουργία αντικατέστησε ο Νικόλαος Πλαστήρας και οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ έπρεπε να περάσουν σε διαπραγματεύσεις για ανακωχή. Ο Στέφανος Σαράφης μετά την ήττα του ΕΑΜ στα Δεκεμβριανά, κλήθηκε να μετέχει ως στρατιωτικός σύμβουλος στην αντιπροσωπία του ΕΑΜ-Κ.Κ.Ε στην συμφωνία της Βάρκιζας.

4.2. Η συμφωνία της Βάρκιζας

Στις 2 Φεβρουαρίου ορίστηκε από τον ΕΑΜ-ΕΑΜ η αντιπροσωπεία που θα έπαιρνε μέρος στις διαπραγματεύσεις για την υπογραφή της συμφωνίας, ύστερα από την ήττα των αντιστασιακών στα Δεκεμβριανά, στην οποία συμμετείχε ως τεχνικός σύμβουλος ο Στέφανος Σαράφης, μαζί με τους Σιάντο, Παρτσαλίδη, Τσιριμώκο, Γαβριηλίδη και Γεωγαλά.

Στις 2 Φεβρουαρίου οι αντιπρόσωποι μεταφέρθηκαν στην έπαυλη Κανελλόπουλου στην Βάρκιζα, όπου θα γινόταν η πρώτη συνάντηση. Ως αντιπρόσωποι της κυβέρνησης ορίστηκαν ο υπουργός εξωτερικών Ι. Σοφιανόπουλος, ο υπουργός εσωτερικών Π. Ράλλης, ο υπουργός γεωργίας Ι. Μακρόπουλος, ο αντισυνταγματάρχης Παυλόπουλος και ο ταγματάρχης Παπαθανασίου. Ο Σοφιανόπουλος μίλησε για την αναγκαιότητα της εξεύρεσης μιας κοινής θέσης

¹⁴⁰ Μ. Χαραλαμπίδης, *ό. π.*, σ. 329-334

προκειμένου να επιτευχθεί ειρήνη και εθνική ενότητα στη χώρα. Την επόμενη ημέρα, πραγματοποιήθηκε μια δεύτερη συνάντηση, κατά την οποία ο Σιάντος εξέθεσε τις απόψεις του ΕΑΜ, συμφωνώντας πως είναι ανάγκη επίτευξης συμφωνίας για την ειρήνη στην χώρα¹⁴¹.

Αρχικά συμφωνήθηκε πως ύστερα από την υπογραφή της συμφωνίας θα αποστρατεύονταν οι ένοπλες δυνάμεις της Αντίστασης και κυρίως του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και της Εθνικής Πολιτοφυλακής. Στο εξής ο Εθνικός Στρατός θα αποτελούταν από οπλίτες που θα προκύπταν από στρατολόγηση, ενώ οι έφεδροι αξιωματικοί και ο Ιερός Λόχος θα παρέμεναν σε υπηρεσία και στη συνέχεια θα συγχωνεύονταν με τον Εθνικό Στρατό. Στόχος ήταν η δημιουργία ενός στρατού που θα ενέπνεε την απαιτούμενη εμπιστοσύνη στο λαό της χώρας. Θα ήταν λοιπόν αδιανόητο ένας τέτοιος στρατός να είναι υπόλογος σε οποιαδήποτε αντιστασιακή οργάνωση, καθώς ανήκε στον ίδιο τον λαό. Η χωροφυλακή και η αστυνομία θα εκκαθαρίζονταν στο εξής και θα απομακρύνονταν όσοι είχαν διαπράξει εγκληματικές πράξεις εις βάρος των πολιτών.

Καθώς η σύλληψη ομήρων θεωρήθηκε απαράδεκτη, αποφασίστηκε με το άρθρο 3, η αμνηστία για τα πολιτικά αδικήματα που διαπράχθηκαν από την 3^η Δεκεμβρίου μέχρι και την ημέρα της υπογραφής της συνθήκης. Επιπλέον, στο επόμενο άρθρο αναφερόταν πως οι συλληφθέντες από τον ΕΛΑΣ, Ε.Λ.Α.Ν και την Εθνική Πολιτοφυλακή θα αφήνονταν αμέσως ελεύθεροι. Αντιθέτως, οι δωσίλογοι θα οδηγούνταν στις Δικαστικές Αρχές για να δικαστούν βάσει την Νομοθεσίας της χώρας.

Η συμφωνία της Βάρκιζας υπογράφηκε οριστικά στις 12 Φεβρουαρίου 1945 και δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της Κυβέρνησης, δίνοντας ένα οριστικό τέλος στον ένοπλο αγώνα του ΕΛΑΣ και εγκαινιάζοντας έναν νέο ειρηνικό βίο στη χώρα. Ύστερα από την υπογραφή της συμφωνίας η αντιπροσωπεία του οδηγήθηκε στο μέγαρο της αντιβασιλείας όπου συνάντησαν τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό και τον διαβεβαίωσαν ότι θα δώσουν τον καλύτερο εαυτό τους για την εφαρμογή της συμφωνίας. Στη συνέχεια πήγαν στον Πλαστήρα, όπου ο Σιάντος τόνισε πως θα παραδώσουν τα όπλα, όμως σαν αντάλλαγμα ενδιαφέρονται ιδιαίτερα για την κατοχύρωση των λαϊκών δικαιωμάτων του λαού.

¹⁴¹ Στ. Σαράφης, *Ο ΕΛΑΣ*, σ. 560-564

Μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας και αφού άρχισε η αποστράτευση του ΕΛΑΣ, ο Σούρλας σε συνεργασία με μια συμμορία της δεξιάς ξεκίνησε να επιτίθεται εναντίον των ατόμων των οργανώσεων του ΕΑΜ στην περιοχή των Φαρσάλων Το Γενικό Στρατηγείο ζήτησε ν' αναλάβει το ίδιο την εξόντωση της συμμορίας αυτής κάνοντας αιφνιδιαστική επίθεση από το έδαφος των Άγγλων, όμως ο ταξίαρχος Αικενχέντ ανακοίνωσε πως οι αγγλικές δυνάμεις με τη βοήθεια της Εθνοφυλακής θα επέβαλαν την τάξη¹⁴².

Ο Στέφανος Σαράφης βρέθηκε σε προσωπικό δίλημμα, καθώς ήταν μεν στρατηγός εν ενεργεία, πράγμα που δεν του επέτρεπε την ανάμειξη στην πολιτική, ωστόσο δεν είχε εργασία ύστερα από την αποστράτευση του ΕΑΜ. Επέστρεψε λοιπόν στα Τρίκαλα στο πατρικό του όπου αποφάσισε τη συγγραφή των βιβλίων του. Όπως ο ίδιος αναφέρει στο βιβλίο του *Μετά τη Βάρκιζα*, σκεφτόταν διαρκώς να παραιτηθεί εντελώς από τον στρατό και να ασχοληθεί με την πολιτική ή με το λαϊκό κίνημα, αλλά η γνώμη των μελών του ΕΑΜ ήταν να μην εγκαταλείψει την θέση του ακόμα κι αν δεν τον χρησιμοποιούσαν¹⁴³. Τελικά ζήτησε να αποστρατευθεί στα μέσα του 1946¹⁴⁴.

4.3. Η εξορία του Σαράφη κατά τον εμφύλιο

Όπως έχει αναφερθεί στα προηγούμενα κεφάλαια της εργασίας, η αγγλική αποστολή επεδίωκε την ανάληψη της εξουσίας από κόμματα τα οποία ήταν πιο διαλλακτικά. Μετά τα γεγονότα που συνέβησαν στα Δεκεμβριανά και παρά την αποστράτευση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου, το ΚΚΕ εξακολουθούσε να αποτελεί ένα ισχυρό κόμμα της εποχής. Παρόλο που η συμφωνία της Βάρκιζας που είχε υπογραφεί προέβλεπε την καταδίωξη των δωσίλογων, παρόλ' αυτά όμως οι φιλοβασιλικοί πέρασαν σε διώξεις κομμουνιστών.

Βασικό πρόσωπο του Κ.Κ.Ε ήταν ο Γεώργιος Σιάντος ο οποίος θεωρούσε πως η πολιτική που ακολουθούσε η κυβέρνηση ήταν κατευθυνόμενη από τους Άγγλους με αποτέλεσμα να μην εξυπηρετεί τα λαϊκά συμφέροντα. Οι Άγγλοι σύμφωνα με τον Σιάντο προσπαθούσαν να εξασθενίσουν την Αριστερά προκειμένου να επιβάλλουν την πολιτική τους μόνιμα με την επιστροφή του βασιλιά¹⁴⁵.

¹⁴² Στ. Σαράφης, *Μετά τη Βάρκιζα*, Αθήνα 1979, σ. 14-15

¹⁴³ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 36-37

¹⁴⁴ Στ. Σαράφης, *ό. π.*, σ. 23

¹⁴⁵ Στ. Σαράφης, *Μετά τη Βάρκιζα*, σ. 35-36

Τον Μάρτιο του 1946 διεξήχθησαν εκλογές στις οποίες επικράτησε με 206 έδρες η παράταξη των Εθνικοφρόνων του Τσαλδάρη, δεύτερο κόμμα η Ε.Π.Ε του Παπανδρέου, Βενιζέλου, Κανελλόπουλου, έπειτα η παράταξη του Σοφούλη και τέλος η παράταξη του Ζέρβα με 20 έδρες. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους ακολούθησε δημοψήφισμα για επιστροφή του βασιλιά Γεωργίου, όπου το 68,41% ψήφισε υπέρ της μοναρχίας. Φυσικά τα αποτελέσματα των εκλογών αλλά και του δημοψηφίσματος εμπειρείχαν νοθεία καθώς χαρακτηρίστηκαν «εξωπραγματικά»¹⁴⁶.

Ο Δημοκρατικός Στρατός, οι δυνάμεις του Κ.Κ.Ε δηλαδή στην ύπαιθρο, είχαν ως ηγέτη τον Μάρκο Βαφειάδη. Η πραγματική δύναμη του Κ.Κ.Ε ήταν στα βουνά και ως το καλοκαίρι του 1946 ανερχόταν στους 13.500 άνδρες περίπου. Φυσικά, οι κυβερνητικές δυνάμεις ανέρχονταν στους 90.000 στρατιώτες και 30.000 αστυνομικούς. Παρά την ανισότητα αυτή οι αντάρτες απέκτησαν τον έλεγχο του μεγαλύτερου τμήματος της ηπείρου. Ο Στέφανος Σαράφης και 600 ακόμα αξιωματικοί του Ε.Λ.Α.Σ, εκδιώχθηκαν σε τόπους εξορίας. Από τον Σεπτέμβριο του 1946 έως και το 1947, ο στρατηγός Σαράφης μεταφέρθηκε στο χωριό Εύδηλος της Ικαρίας, στη Νάξο, στη Λήμνο και στη Σέριφο.

Στις 20 Ιουνίου 1947 οι βρετανικές επιτροπές στην Αθήνα αντικαταστάθηκαν από τις αμερικανικές και στη συνέχεια υπογράφηκε η Ελληνοαμερικανική Συμφωνία. Στις 24 Δεκεμβρίου του 1947 το Κ.Κ.Ε σχηματίζει προσωρινή κυβέρνηση στην Βόρεια Ελλάδα με πρόεδρο τον Μάρκο Βαφειάδη. Τον Ιανουάριο του 1948 ο Στέφανος Σαράφης μεταφέρθηκε στην Μακρόνησο, ενώ το 1950 μεταφέρθηκε στον Άγιο Ευστράτιο. Είναι γεγονός πως στις αρχές του 1950 στις φυλακές υπήρχαν περίπου 17.000 άτομα που είχαν καταδικαστεί για τις πολιτικές τους πεποιθήσεις. Ο εμφύλιος πόλεμος έλαβε τέλος το 1949 με επικράτηση των κυβερνητικών δυνάμεων του Εθνικού στρατού έναντι του Κομμουνιστικού κόμματος και του Δημοκρατικού Στρατού.

4.4. Η μετέπειτα πολιτική πορεία του Στέφανου Σαράφη μετά την εξορία

Τον Μάρτιο του 1950 διεξήχθησαν εκλογές, κατά τις οποίες το ποσοστό υποστηρικτών της Δεξιάς μειώθηκε αισθητά και ανέβηκε περισσότερο η Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου του στρατηγού Νικόλαου Πλαστήρα που κέρδισε 45 έδρες¹⁴⁷. Η ανάγκη για την εθνική συμφιλίωση διαφαινόταν από την απώλεια

¹⁴⁶ Γ. Γιαννουλόπουλος, *Ο μεταπολεμικός κόσμος: ελληνική κι ευρωπαϊκή ιστορία*, Αθήνα 1992, σ. 259

¹⁴⁷ Η. Νικολακόπουλος, *Η καχεκτική δημοκρατία*, Αθήνα 2001, σ. 125

υποστήριξης στην πολιτική που είχε ασκηθεί κατά την προηγούμενη τετραετία. Το 1950 ο Στέφανος Σαράφης είχε μεταφερθεί ως εξόριστος στον Άγιο Ευστράτιο.

Η Αριστερά στο διάστημα αυτό είχε σαν στόχο να ιδρύσει ένα νέο πολιτικό σχήμα, όπως και έγινε τελικά με την ίδρυση της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ). Η ΕΔΑ ιδρύθηκε τον Αύγουστο του 1951 από τον δικηγόρο Σταύρο Ηλιόπουλο και τον βουλευτή Ιωάννη Πασαλίδη¹⁴⁸. Βασικό στόχος του πολιτικού αυτού σχήματος ήταν η συνεργασία όλων των δημοκρατικών δυνάμεων προκειμένου να αντιμετωπιστεί ο ανερχόμενος συντηρητικός πολιτικός Αλέξανδρος Παπάγος.

Ως πρόεδρος της ΕΔΑ επιλέχθηκε ο Ιωάννης Πασαλίδης, ο οποίος πρότεινε να υποβληθούν ως υποψήφιοι του κόμματος οι εξόριστοι στρατηγοί του ΕΛΑΣ όπως ο Στέφανος Σαράφης, ο Μιχάλης Χατζημιχάλης, ο Ηλίας Ηλιού, ο Κώστας Λυκούρης, ο Νίκος Τσόχας, ο Ν. Χαραγκιώνης, ο Γιάννης Ιμβριώτης, ο Μανώλης Γλέζος, ο Αντώνης Αμπατιέλος, ο Νίκανδρος Κεπέσης κι ο Μάνθος Τσιμπουκίδης¹⁴⁹. Ο λόγος που θα επιλέγονταν οι εξόριστοι στρατηγοί ήταν προκειμένου να ασκηθεί μια μορφή πίεσης απέναντι στην κυβέρνηση, η οποία δεν έδειχνε να θέλει να τηρηθούν τα μέτρα ειρήνευσης που είχαν προταθεί, εφόσον υπήρχε πλήθος εξόριστων αριστερών.

Ήταν προφανές πως η ΕΔΑ και το «παράνομο» ΚΚΕ, είχαν στενές επαφές μεταξύ τους. Τον Νοέμβριο του 1951 ανακαλύφθηκε η κρύπτη των στελεχών του ΚΚΕ στο σπίτι του Νικόλαου Βαβούδη στην Καλλιθέα, όπου βρέθηκαν ασύρματοι επικοινωνίας που διαβίβαζαν σήματα στην ΕΔΑ. Αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής τακτικής ήταν η εκλογή δέκα πολιτικών εξόριστων το 1951 ως βουλευτών, ανάμεσα στους οποίους βρισκόταν και ο Στέφανος Σαράφης. Την εξορία του Σαράφη στον Άγιο Ευστράτιο διέκοψε η εκλογή του αυτή ως βουλευτής, όμως η εκλογή του αυτή ακυρώθηκε από το εκλογοδικείο, καθώς ως πολιτικός εξόριστος στερούνταν των πολιτικών του δικαιωμάτων. Οι σταυροί προτίμησης μάλιστα των πολιτικών εξόριστων στα ψηφοδέλτια, αντιστοιχούσαν στο 70%¹⁵⁰!

Η μεγαλύτερη δύναμη της ΕΔΑ βρισκόταν στα νησιά, κυρίως σε Λέσβο, Λήμνο, Θάσο, Ικαρία και Λευκάδα, ενώ στην ηπειρωτική Ελλάδα εντοπιζόταν κυρίως στις περιοχές της Βόρειας Ελλάδας και της Θεσσαλίας. Παρά το ρεύμα της ΕΔΑ, νικητής στις εκλογές της 9^{ης} Σεπτεμβρίου ήταν ο Ελληνικός Συναγερμός του

¹⁴⁸ Γ. Λεονταρίτης, *Από τον Εμφύλιο στην ΕΔΑ*, Αθήνα 2001, σ. 62

¹⁴⁹ Γ. Λεονταρίτης, *ό. π.*, σ. 77-86

¹⁵⁰ Η. Νικολακόπουλος, σ. 152

Αλέξανδρου Παπάγου. Ο Σαράφης έγινε μέλος της διοικούσας επιτροπής της ΕΔΑ το 1953 και συναντήθηκε με την ιδιότητα του οργανωτικού γραμματέα με τον Αλέξανδρο Παπάγο, ζητώντας του να τεθεί μια οριστική παύση στις διώξεις των Αριστερών. Το 1956 μάλιστα, εκλέχθηκε ως βουλευτής της ΕΔΑ στον νομό Λαρίσης.

4.5. Ο θάνατος του Στέφανου Σαράφη

Ο θάνατος βρήκε τον Στέφανο Σαράφη μεσημέρι, στις 31 Μαΐου 1957 στην παραλιακή λεωφόρο στον Άλιμο, σε ηλικία 66 ετών. Όπως αναφέρει ο Γιώργος Πετρόπουλος στο άρθρο του στην εφημερίδα Ριζοσπάστης με τίτλο «Η δολοφονία του Στέφανου Σαράφη», μια βαριά πράσινη «Μπουίκ Κόβερτιμπλ» με αριθμό ΞΑ 1941 τρέχοντας με ταχύτητα 120 χιλιομέτρων, έπεσε πάνω στο αυτοκίνητο που οδηγούσε ο στρατηγός Σαράφης και η γυναίκα του Μάριον και παρέσυρε το όχημα. Ο οδηγός της Μπουίκ ήταν ο 22χρονος ιταλοαμερικανικής καταγωγής Μάριο Μουζάλι, ιπτάμενος υποσμηνίας, που την περίοδο εκείνη υπηρετούσε στην αεροπορική βάση του Ελληνικού στον τομέα των διαβιβάσεων.

Τόσο ο Σαράφης όσο και η Μάριον τραυματίστηκαν πολύ σοβαρά και μεταφέρθηκαν από πολίτες στο νοσοκομείο της λεωφόρου Συγγρού. Ο Στέφανος Σαράφης μία ώρα μετά το ατύχημα άφησε την τελευταία του πνοή στο νοσοκομείο «Κυανούς Σταυρός». Η Μάριον, γλίτωσε το θάνατο, όμως μεταφέρθηκε βαριά τραυματισμένη στο Γενικό Κρατικό¹⁵¹.

Το γεγονός της δολοφονίας του Στέφανου Σαράφη, συγκλόνησε βαθύτατα την Αριστερά καθώς ήταν ένας «κεραυνός» όχι μόνο για την οικογένεια του Σαράφη, αλλά και για τη χώρα¹⁵². Η είδηση του θανάτου του στρατηγού έγινε ευρέως γνωστή σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, ενώ κυριάρχησε η πεποίθηση πως δεν επρόκειτο για ατύχημα, αλλά για πολιτική δολοφονία. Η επίσημη ανακοίνωση του θανάτου του στρατηγού Σαράφη έγινε από την διοικούσα επιτροπή της ΕΔΑ και ανέφερε τα εξής: *«Ο τιμημένος αρχηγός του ΕΛΑΣ, ο συνεπής και γενναίος αγωνιστής του λαού ο Στέφανος Σαράφης εξέφραζε είτε σαν στρατιώτης, είτε σαν ηγέτης την ψυχή του έθνους(...). Οι συνθήκες του θανάτου του ξαναφέρνουν στην πιο οδυνηρή επικαιρότητα το απαράδεκτο πλέον καθεστώς της ετεροδικίας(...). Το εθνικό αίσθημα αξιώνει την άμεση κατάργηση του ατιμωτικού αυτού καθεστώτος»*¹⁵³.

¹⁵¹ Σπ. Λιναρδάτου, *Από τον εμφύλιο στη Χούντα*, Αθήνα 1978, σ. 235

¹⁵² Απ. Στρογγύλης, *ό. π.*, σ. 63

¹⁵³ Γ. Πετρόπουλος, «Η δολοφονία του Στέφανου Σαράφη», στο: εφημερίδα «Ριζοσπάστης»

Η Μάριον Σαράφη στο έργο της «*Ο στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα*», αναφέρει πως αρχικά θεωρούσε πως επρόκειτο για ατύχημα, όμως στην πορεία συνειδητοποίησε πως ήταν δολοφονία που προκάλεσε η CIA και παρέθεσε ορισμένα στοιχεία για να στηρίξει την πεποίθηση αυτή. Την ημέρα εκείνη ο Σαράφης βρισκόταν στα γραφεία της ΕΔΑ κι έπειτα γύρισε στο σπίτι και αποφάσισαν με την σύζυγό του να πάνε για μπάνιο. Στην λεωφόρο Αλίου, υπήρχαν δύο αυτοκίνητα, ένα μικρό μαύρο το οποίο οδηγούσε κοντά στο πεζοδρόμιο και ακριβώς από πίσω ξεπρόβαλλε ένα πράσινο αμερικανικό όχημα που έτρεχε με ιλιγγιώδη ταχύτητα και τους χτύπησε «εκ προμελέτης»¹⁵⁴. Ο Μουζάλι είδε τα θύματά του, καθώς είχε την απαιτούμενη ορατότητα, δεν κινήθηκε όμως προς άλλη κατεύθυνση προκειμένου ν' αποφευχθεί η μοιραία σύγκρουση. Επιπλέον, σύμφωνα με τα φρεναρίσματα στον δρόμο αποδείχθηκε πως πρωτύτερα ο Μουζάλι είχε φρενάρι και μόλις σιγουρεύτηκε πως βλέπει τα θύματά του επιτάχυνε ξανά και φρέναρε ξανά λίγο πριν συγκρουστεί με το αυτοκίνητο του Σαράφη.

Μετά την ολοκλήρωση της προανακριτικής διαδικασίας ο Μουζάλι μεταφέρθηκε στις ΗΠΑ και η Μάριον Σαράφη του υπέβαλε μήνυση για ανθρωποκτονία σε συνεργασία με τους Ηλία Ηλιού και τον ποινικό Δημοσθένη Μιράσγεζη. Η σορός του Στέφανου Σαράφη εκτέθηκε σε λαϊκό προσκύνημα στο ναό του Αγίου Ελευθερίου κοντά στη Μητρόπολη και στις 3 Ιουνίου τελέστηκε η ταφή του. Στην κηδεία του στρατηγού Σαράφη παρευρέθηκαν χιλιάδες άτομα, αρχηγοί κομμάτων, βουλευτές όλων των κομμάτων, εκπρόσωποι των αντιστασιακών οργανώσεων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ κ.α.

Τον Ιανουάριο του 1958 που ο Μάριο Μουζάλι επέστρεψε στην Αθήνα, δικάστηκε από το Πλημμελειοδικείο Αθηνών για την ανθρωποκτονία του Στέφανου Σαράφη από βαριά αμέλεια, για την πρόκληση σοβαρών σωματικών τραυματισμών της Μάριον Πάσκοου Σαράφη και για παράβαση του ορίου ταχύτητας. Στην απολογία του προφασίστηκε πως ήταν αδύνατον να αποφύγει το ατύχημα και θα έπρεπε κι ο Στέφανος Σαράφης να ήταν περισσότερο προσεκτικός. Ο Μουζάλι καταδικάστηκε σε ποινή φυλακίσεως 10 μηνών και χρηματική ποινή 20.000 δραχμών, ενώ επειδή θεωρήθηκε πως είχε εκτίσει την ποινή του πριν από την δίκη, αφέθηκε ελεύθερος για να επιστρέψει στην πατρίδα του. Το ποσό που υπέβαλε στην οικογένεια του θύματος δόθηκε στο Γηροκομείο Τρικάλων από την Μάριον Σαράφη.

¹⁵⁴ Μ. Σαράφη, *Ο στρατηγός Σαράφης όπως τον γνώρισα*, Αθήνα 1990, σ. 136

Η σύζυγός του αναφέρει στον επίλογο του βιβλίου της πως ένιωθε υπερήφανη που είχε γνωρίσει έναν άνθρωπο με ποιότητα όπως ήταν ο στρατηγός Σαράφης, πράγμα που αποδεικνύεται από το σεβασμό που είχε κερδίσει από τον ελληνικό λαό. «Τον σέβονταν ακόμα κι εκείνοι που διαφωνούσαν μαζί του. Ο λαός του είχε απόλυτη εμπιστοσύνη. Ήξερε ότι ποτέ δεν επρόκειτο να τον προδώσει κι όσοι τον γνώριζαν από κοντά, έστω επιφανειακά, καταλάβαιναν ότι τους αγαπούσε κι ότι μπορούσαν να τον αισθάνονται δικό τους άνθρωπο. Όμως, η γενιά αυτή πάει να σβήσει. Γράφω για να γνωρίσουν τον Σαράφη οι νεότερες γενιές, να ξέρουν ότι κάποτε είχε η Ελλάδα έναν τέτοιο άντρα».

Επίλογος

Ο στρατηγός Στέφανος Σαράφης υπήρξε σε όλη του τη ζωή ένας άνθρωπος που αναμφισβήτητα διαπνεόταν από φιλοπατριωτικά και φιλοδημοκρατικά αισθήματα. Ένας άνθρωπος φιλελεύθερος σαν αυτόν ήταν λογικό να δυσκολεύεται να κατασταλάξει κάπου, να συμβιβαστεί με κάτι λιγότερο, ή κάτι που δεν ικανοποιούσε τις υψηλές του προσδοκίες, πράγμα που επιβεβαιώνεται από τις ποικίλες ενασχολήσεις του. Από νεαρή ηλικία είχε την πεποίθηση πως η χώρα είχε ανάγκη από εσωτερική ανασυγκρότηση και απελευθέρωση και προσπάθησε να συμβάλει στην επίτευξη των στόχων αυτών. Η απολυταρχία που επικρατούσε ως τότε είχε σαν αποτέλεσμα οι δομές της χώρας να υπολειπώνονται και να υποβαθμίζονται πλήρως οι δημοκρατικές της κατευθύνσεις, γεγονός που επιβαλλόταν να αλλάξει.

Βίωσε ως φοιτητής τις σκληρές συνθήκες και την καταπίεση των κολίγων της Θεσσαλίας, την εξέγερσή τους το 1910, τους αγώνες των Κρητών για την ένωση με την Ελλάδα, αλλά και το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στο Γουδί το 1909. Από τα παραπάνω γεγονότα ευαισθητοποιήθηκε ιδιαίτερα και σαν άνθρωπος με υψηλό αίσθημα του χρέους απέναντι στη πατρίδα του αποφάσισε να καταταχθεί αρχικά εθελοντικά στο στρατό προκειμένου να έχει ενεργό δράση στα γεγονότα. Το 1916, κατά τη διάρκεια του Α Παγκόσμιου πολέμου, αρνήθηκε να υπογράψει αφοσίωση στο πρόσωπο του βασιλιά και προσχώρησε στο κίνημα Εθνικής Άμυνας του Βενιζέλου, τον οποίο θαύμαζε ιδιαίτερα σαν πολιτική προσωπικότητα.

Αφοσιώθηκε λοιπόν στην υπεράσπιση της Δημοκρατίας και έγινε ένας άξιος υπέρμαχος της γεγονός που διαφαίνεται ήδη από την εμπλοκή του στο κίνημα του 1935, όπου καταδικάστηκε ισόβια και φυλακίστηκε στις φυλακές Αβέρωφ. Ύστερα από την χορήγηση Αμνηστίας, την εποχή της μεταξικής δικτατορίας συνέχισε τον δημοκρατικό αγώνα του. Η δικτατορία του Μεταξά, δεν του επέτρεψε να προσφέρει τις υπηρεσίες του με αποτέλεσμα να συλληφθεί και να εξοριστεί στην Μήλο. Το ίδιο το Έθνος μετέπειτα χρειάστηκε την παροχή των υπηρεσιών του κατά τη διάρκεια της Κατοχής κι αυτός με προθυμία ενεπλάκη ξανά. Θεωρώντας πως το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο θα χαρίσει την αναμενόμενη εθνική ενότητα στη χώρα και την ελευθερία, εισέρχεται σε αυτό και γίνεται αρχηγός του Ε.Λ.Α.Σ.

Ακόμα και μετά την αποστράτευση του Ε.Λ.Α.Σ και την εξορία του, συνέχισε να μάχεται για τα δημοκρατικά ιδανικά και εμφανίζεται ξανά στην ελληνική Βουλή ως μέλος της ΕΔΑ με βασικό στόχο να πάψουν οι διώξεις και να

συμφωνηθεί η πολυπόθητη ειρήνευση που χρειαζόταν το ίδιο το Έθνος. Το γεγονός της εκλογής του ακόμα και ως εξόριστος πλέον, αποδεικνύει πως ο ίδιος ο λαός, τίμησε και σεβάστηκε τους αγώνες που διεξήγαγε τα προηγούμενα χρόνια, παρόλο που τελικά η εκλογή του ματαιώθηκε, όπως και πολλών άλλων εξόριστων που βρίσκονταν μαζί του. Το 1956, ο λαός δείχνει ξανά εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του στρατηγού και τον εκλέγει ως βουλευτή της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς.

Ο τραγικός θάνατος του Στέφανου Σαράφη στα 67 χρόνια του συγκλόνησε τον ελληνικό λαό, καθώς χάθηκε ένας άξιος αγωνιστής που είχε αφιερώσει τη ζωή του στο καλό του λαού. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο πως ο θάνατός του δεν αναφέρθηκε στα άρθρα της εποχής ως απώλεια, αλλά ως «εθνική απώλεια».

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Εφημερίδες

Χεκίμογλου Ε., «Η έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων» στο: *Έθνος της Κυριακής*, αρ. φ. 2515, 21-10-2012, σελ. 34-37

2. Περιοδικά

Καζάκος Κ., «Μύθοι και αλήθειες μιας απροσδόκητης νίκης», *Ιστορία*, τεύχ. 8, Οκτώβριος 2009, σελ. 6-19

Μενδρινός Αθ., «Υπουλη εισβολή», *Ιστορία*, τευχ. 8, Οκτώβριος 2009, σελ. 33-39

3. Εγκυκλοπαίδειες – Λεξικά

λήμμα συντάξεως «Βαλκανικοί πόλεμοι», στην: *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 10, (1975), σελ.411

B. Βιβλιογραφία

Ανδρεάδης Ι., *Ιστορία των Βαλκανικών πολέμων- Διπλωματικά Δρώμενα*, Σύλλογος προς διάδοσιν ωφέλιμων βιβλίων, Αθήνα 2016

Βακαλόπουλος Κ. Απ., *Ιστορία της Ελλάδος, Από τη γένεση του Νέου Ελληνισμού(1204) στη σύγχρονη Ελλάδα(2000)*, Θεσσαλονίκη 2005

Varon- Vassard O., *Νέοι και νέες στην κατοχή και στην αντίσταση*, Αθήνα 2009

Βεντήρης Γ., *Η Ελλάς του 1910-1920*, τομ.1, Αθήνα 1970

Βερέμης Θ., *Ο στρατός στην ελληνική πολιτική*, Αθήνα 2000

Βόγλης Π., *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*, Αθήνα 2010

Βραχνός Β., *Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-1941 και η δράση της «Σιδηράς Μεραρχίας» Λαρίσης*, Θεσσαλονίκη 2014

Γεωργιάς Κ. Αθ., *Στον πόλεμο της Αλβανίας, Χρονικό του έπους 1940-1941*, Αθήνα 1981

Γιαννοπούλου Δ., *Η μάχη της προπαγάνδας, Τα Δεκεμβριανά του 1944 μέσα από τον αθηναϊκό τύπο*, Αθήνα 2014

Γιαννόπουλος Ν., *Πόσο αλήθεια γνωρίζουμε το 1940; Άγνωστες πτυχές του ελληνοϊταλικού πολέμου*, Historical Quest, Αθήνα 2012

Γιαννουλόπουλος Γ., *Ο μεταπολεμικός κόσμος: ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία, 1945-1963*, Παπαζήσης, Αθήνα 1992

- Γκούμας Αχ., *Το ματωμένο ημερολόγιο, μια αυθεντική εξιστόρηση του ελληνοϊταλικού πολέμου 1940-1941*, Θεσσαλονίκη 1988
- Δαφνής Γρ., *Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940*, τ. 2, Αθήνα 1997
- Ενεπεκίδης Π., *Η δόξα και ο διχασμός: από τα μυστικά αρχεία Βιέννης, Βερολίνου και Βέρνης 1908-1918*, Αθήνα 1992
- Ζαβιτζιάνος Κ., *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθέριου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τ. 1, Αθήνα 1947
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. 14 (1978)
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ.16 (1978)
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους τ.15 (2000)
- Richter H., *Η ιταλο-γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδας*, 1998
- Θωμαδάκης Σ., «Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας», στο: *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984
- Καλλιγιάς Κ.Π., *Τα φοβερά ντοκουμέντα-1^η Μαρτίου 1935*, Αθήνα 1974
- Κωφού Ε., *Μακεδονία: 4.000 χρόνια ιστορίας και πολιτισμού*, 1986
- Λάγδας Π., *Άρης Βελουχιώτης, ο Πρώτος του Αγώνα*, Αθήνα 1965
- Λεονταρίτης Γ., *Από τον Εμφύλιο στην ΕΔΑ. Τα άγνωστα παρασκήνια (1946-1953)*, Αθήνα 2001
- Λιναρδάτου Σπ., *Από τον εμφύλιο στη χούντα*, τόμος Γ
- Μαργαρίτης Γ., *Προαναγγελία θυελλωδών ανέμων. Ο πόλεμος στην Αλβανία και η πρώτη περίοδος της Κατοχής*, Αθήνα 2009
- Μαυρογορδάτος Γ., *1915, ο Εθνικός Διχασμός*, Αθήνα 2015
- Mazower M., *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ. Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, Αθήνα 2008
- Νικολακόπουλος Η., *Η καχεκτική δημοκρατία, Κόμματα και εκλογές*, Αθήνα 2001
- Παπαδάκης Β.Π., *Διπλωματική Ιστορία του Ελληνικού Πολέμου 1940-1945*, Αθήνα 1957
- Παπαρηγόπουλος Κ., Καρολίδης Π., Αναστασιάδης Γ., Μουτσόπουλος Ν., *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Θεσσαλονίκη 1994
- Πετράκη Μ., *Βρετανική πολιτική και προπαγάνδα στον ελληνοϊταλικό πόλεμο*, Αθήνα 2011

- Πυρομάγλου Κ., *Δούρειος Ίππος, Η εθνική και πολιτική κρίσις κατά την Κατοχή*, Αθήνα 2013
- Σαράφης Στ., *Ιστορικές Αναμνήσεις από τα παιδικά χρόνια ως την κατοχή*, Αθήνα 1980
- Σαράφης Στ., *Μετά τη Βάρκιζα*, Αθήνα 1979
- Σαράφης Στ., *Ο ΕΛΑΣ*, Αθήνα 1979
- Στρογγύλης Απ., *Τρεις μορφές της αντίστασης, Σαράφης, Καραγιώργης, Καρτάλης*, Αθήνα 1996
- Συλλογικό, *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης 1940-1945 δοκίμιο*, Αθήνα 1979
- Τσολάκογλου Γ., *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 2017
- Φλάισερ Χ., *Στέμμα και Σβάστικα, η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης*, τόμος 1, Αθήνα 1988
- Χαραλαμπίδης Μ., *Δεκεμβριανά 1944, Η μάχη της Αθήνας*, Αθήνα 2020
- Χατζηπαναγιώτου Γ., *Η πολιτική διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη*, Αθήνα 1997
- Χρήστου Θ., *Από την Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1821) έως την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου (1947)*, Αθήνα 1999
- Χρήστου Θ., *Τα σύνορα του ελληνικού κράτους και οι διεθνείς συνθήκες (1830-1947): Τα πρώτα σύνορα του ελληνικού κράτους (1830-1832)*, Αθήνα 1999
- Χρήστου Θ., *Προσεγγίσεις στην Νεότερη Ελληνική Ιστορία, Από τον Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) έως την εμπλοκή της Ελλάδας στο Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (1940-1941)*, Αθήνα 2001
- Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης (1896-1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενινισμό*, Αθήνα 2019

Παράρτημα

Ο αρχηγός του ΕΛΑΣ στρατηγός Στέφανος Σαράφης
(Οκτώβριος 1944)

Ο Σαράφης με τον Άρη Βελουχιώτη

Ο Σαράφης με τον Γενικό Γραμματέα του ΚΚΕ. Γ. Σιάντο
Στο Γενικό Στρατηγείο του ΕΛΑΣ (Περτούλι Τρικάλων).

Ο Σαράφης και ο Άρης Βελουχιώτης σε λόγο στους στο Αργίριο

Ο Σαράφης σε λόγο του το 1944

Ο Σαράφης στο Χαλάνδρι τον καιρό της απελευθέρωσης

Από την είσοδο στην Αθήνα μετά την απελευθέρωση.
Τον ραίνουν με λουλούδια στην περιοχή της Ερυθραίας.

Στιγμές από την απελευθέρωση.
Επιθεώρηση στρατιωτικού τμήματος του Εφεδρικού ΕΛΑΣ.

Στιγμές από την απελευθέρωση.
Ο Στρατηγός Σαράφης παίρνει αναφορά από επικεφαλής τμήματος του ΕΛΑΣ
Αθήνας.

Ο αρχηγός του ΕΛΑΣ καταθέτει στεφάνια στους τάφους των εφεδροελασιτών που έπεσαν στα γεγονότα του Δεκέμβρη.

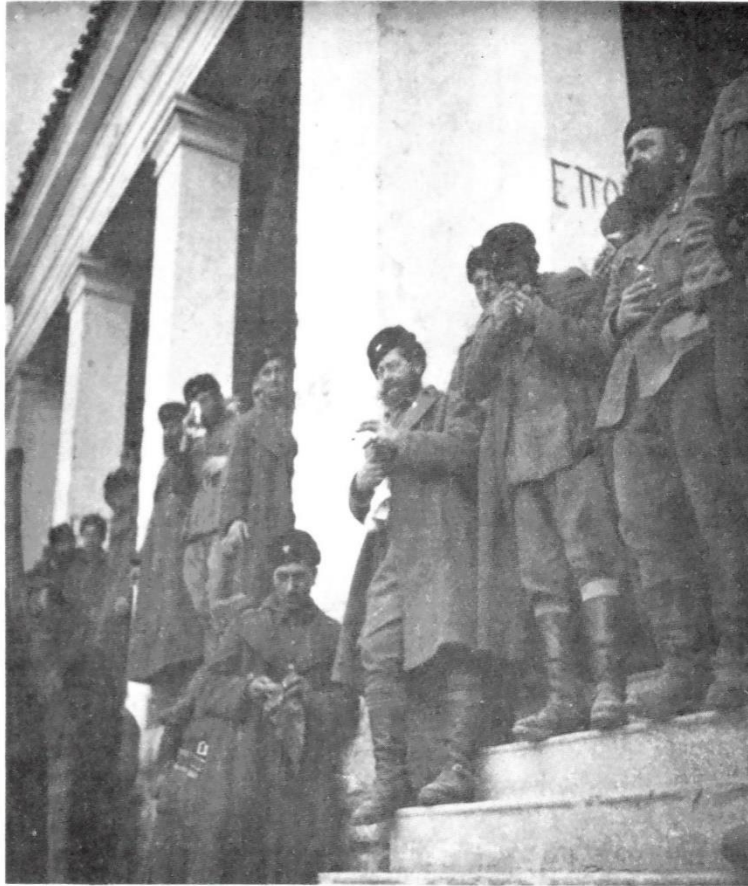
Ο Σαράφης συζητά με γυναίκες του λαού, θύματα της φασιστικής θηριωδίας.

Στρατηγός Στέφανος Σαράφης

Σπάνια φωτογραφία από την παράδοση των όπλων.

Μαυροσκούφηδες κλαίνε για την εφαρμογή της συμφωνίας της Βάρκιζας στα Τρίκαλα.

Στιγμιότυπο από την παράδοση των όπλων.

Στιγμιότυπο από την παράδοση των όπλων.

Οι επτά βουλευτές από τους δέκα που εκλέχτηκαν στις εκλογές που πήρε μέρος η ΕΔΑ το 1951 εξόριστοι στον Αι-Στρατή.
(Από αριστερά Γιαν. Ιμβριώτης, Μανώλης Προσιμάκης, Μιχάλης Χατζημιχάλης, Κώστας Γαβριηλίδης, Στέφανος Σαράφης, Ηλίας Ηλίου και Νίκος Τσόχας.)

Εξόριστοι στον Αι-Στράτη το 1951.
 Διακρίνονται μεταξύ των άλλων οι Στέφανος Σαράφης, Κώστας Γαβριηλίδης και
 Μάνος Κατράκης.

Το αυτοκίνητο της ξένης αποστολής με το οποίο οι Αμερικάνοι «προστάτες»
 δολοφόνησαν τον Στρατηγό Στέφανο Σαράφη στις 31 Μάη 1957.

Ο σπαραγμός και η οδύνη του λαού στο άκουσμα του θανάτου του Στρατηγού

Την ώρα της κηδείας του Στρατηγού. Το πλήθος ανεβαίνει την Μητροπόλεως.

Εκατοντάδες στεφάνια στην Αμαλία μπροστά από το φέρετρο κατευθύνονται προς το νεκροταφείο.

Το πλήθος ανεβαίνει την Αναπαύσεως.

Περίληψη

Ο Στέφανος Σαράφης είναι μια σπουδαία προσωπικότητα που ενεπλάκη ενεργά στην πολιτική και στρατιωτική ζωή της χώρας μας κατά την πενηκονταετία 1915-1965. Η πολιτική του πορεία εγκαινιάζεται με τη συμμετοχή στο κίνημα του 1935. Ο Σαράφης εντάσσεται στο ΕΑΜ και γίνεται στην πορεία στρατιωτικός αρχηγός του Γενικού Στρατηγείου του ΕΛΑΣ. Ύστερα από τα Δεκεμβριανά και τη Συμφωνία της Βάρκιζας, διώκεται και εξορίζεται. Την εξορία του διακόπτει η εκλογή του ως βουλευτής της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς που τον φέρνει ξανά στο προσκήνιο των πολιτικών εξελίξεων. Το 1957 ο στρατηγός χάνει τη ζωή του σε αυτοκινητιστικό δυστύχημα που προκάλεσε ο Μάριο Μουζάλι.